

BETEKINTŐ

2012/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Gellért Ádám – Gellért János: Az 1941. évi kőrösmezői deportálások
A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere

Szakolczai Attila: A Köztársaság téri csata nyitánya

Takács Tibor: A párt és a politikai rendőrség Pest megyében 1956 után
Havasi László politikai nyomozó osztályvezető fegyelmi ügye

Tóth Eszter: „A harc mindenesetre folyik; vigyázni kell, mert a világreakció rájött,
hogy túljártunk az eszén.”
A KGB vezetőinek Budapesten tartott helyzetértékelése 1968 decemberében

Csatári Bence: A Beatrice-mítosz
Egy zenekar az állambiztonság figyelmének kereszttüzeiben

Cseh Gergő Bendegúz: Stasi-iratok – kvázinyilvánosság
Gondolatok az egykori keletnémet állambiztonsági források kezelése kapcsán

Müller Rolf: Egy nemzeti emlékezet program
Lengyelország áldozatai, bűnösei, közelmúltja

Krauhulcsán Zsolt: Ügynökkérdés a tudományos történetírásban
Beszámoló a Történeti Levéltárban tartott kerekasztal-beszélgetésről

Az 1941. évi kőrösmezői deportálások A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere

Hetvenegy évvel ezelőtt a magyar állam szervei körülbelül húszezer, évtizedek óta az országban élő zsidó személyt egy határ menti katonai gyűjtőtáborban összegyűjtöttek, majd teherautókon a magyar hadsereg által megszállt oroszországi hadműveleti területre szállították. Ahogy egy frissen előkerült dokumentumban olvashatjuk:

„Az ország belterületén a belügyminiszter úr, a kárpátaljai területen, pedig a kormányzói biztos úr rendeletére 1941. július 15-én megindult az orosz és lengyel állampolgárságú zsidók kiutasítása és kitelepítése. A kitelepítések a határvidéki rendőrkapitányság irányítása mellett előbb a kőrösmezői határvidéki rendőrkirendeltség, majd a m. kir. belügyminiszter úr kiküldött útján az eltávolítások céljára Kőrösmezőn felállított m. kir. 108. számú katonai zsidó gyűjtő- és mozgótáboron keresztül történtek. A zsidó kitelepítések 1941. július 15-től augusztus 12-ig tartottak. Ez idő alatt az egész ország területéről 19426 személy került kitelepítésre. A német katonai szervek intézkedésére a zsidó kitelepítéseket 1941. augusztus 12-én be kellett szüntetni, minek folytán az orosz és lengyel állampolgárságú kiutasított és kitelepítésre már kijelölt zsidóság igen tekintélyes része az országba visszamaradt.”¹

A kitoloncoltak kétharmada az 1939-ben visszafoglalt kárpátaljai területekről származott. Itt Kozma Miklós kormányzói biztos önálló, jóval szigorúbb rendelkezései alapján kitoloncoltak minden olyan idegen állampolgárságú vagy őshonos magyar zsidót is, akik nem tudták bizonyítani magyar állampolgárságukat. Előfordult, hogy több település teljes zsidó lakosságát áttették a határon. A kárpátaljai deportálásokat megszervező és lebonyolító Meskó Arisztid rendőrtanácsos szerint „tisztogató akciót” folytattak.² A hatályos magyar törvényeket lábbal tipró akció során több ezer olyan személyt deportáltak, akinek megvolt a magyar állampolgársága, vagy legalábbis valószínűsíteni tudta azt.

A kitoloncolandókat egy havasaljai katonai gyűjtőtáborból a magyar királyi honvédség teherautóin szállították Kelet-Galíciába.³ Férfiak, nők, öregek és gyermekek ezrei vándoroltak céltalanul, élelem és szállás nélkül a háború által pusztított területen. Az erdőkből, falvakból és az utak mentén menetelő csoportokat felfegyverkezett ukrán bandák fosztogatták és gyilkolták. A kitoloncoltak közül tizenegyezren a „végső megoldás” első öt számjegyű, addig példátlan méretű és szörnyűségű tömegmészárlásának estek áldozatául az ukrain Kamenyec-Podolszkijban. Ezt a vérfürdőt az ősz folyamán legalább még három olyan másik követte, amelyekben szintén nagy számban lőtték agyon a nyári kitoloncolások még életben maradt áldozatait. Színhelyük három kelet-galíciai város, Nadvorna, Sztaniszlau és Kolomea voltak.

Az alábbi tanulmány a deportálásokat feldolgozó monográfia egyik fejezete, amely a kitoloncolások elrendeléséhez vezető magyar kormányzati döntéshozatali mechanizmust vizsgálja.⁴

Historiográfiai áttekintés

Máig tisztázatlan, hogy mely szerv(ek) és kinek vagy minek a hatására, illetve mikor döntött(ek) az 1941. évi nyári kitoloncolások elrendeléséről. Ezekre az igen fontos kérdésekre a témában eddig megjelent magyar szakirodalmi művek gyakran egymásnak ellentmondó, és ami szembetűnő, a forrásokat néha igen csak könnyelműen kezelő válaszokat adtak.

1. Lévai Jenő szerint a deportálások ötletét Martinidesz Ödön nyilas érzelmű detektívfelügyelő terjesztette elő Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztosnak. Ő és Kiss Árkád KEOKH-tanácsos azért fordultak Kozmához, mert szerintük Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nem volt hajlandó teljesíteni a menekült zsidók kitoloncolására tett német követelést, s különben is a zsidóság nagy része úgyszólván munkanélkülivé vált a Kárpátalján elrendelt iparrevízió miatt.⁵ Lévai szerint Kozma nagy lelkesedéssel tett magáévá a javaslatot, már csak azért is, mert Kelet-Galícia akkor már a németek megbízásából magyar megszállás alatt állt, ahol a belügyminisztériumnak nem volt rendelkezési joga. Kozma Budapestre sietett, ahol a minisztertanácson „az ügy fontosságára tekintettel” megjelent Werth Henrik vezérkari főnök is. Az ülésen Keresztes éles tiltakozását a fentebbi hatásköri kifogással szerelték le, majd döntöttek arról, hogy a „szóban forgó munkanélküli zsidókat, akik csak terhére vannak Kárpátaljának”, dolgozni vigyék ki Galíciába. Lévai szerint a minisztertanács ezt a feladatot Kozmára testálta.⁶ A szerző a történet alátámasztására egyetlen forrást sem adott meg.

2. A 60-as években Geyer Arthúr rabbi – forrásmegjelölés nélkül⁷ – a következőket írta:

„A június végén tartott minisztertanácson Werth Henrik vezérkari főnök elgondolása alapján Bartha Károly honvédelmi miniszter azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a Magyarországon lakó lengyel és orosz állampolgárságú zsidókat deportálják és telepítsék le ezen a területen. A kormány valamennyi tagja helyeselte ezt az indítványt, csupán Keresztes-Fischer belügyminiszter szavazott ellene. Aggodalmait Werth és Bartha azzal igyekezett eloszlatni, hogy a kitelepítendő zsidókat semmi bántódás nem fogja érni. Új lakóhelyükön a visszavonuló szovjet hadsereg által evakuált községek üresen maradt házaiba fognak kerülni és módjuk lesz mezőgazdasági munkából megélni.”⁸

3. Hollós Ervin⁹ 1971-ben megjelent könyvében Ujszászy István feljegyzéseire hivatkozva már a következőkről számolt be:

„Werth Henrik a vezérkar főnöke emlékiratot intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, s ebben Kárpátaljának a megbízhatatlan elemektől való megtisztítását indítványozta. A javaslattal a kormányzó és Bárdossy is egyetértett. Realizálására Bárdossy László miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tanácskozást hívott össze, amelyen részt vett még Werth Henrik vezérkari főnök, László Dezső a Vkf 1. osztályvezetője és Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója. A tanácskozáson megállapodtak abban, »hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át.«¹⁰

4. Majsai Tamás a kitoloncolásokról készült, mind a mai napig útmutató tanulmányában forráshiányra hivatkozva csupán a Hollós és Geyer által elmondottakat idézte.¹¹ Randolph L. Braham a magyar holokauszt történetét feldolgozó monumentális, kétkötetes művében a Hollós által elmondottakat – forrásmegjelölés nélkül – kiegészítette a Lévainál olvasható Kiss–Martinidesz kitoloncolási tervvel.¹²

5. A források teljes hiányára tekintettel nem meglepő, hogy Karsai László a 2001-ben megjelent könyvében a következőket írta:

„A kormány ezt az akciót 1941 júniusában, júliusában és augusztusában nem tárgyalta meg. Hollós Ervin Ujszászy István feljegyzéseire hivatkozva állítja, hogy

a magyar kormány megtárgyalta a kárpátaljai zsidók deportálását. Mivel ezt az állítást semmiféle eredeti dokumentum sem támasztja alá, tévesnek kell gondolnunk.”¹³

Karsai valószínűleg ugyanezen ok miatt hagyta említés nélkül Lévai és Geyer korábbi tanulmányait is. Karsai megállapításából az derül ki, hogy nem ismerte az Ujszászy-féle iratot.¹⁴ Azóta azonban kiadták Ujszászynak az ÁVH fogságában írt feljegyzéseit, ami megerősíteni látszott azt a feltevést, miszerint a kitoloncolásokról magas kormányzati szinten született döntés. Ujszászy ugyanis a következőket vetette papírra 1948. augusztus 26-án:

„1941 nyarán Kárpátalja hadműveleti területté vált. A vezérkar I. (hadműveleti) osztálya – László Dezső vezérőrnagy csoportfőnök utasítására – tervet dolgozott ki Kárpátaljának a »megbízhatatlan« elemektől való megtisztítására. A tervet Sáska Elemér vezérkari ezredes (ekkor alezredes) készítette el. Werth Henrik vezérezredes (ekkor gyalogsági tábornok) a vezérkar főnöke a tervet magáévé tette. Végrehajtása érdekében a kormányhoz emlékiratot intézett, amit László Dezső vezérőrnagy állított össze. Bárdossy László miniszterelnök az emlékiratot elfogadta, Budapestre rendelte Kozma Miklóst, Kárpátalja kormányzóját, hogy a végrehajtás tervét vele és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel átbeszélje. Werth, Kozma és Keresztes-Fischer a tárgyban azon megállapodásra jutottak, hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át. [...] 1941 júliusában egész Kárpátalján meglepetésszerű razziát tartott a csendőrség és a rendőrség. Az eleve kiszemelt »kétes állampolgárságú« egyéneket összefogta, és Galícia területére dobta ki. Mint László Dezső vezérőrnagy később velem közölte, razziának mintegy 10.000 zsidó és »kétes« elem esett áldozatul. 1941 augusztus elején a Budapesten működő idegen katonai attasékat kísérem ki arcvonal megtekintése céljából az akkor Pervomajszkban tartózkodó magyar gyorsadtest parancsnoksághoz. [...] Kiutazásunkkor pár órát Kamenyec-Podolszkijban töltöttünk, ott láttam drótok mögé bezárva a Kárpátaljáról elhurcolt szerencsétlenek egy csoportját. További sorsuk előttem ismeretlen, valószínűleg bekerültek a »Gestapó« halálórlő mechanizmusába.”¹⁵

Ormos Mária szerint szinte biztosra vehető, hogy Ujszászy nem emlékezetből írt, hanem bizonyos esetekben a kihallgatói rendelkezésére bocsátották a vezérkari főnökség 2. osztályának és az Államvédelmi Központ megmaradt iratanyagának egy részét.¹⁶ Mindenesetre az előkerült irat alapján megállapítható, hogy Hollós ferdi. A feljegyzésben nem esik szó sem egy Horthyhoz intézett emlékiratról, sem pedig arról, hogy László Dezső részt vett volna a miniszterek, valamint a Kozma és Werth közötti megbeszélésen.

6. A kárpátaljai levéltári iratokat rendkívül jól ismerő Ságvári Ágnes szerint a „kárpátaljai kormányzói biztos és a vezető katonai körök – feltehetően július első napjaiban – megtárgyalták a KEOKH ötletét”, amely alapján „a legfőbb hadvezetőség és a kárpátaljai kormányzói biztos – Magyarország kormányzójának és miniszterelnökének hallgatóságos hozzájárulásával – úgy döntött, hogy Kárpátaljáról minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adnak át”.¹⁷ Itt is jól látható, hogy miként keverednek a Braham- és Geyer-féle verziók, ám az olvasó erről mit sem tudhat, mert a szerző egyetlen forrást sem jelölt meg állításai alátámasztására.

7. A '41-es deportálási döntés utáni nyomozásban 2000 a fordulat éve. Ekkor jelent meg ugyanis Ormos Mária monográfiája a kárpátaljai területek kormányzói biztosáról, Kozma Miklósról.¹⁸ Ormos a Magyar Országos Levéltárban elfekvő Kozma-iratok alapján megpróbálta rekonstruálni a kormányzói biztos deportálásokban betöltött szerepét.

Ormos szerint Kozma 1941. június 7-én levelet írt Bárdossynak, amely a „nem-kívánatos kárpátaljai elemek elűzéséről” szólt. Ez a levél azonban, melyre Karsai László

hívta fel Ormos Mária figyelmét, s amelyből idézni szeretett volna – mint Ormos sajnálkozva megjegyezte –, nem volt fellelhető a levéltárban.¹⁹

A következő dokumentum Kozma június 16-ai kézzel írt feljegyzése, amely a „Min. tanács” (minisztertanács) címet viseli és a kormány június 17-i ülésére készült.²⁰ Az első pontban (Általános helyzet) az ötödik „e” betűvel jelzett ügyként a „zsidó” és – Ormos szerint – egy olvashatatlan szó áll. Az ehhez az irathoz csatolt másik, gépelt feljegyzésben Kozma a miniszterelnökkel június 14-én megbeszélendő ügyeket sorolta fel.²¹ Ezen irat második pontjában a „*pénzszükséglet esetleges helyi evakuálások esetén*” szavak állnak. Ormos összekapcsolva a két bejegyzést azt állapította meg, hogy „*mivel másfajta »evakuálás«, mint a »hontalan« zsidóké és más hontalanoké nem jött számításba, logikus a következtetés, hogy Kozma és Bárdossy között ekkor már csak a pénzszükséglet kérdése volt nyitott*”.²² Mindezek alapján Ormos azt feltételezte (s ebben nyomtatékosan szerepet játszott a június 7-i „elkeveredett” levél), hogy június 17-én a minisztertanács elé került a „hontalanok evakuálása”.

Vizsgáljuk meg alaposabban a két dokumentumot! A június 14-i, a miniszterelnökkel folytatandó tárgyalásaira készült emlékeztetőjében Kozma az első pontban felsorolja mindazon ügycsoportokat („*orosz mozgás, ukrán helyzet, német-ukrán mozgás, szökések*”), amelyekben változás állt be Kárpátalján május 20-a óta. A második pontban a „*pénzszükségletek esetleges helyi evakuálások esetén*”, a harmadik pontban a „*keddi minisztertanács*”, a negyedik pontban a „*honvédelmi miniszter rendelete – határsáv*”, majd a tizenegyedik pontban a „*zsidó munkásszázadok*” szó olvasható.

A minisztertanács ülésére készült június 16-i, kézzel írt feljegyzésben Kozma az első pontban megismételte a június 14-i emlékeztetőben foglaltakat („*Ált. helyzet: a.) orosz b.) ukrán c.) német d.) szökések*”), majd az e.) pontba felvette a „zsidó” szót, s egy másikat, amit mi „*mszázadok*” bejegyzésként azonosítottunk. Ormos, mint emlékszünk, ezzel a – számára megfegtetlenül maradt – szókapcsolattal hozta összefüggésbe a június 14-i iratban található evakuálás pontot. Álláspontunk szerint Ormos – mégoly logikus – következtetése talaját veszti, ha a mi olvasatunk – „*zsidó mszázadok*” – helyes. Ormos következtetésének továbbá ellentmondani látszik, hogy a június 16-i feljegyzés nem tartalmaz utalást evakuálásra, a „*Határsáv – Honv. rendelet*” szó pedig önmagában, a feljegyzés végén, az utolsó, hatodik pontban található. Érdemes továbbá kiemelni, hogy Kozma mindkét feljegyzésben kizárólag zsidó munkásszázadokról írt és sem az evakuálás, sem a határsáv vonatkozásában nem említette meg a zsidóságot.

Mindezek ellenére azonban elfogadhatónak tartjuk, hogy a június 17-i minisztertanács ülésen szó eshetett a határsávból történő, részleges kitelepítésről. A fenti dokumentumok alapján azonban nem látjuk kellően alátámasztottnak azt, hogy ekkor már csak a pénzszükségletek kérdése állt nyitva.

Mindezen kétségeket eloszlathatná a minisztertanács június 17-i üléséről készült jegyzőkönyv, de az pusztán általánosságokat tartalmaz:

„Vitéz leveldi Kozma Miklós kormányzói biztos úr részletes tájékoztatást ad Kárpátalja politika helyzetéről, az ottani lakosság politikai hangulatáról és a világpolitikai helyzet és különösen az orosz mozgósítás következtében várható esetleges visszahatásokról. Az intézkedések minden irányban megtétettek.”²³

Az Ormos által feltárt következő forrás Kozma 1941. július 4-ei naplóbejegyzése, amely a következőket tartalmazza: „*Megbeszélés: 1/ 5 km – határsáv kiürítés; 2/ Idegen állampolg. zsidók ki; 3/ fiatal nőtlen zsidók ki; 4/... (?) a./ kényszer, b./ önként; 5. egyéb rendőri intézkedések.*”²⁴ Ebből egyedül nem lehet megállapítani, hogy kivel is zajlott le a megbeszélés, de magyarázatot adhat egy 1941. július 10-én, csütörtökön, Bárdossynak írt levél:

„A jövő héten a nem magyar állampolgár, idemenekült galíciánereket, az exponált ukrán agitátorokat s a cigányokat át fogom tenni a határon. A

részleteket Barthával, Szombathelyivel és a debreceni hadtestparancsnokkal megbeszéltem.”²⁵

8. Karsai László 2002-ben mindezekre tekintettel revideálta az álláspontját:

„Könyvemben azt írtam, hogy a minisztertanács nem vitatta meg 1941-ben a deportálásokat. Mint Ormos Mária Kozma Miklós feljegyzései alapján megírta, ez nem igaz. Csak a minisztertanácsi jegyzőkönyvek végső, alaposan megszerkesztett változatából hagyták ki az erről szóló részeket.”²⁶

Karsai a könyvében Werth Henriknek tulajdonította a deportálások ötletét. Szerinte ezt a Kárpát-csoport parancsnokához intézett, 1941. július 7-én kelt parancsából lehet megállapítani. Ennek tartalmát Karsai a következőképp foglalta össze:

„Ebből kiderül, hogy Werth volt az, aki úgy döntött, hogy a nem magyar állampolgárságú zsidókat az elfoglalt galíciai területre kitelepíti. Az utasítás értelmében a Kárpát-csoport parancsnokának (Szombathelyi Ferenc) a kárpátaljai kormányzói biztos (Kozma Miklós) hivatalával kellett a részleteket megtárgyalni. Már ebben az utasításban felmerül, hogy nemcsak a Galíciából Kárpátaljára bevándorolt zsidók kitelepítéséről van szó, hanem az ország egyéb területein, elsősorban az internálótáborokban lévő külhonos zsidókat is ki akarta a vezérkari főnök telepíttetni.”²⁷

Egészen meglepő módon azonban a szerző nem közölte a kuriózumnak számító parancs levéltári lelőhelyét, és mint később látni fogjuk, egy további fontos részletet sem.²⁸

9. A kitoloncolások elrendelőinek kilétére Frojimovics Kinga szolgáltatott újabb információt a zsidó menekültekkel foglalkozó, 2007-ben angolul megjelent művében. Frojimovics az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) megtalálható népbírói periratok közül idézte Pásztóy Ámont, a belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának vezetőjét, aki a vádhatóság számára írt feljegyzésében a következőket állította:

„Valamikor július elején Keresztes Fischer belügyminiszter azt mondta, hogy a kormányzat Bartha Károly hadügyminiszter javaslatára úgy döntött, hogy áttelepíti a lengyel származású zsidókat a magyar hadsereg által elfoglalt területekre.”²⁹

Frojimovics azonban megjegyezte, hogy „a Pásztóy által említett minisztertanácsi megbeszélést a fennmaradt jegyzőkönyvek alapján nem lehet igazolni”,³⁰ de „lehetséges, sőt valószínű, hogy Werth, Bartha hadügyminiszter és középszintű KEOKH hivatalnokok is szerepet játszottak az akció megindításában”.³¹

A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi határozat az újabb levéltári iratok tükrében

A Budapesti Fővárosi Levéltárban (BFL), az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban (ÁBTL), valamint a Magyar Országos Levéltárban (MOL) folytatott kutatásaink során több ezer oldalnyi olyan, a történeti kutatásban nem említett anyagot tártunk fel, amelyekből egészen jól rekonstruálhatók az 1941. június végi, július eleji események.

Mielőtt azonban rátérnénk az iratok bemutatására, megemlítjük, hogy az eddigi kutatások a '41-es kitoloncolásokat tárgyalva érthetetlen módon nem használták fel egy könnyen hozzáférhető, a szó szoros értelmében perdöntő dokumentumot, Bárdossy László népbírói tárgyaláson tett tanúvallomását. Ebben maga Bárdossy László miniszterelnök jelentette ki, hogy:

„Itt az országban a zsidókkal kapcsolatban kívánság volt abban az irányban, hogy akik megállapíthatólag Galíciából átjött zsidók voltak, szállíttassanak oda vissza. Én sohasem tudtam, hogy a Galíciából származó zsidókat kb. 30.000-re teszik. Én érdemben annyit tudtam erről az ügyről, hogy az a kívánság merült föl, hogy akik nem magyar állampolgárok, azok innen távolíttassanak el. Ezt a minisztertanács határozatba foglalta és ezt a határozatot a kormánynak erre hivatott szerve végrehajtotta. A pártban és a parlamentben kifogások merültek fel abban a tekintetben, hogy miért nem történik ez nagyobb mértékben és gyorsabban, és hogy még mindig vannak nem magyar állampolgárok, akik itt vannak. A németek viszont azt mondták, hogy ott hadműveletek vannak, s nem tudják, hogy az odaszállítottakkal mit csináljanak, egyelőre várjunk vele. Nem tagadom mindenért felelős vagyok, de nem voltam köteles mindenről tudni, a miniszterelnök nem tartozik mindenről tudni, ennek külön felelős gazdája volt. Én teljesen megbízhatónak tartottam Keresztes-Fischert és tudtam, hogy emberileg gondolkodik. Teljesen megnyugodtam abban, hogy Keresztes-Fischer ebben a tekintetben nem fog túlmenni a törvényes szabályokon. Ez volt a hitem és meggyőződésem. Amikor megkérdeztem tőle, hogy hogyan áll ez a kérdés, valaki bejött hozzám és azt mondta, hogy a kiutasítások körül kegyetlenkedések folynak, s én tegyek valamit. Én akkor szóltam Keresztes-Fischer Ferencnek, s Keresztes-Fischer azt mondta, hogy a helyi hatóságok valóban túlmennek azokon a kereteken, amelyeket én, mint belügyminiszter nekik megszabtam, de majd én most a körműkre nézek, és rendet csinállok. Ismétlem mindenért felelős vagyok, de ezeknek a részleteit nem végezhettem. Én magam nem lehettem a belügyminiszter úr útlevélosztályának vezetője, ugyanakkor a külügyminiszter, miniszterelnök, a vezérkar főnökének állandó ellenőrzője és minden egyéb.”³²

A Bárdossy elleni perben majdnem, hogy ez az egyetlen utalás a '41-es deportálásokra.³³ Az alább bemutatott és elemzett dokumentumok, a „belügyminiszter úr útlevélosztályának” – helyesen: a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) – tisztviselőivel szemben lefolytatott népbírósi eljárásokból származnak.

A kitoloncolások végrehajtásának egyik kulcsfigurája, Pásztóy Ámon 1941. július 1-i hatállyal került a KEOKH éléről a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának élére. A későbbiek szempontjából fontos tudni, hogy Pásztóy 1941. július elején a Tomcsányi Kálmán belügyi államtitkár vezette tárgyalóbizottság tagjaként Trencsénteplicén és Pozsonyban tartózkodott, ahol a magyar-szlovák kiadatási és bűnügyi jogsegélyszerződés (toloncegyezmény) előkészítésében vett részt.³⁴ A kétoldalú megbeszélések a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1941. június 28. és július 9. között folytak.³⁵

Pásztóy egyik vallomásaiban úgy nyilatkozott, hogy amíg külföldön tárgyalt a magyar kormány még nem határozta el a zsidók deportálását.³⁶ Egy másik kihallgatása alkalmával azt állította, hogy

„amikor onnan nyolcnapi távollét után megjöttem, és a miniszternél [Keresztes-Fischer Ferencnél] jelentkeztem, aki közölte velem, hogy a minisztertanács a honvédelmi miniszter előterjesztésére elhatározta [sic!], hogy a Galíciából és Oroszországból származó zsidóknak tekintendő személyeket, a magyar hadsereg által elfoglalt területre telepítse. Közölte továbbá, hogy az erre vonatkozó rendelkezéseit a KEOKH vezetőjének, Siménfalvy Sándornak már megadta.”³⁷

Pásztóy a népbírósi tárgyaláson³⁸ és az elsőfokú ítélet ellen benyújtott tizenhat oldalas semmisségi panaszában még több részlettel szolgált:

„Visszaérkezésem utáni napon Siménfalvy döbbsen jelentette nekem, hogy a miniszter [Keresztes-Fischer Ferenc] közölte velem, miszerint a minisztertanács elhatározta, hogy a magyar hadsereg által megszállt galíciai területre kitelepíteni rendeli az onnan származó és az idegenrendészeti hatóságok által nyilvántartott külföldieket. Ez a bejelentés engem módfelett meglepett, mert egy ilyen

cselekményben a miniszter eddigi politikájának frontális megváltoztatását láttam. Siménfalvy kíséretében azonnal kihallgatásra jelentkeztem a miniszternél. A miniszter közölte velünk, hogy az előző heti minisztertanácson a honvédelmi miniszter (Bartha Károly) a honvédvezérkar főnökének (Werth Henrik) javaslatára indítványt tett, hogy a Kárpáton túli területre, ahol a lakosság nagyon megritkult, telepítse ki az onnan származó zsidóságot munkaeszközökkel együtt. A honvédelmi miniszter a minisztertanácsot akként informálta, hogy a magyar honvédség arcvonala mögötti területen katonai közigazgatás létesült és későbbben majd magyar polgári közigazgatást vezetnek be, fontos tehát minden szempontból az, hogy ez a terület benépesüljön. Ennek az információnak az alapján a miniszterek többsége a gondolatot magáévá tette, a belügyminiszter azonban a kitelepítés ellen foglalt állást. Közölte a miniszter továbbá, hogy a honvédelmi miniszter azt mondta, miszerint a kitelepítettek emberhez méltóan lesznek elhelyezve és kellő felügyelet mellett békés munkát fognak velük végeztetni.”³⁹

Pásztóy egy másik jegyzőkönyv tanúsága szerint rögtön érdeklődött a miniszternél, hogy a minisztertanács kellőképpen mérlegelte-e ennek a fontos elhatározásnak a várható következményeit. Arra a kihallgatói kérdésre, hogy milyen várható következményre gondolt, a következő választ adta:

„A nemzetközi visszhangra, mely eltúlzottan foglalkozhatik egy ilyen akcióval, amely aztán az ország érdekére súlyos kárt jelent, s amelyet a békekötés alkalmával számon kérnek. A miniszter közölte, hogy a javaslatot ellenszenvvel fogadta, de biztosítékot kapott a honvédelmi minisztertől, hogy a letelepítés katonai részről teljesen elő van készítve, a kitelepülők a magyar katonai közigazgatás támogatásával mindazon előfeltételek birtokába jutnak, amelyek az elpusztult országrész felépítéséhez és egzisztenciájuk megteremtéséhez szükséges, éppen ezért felhívta a figyelmemet arra, hogy kísérem figyelemmel, hogy csak azokat az egyéneket telepítsék ki, akiknek ahhoz valami közük van, és ha bármilyen visszasságot észlelnék ezen a téren, akár a végrehajtás során, akár a telepítés alkalmából, ezt néki jelentsem.”⁴⁰

Pásztóy a minisztertanács előterjesztés eredetére nézve a budapesti népbíróság előtt is megismételte a rendőrségi kihallgatás alkalmával tett kijelentését:

„A kitelepítésre vonatkozó rendeletet Werth Henrik proponálta, aki ugyan nem volt tagja a minisztertanácsnak, azonban akkoriban a minisztertanácson részt vett. Az ő prozódója alapján ezen javaslatot a minisztertanács elé Bartha Károly akkori honvédelmi miniszter terjesztette indítványként. A rendelet elkészítésére a rendelkezést a miniszter adta ki. Én magát a rendelkezést tartottam embertelennek. Feltehető, hogy a rendelet német nyomásra készült, mivel azt Werth Henrik indítványozta.”⁴¹

Siménfalvy Sándor, a KEOKH frissen kinevezett vezetője a nyomozati szakban és a népbíróság előtt is megerősítette a Pásztóy által elmondottakat:

„1941. július 1-én Pásztóy Ámon utódként kerültem a KEOKH élére. Július 2-án⁴² Keresztes-Fischer, akkori belügyminiszter felrendelt s a következőket közölte velem: »a KEOKH-ra egy kellemetlen feladat hárul, és pedig a lengyel és orosz állampolgárságú zsidóknak Galíciába való kitelepítése«.”⁴³

Egyik kihallgatása során Siménfalvy további részleteket közölt a kitelepítések kezdeményezőiről és a minisztertanácsban lefolyt vitáról:

„Tudomásom szerint a legfőbb felelősség ezekben a kitelepítési ügyekben Bartha akkori honvédelmi minisztert és Werth Henrik vezérkari főnököt terhelik, mert ők

kényszerítették keresztül a minisztertanácson ezen egyének kitelepítését olyan formában, hogy ők a zsidókérdés rendezése kapcsán az össz-zsidóságot ki akarták telepíteni, de Keresztes-Fischer ellenállt és végül is csak az orosz és lengyel állampolgárságú külföldiek kitelepítését határozták el. Keresztes-Fischer ugyanis a zsidókérdéssel kapcsolatban azt az álláspontot foglalta el, hogy van zsidókérdés, de ezt egyrészt nem lehet megoldani háborúban német nyomásra, másrészt azokat a zsidókat, akik más államokból, honnan őket elűldözték, vissza nem hajlandóak őket venni, így nincs hova kitelepíteni a zsidóságot. A németek előrenyomulása következtében ukrajnai területeken lehetőség nyílt a kitelepítésre, és ezt a lehetőséget használta fel Werth Henrik és Bartha, azt mondván Keresztes-Fischernek, amint én tőle hallottam, hogy a zsidóságot az elhagyott lakásokba betelepítik és ott mezőgazdasági munkát fognak végezni.”⁴⁴

A KEOKH-hoz rendelt rendőrkapitány, Batizfalvy Nándor, akit a háború után Svájcban hallgatott ki 1941-es tevékenységéről a szövetségi ügyészség, alátámasztotta a Siménfalvy által elmondottakat:

„Siménfalvy elmagyarázta nekem a [KEOKH] rendeletet és kifejtette, hogy most, miután Galíciát elfoglalta a honvédség, kedvező lehetőség nyílik arra, hogy ezeket az elemeket Galíciába toloncolják és őket ott üres vagy csak ritkán lakott településeken elhelyezzék. Ezek a zsidók semmiféle veszélynek nincsenek kitéve, mert ők a Galíciában állomásozó honvédség védelme alá kerülnek. A rendelet egyik kezdeményezője Kárpát-Ukrajna kormányzója, Kozma Miklós, a másik pedig a katonaság.”⁴⁵

Kiss Árkád, a KEOKH egyik előadója szerint létezett egy honvéd vezérkari titkos jelzésű átirat, amelyben „benne van az, hogy magyar vezérkar és a belügyminiszter az orosz hadüzenetre tekintettel követelte a felvidéki lengyel és zsidó lakosság eltávolítását fontos hadi érdekből”.⁴⁶

A népbíróság is tisztában volt azzal, hogy csupán ellenérdekelt terhelti vallomások alapján nem lehet megnyugtatóan döntést hozni egy ilyen fontos kérdésben, ezért a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) arra utasította az első fokon eljáró bírói tanácsot, hogy szerezze be a minisztertanácsi ülésen készült határozatot.⁴⁷ A bíróság megkeresésére az illetékes minisztériumokból azt a választ adták, hogy a minisztertanács ilyen tartalmú írásba/jegyzőkönyvbe foglalt határozatot nem hozott.⁴⁸ A népbíróság erre tanúként hallgatta ki Hóman Bálintot – 1941-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint a minisztertanács állandó tagja –, aki megerősítette a minisztertanácsi határozat létét:

„Én 1941 júliusában csak hallottam, hogy rendelkezés történt a zsidók kitelepítésével kapcsolatban. Nekem tudomásom volt arról, hogy az ország területéről el kellett távolítani a lengyeleket és oroszokat, illetve idegeneket. Én a minisztertanácsnál nem hiszem, hogy ott lettem volna, mert ebben az időben emlékezetem szerint Erdélyben tartózkodtam. Engem a minisztertanácson Fáy államtitkár helyettesített, aki azonban jelenleg külföldön van. A rendeletet a katonaság forszírozta és az ő indítványukra közbiztonsági szempontokból rendelték el. Tudomásom van arról, hogy a minisztertanácskozásokban Werth is jelen volt.”⁴⁹

Hóman mondatai kiegészítésre szorulnak. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy Hóman június 10-ig visszatért Erdélyből, sőt tapasztalatairól már a minisztertanács aznapi ülésén beszámolt.⁵⁰ Hóman ugyanígy részt vett a minisztertanács június 26-i,⁵¹ július 1-i és 8-i ülésein;⁵² egyedül a június 17-i tanácskozáson nem volt jelen, akkor valóban Fáy államtitkár helyettesítette.⁵³ A KEOKH-tisztviselők perében a védelem kérte Fáy meghallgatását, ám a népbíróság nem adott helyt az indítványnak.⁵⁴

Annak a meghatározása tehát, hogy pontosan melyik minisztertanácsi ülésen döntöttek a kitoloncolások elrendeléséről, nem egyszerű feladat. A fennmaradt jegyzőkönyvek és újságcikkek tanúsága szerint a szóba jöhető időszakban a minisztertanács 1941. június 5-én, 10-én, 17-én, 23-án (rendkívüli),⁵⁵ 24-én, 26-án (rendkívüli), valamint július 1-jén (egy rendes és egy rendkívüli) és 8-án tartott ülést.⁵⁶

Ahogy korábban említettük, egyik minisztertanácsi jegyzőkönyvben sem maradt nyoma annak, hogy a minisztertanács tárgyalt volna a kitoloncolásokról, sőt a minisztertanácsi ülésekre benyújtott – és fennmaradt – előterjesztések között sem található ilyen jellegű irat.⁵⁷ A fenti egybehangzó tanúvallomások azonban kétséget kell, hogy ébresszenek az ülésekről készült jegyzőkönyvek megbízhatóságát illetően. Elfogadjuk, hogy lényegtelen vagy mellékes eseményeket még az említés szintjén sem jegyezték fel. Ahogy Bárdossy is fogalmazott: „A jegyzőkönyvben nincs minden benne, ami a minisztertanácson történt. Ennek a magyarázata, hogy a jegyzőkönyvvezető – bármilyen lelkiismeretesen is próbálja jegyzeteit vezetni –, ha gyorsítani nem tud, akkor csak a summumra törekedhetik.”⁵⁸ Megjegyezzük, hogy a jegyzőkönyvvezetői funkciót is betöltő Bárcziházi Bárczy István tényleg nem tudott gyorsítani, de állítása szerint a jegyzőkönyvek vezetése nem okozott neki nagy fizikai fáradságot, mivel jól ismerte a minisztertanácsi előterjesztéseket és jegyzetei alapján évek múltán is rekonstruálni tudta az eseményeket.⁵⁹ Az ülés után a Bárczy által lejegyzett összefoglalót legépelték, megküldték ellenőrzésre az érintett tárcáknak, az onnan kapott megjegyzéseket és kiegészítéseket átvezették, majd a jegyzőkönyvet végleges formába öntötték. Ez a folyamat általában egy-másfél hetet vett igénybe.⁶⁰

Közismert a június 26-i jegyzőkönyv utólagos megszerkesztésének története.⁶¹ Ezen jegyzőkönyv különös sorsát azonban nem tartjuk tipikusnak a többi június-júliusi jegyzőkönyvet érintően. Fennmaradt ugyanis a június 17-i és július 1-i rendkívüli ülésről készült Bárczy-jegyzetek néhány lapja.⁶² Ezekből megállapítható, hogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvek végleges, gépelt verziója szóról szóra megegyezik Bárczy kézzel írt jegyzeteivel. Így nincs bizonyíték arra, hogy utólag kisserkesztették volna a kitoloncolásokra vonatkozó részeket. Ugyanakkor mégis alapjaiban kérdőjelezi meg a jegyzőkönyvek megbízhatóságát az a tény, hogy egy minden résztvevő (Bárdossy, Hóman, Keresztes-Fischer) által visszaidézett eseményről, valamint *vitáról* semmit sem rögzített a jegyzőkönyv. Élünk a gyanúperrel, hogy Bárczy vagy nem tartotta fontosnak rögzíteni a kitoloncolásokkal kapcsolatos vitát, vagy a téma érzékenysége miatt azt fel sem jegyezte. Akárhogy is legyen, meglepőnek tartjuk, hogy a magyar kormányzat a minisztertanács ülésein elhangzottak rögzítését évtizedeken keresztül *egyetlen ember jegyzetelésére* bízta.⁶³ Főleg úgy, hogy a korabeli román minisztertanács üléseiről gyorsírási jegyzőkönyvek készültek.⁶⁴

Mivel a jegyzőkönyvek nem adtak eligazítást, a népbíróság előtt tett tanúvallomások alapján próbáltuk megállapítani a kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi ülés időpontját. Ezek alapján a legvalószínűbb időpontnak július 1-jét tartjuk. Előjáróban leszögezzük, hogy a különböző büntetőeljárások során tett vádlotti vallomásokat mindaddig fenntartásokkal kezeltük, amíg azt egy ellenérdekű vádlott vagy függetlennek tekinthető tanú meg nem erősítette.

Siménfalvy akként tanúskodott, hogy Keresztes-Fischer a KEOKH élére történt kinevezése után, július 1-jén⁶⁵ vagy 2-án⁶⁶ hívatta magához és avatta be a minisztertanács döntésébe. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján tudjuk, hogy július 1-jén kétszer is összeült a testület: az MTI július 1-jén 22:50-kor kiadott híre szerint a második, rendkívüli ülése az éjszakai órákban ért véget. Életszerűbbnek tartjuk, hogy Keresztes-Fischer július 2-án beszélt először Siménfalvyval a deportálásokról. Mindezt megerősítette Pásztóy is, aki szerint a miniszter Szlovákiából való (július 10-i) visszaérkezése után közölte vele,

„hogy az előző heti minisztertanácson a honvédelmi miniszter (Bartha Károly) a honvédevezérkar főnökének (Werth Henrik) javaslatára indítványt tett, hogy a Kárpáton túli területre, ahol a lakosság nagyon megritkult, telepítse ki az onnan származó zsidóságot munkaeszközökkel együtt”.⁶⁷

Pásztóy és Siménfalvy között mindössze abban volt nézeteltérés, hogy Pásztóy mikor értesült először a kitelepítések minisztertanácsi jóváhagyásáról. Pásztóy az ellen folyó eljárásokban mindvégig következetesen azt állította, hogy ő csak a Szlovákiából történő megérkezése után értesült.⁶⁸ Siménfalvy szerint azonban Keresztes-Fischer már július 2-án úgy tájékoztatta, hogy „*ezt a kérdést Pásztóy ismeri, ő fogja megadni ebben az ügyben a megfelelő instrukciókat*”.⁶⁹ A népbíróági tárgyaláson Pásztóy tagadta, hogy hazaérkezése előtt tudomása lett volna a kitoloncolások elrendeléséről, amire Siménfalvy azt válaszolta, hogy „*ha a vádlott így emlékszik rá, akkor valószínűleg így volt*”.⁷⁰ A budapesti népbíróóság pusztán ez alapján állapította meg az ítéletben, hogy Pásztóy csak hazaérkezése után tudta meg, hogy sor fog kerülni a kitoloncolásokra.⁷¹ A megismételt elsőfokú eljárásban azonban Siménfalvy ismét cáfolta Pásztóy állítását.⁷² Ezek alapján azt valószínűsítjük, hogy Pásztóy már az elutazása előtt ismerte a minisztertanácsi döntést. Mindezek során figyelembe vettük, hogy Pásztóy számára kulcsfontosságú védekezési stratégia lehetett, hogy csökkentse a felelősségét, és hogy időben is minél jobban eltávolítsa magát a minisztertanács döntésétől. Továbbá mivel a Pásztóy elleni eljárás idejére már lezárult a Siménfalvy elleni per, úgy látjuk, hogy Siménfalvynak sokkal kevesebb oka volt arra, hogy hazudjon.⁷³ Mindezen felül Siménfalvy elbeszélését támasztják alá a most megtalált korabeli iratok is. A belügyminisztérium elnöki osztálya által kiállított útzámla alapján Pásztóy kilenc napra kapott napidíjat az „1941. június havában történt hivatalos kiküldetése” miatt.⁷⁴ A kiküldetés tárgya a szlovák–magyar toloncegyezmény tárgyalásain való részvétel volt, amelyet június 28. és július 9. között tartottak Szlovákiában. A budapesti népbíróóság rendelkezésére állt – és most már a mi rendelkezésünkre is áll – Pásztóy útlevele.⁷⁵ Az útlevél érvényességét 1941. július 2-án hosszabbították meg és egy olyan bélyegzővel látták el, ami egy Szlovákiába szóló egyszeri be- és kiutazásra szólt.⁷⁶ A pecsétek alapján Pásztóy 1941. július 3-án egy VII. kerületi valutapénztárban járt,⁷⁷ július 4-én pedig Galántánál kilépett az országból, ahova július 10-én, csütörtökön tért vissza.⁷⁸ Annak alapján, hogy Pásztóy egészen július 4-ig Budapesten tartózkodott, nehezen tudjuk elképzelni, hogy ne tudott volna a deportálásokról minisztertanácsi jóváhagyásáról.

A vezérkari főnökség Szombathelyi Ferencnek, a Kárpát-csoport parancsnokának küldött július 7-i átirata szintén a július elsejei kormánydöntést valószínűsíti. Ebben a következő áll:

„Tárgyalja le Kárpátalja kormányzói biztosával, Galíciából Kárpátalja területére bevándorolt nem magyar állampolgár zsidó lakosságnak az elfoglalt galíciai területre való azonnali kitelepítésének a lehetőségét. A tárgyalás eredménye szerint, saját hatáskörében a kiutasításra és a kiszállításra a szükséges lépéseket tegye meg. Jelentse, hogy a fenti kitelepítés előreláthatólag mennyiben lehetséges, mert tervezem az anyaország egyéb területén lévő nem magyar állampolgár zsidóknak, elsősorban az internálótáborokban levőknek – a kormányzattal egyetértésben – Galiciába való kitelepítését.”⁷⁹

Ezt a dokumentumot – mint ahogy fentebb említettük – Karsai László idézte először, ám összefoglalójából kihagyta a szerintünk kulcsfontosságú „a kormányzattal egyetértésben” passzust. Az irat szintén azt a vélekedésünket támasztja alá, hogy a kormány július 7-e előtt már „egyetértett” a vezérkar tervével.

Visszatérve a minisztertanács július 1-i üléseire, a jegyzőkönyv szerint a testület a délutáni rendes ülésen folyó ügyeket tárgyalta. Az esti rendkívüli ülésen pedig a muraközi helyzet, a Bácskában bevezetendő polgári közigazgatás kérdése, valamint – Bartha Károly honvédelmi miniszter előterjesztése – az Oroszország ellen mozgósított három olasz hadosztálynak Magyarországon történő átengedése volt napirenden.⁸⁰ Mindezek alapján összességében úgy véljük, hogy a vezérkar által javasolt kitoloncolások jóváhagyására a minisztertanács július 1-ji rendkívüli ülésén került sor. Ez a megállapítás pedig átvezet ahhoz, hogy leszámoljunk a szakirodalomban mind a mai napig elterjedt tévhitel.

A Kiss Árkád–Martinidesz-epizód – leszámolás egy legendával

Lévai nyomán, de azt nem jelezve, Braham szerint Kiss Árkád rendőrtanácsos és Martinidesz Ödön detektív álltak elő a deportálások ötletével.⁸¹ Mivel Braham műve mind a mai napig megkerülhetetlen referenciamű, és sokan hivatkoznak rá, makacsul tartja magát ez a tévhit.⁸² A népbíróság iratok alapos átvizsgálása után azonban úgy gondoljuk, hogy sikerült megtalálnunk a legenda forrását.

Kiss Árkád rendőrtanácsos 1941-ben a KEOKH beutazási osztályán dolgozott. A deportálásokkal kapcsolatban Kiss-sel szemben is eljárás indult a háború után. A nyomozás során tíz alkalommal hallgatták ki a Magyar Államrendőrség Politikai és Rendészeti Osztályán.⁸³ A vallomásokot olvasva jól nyomon követhető, hogy Kiss miként tett magára napról napra terhelőbb kijelentéseket. Az első kihallgatások alkalmával még egy szót sem ejtett a kitoloncolásokról. A harmadikon elmondta, hogy a kitoloncolási rendeleteket a KEOKH elnöki osztálya szerkesztette, de hozzátette, hogy nem tudta, kitől származott az ötlet.⁸⁴ Május 20-án már részletesen leírta, hogy a KEOKH-on belül kik és milyen módon hajtották végre a deportálási rendeleteket.⁸⁵ Másnap már azt is bevallotta, hogy „tökéletesen akkor fejtettem ki a zsidók elleni ténykedésem, amikor 1938-ban a beutazási ügyek referense lettem”. Magára vállalta, hogy Martinideszszel koordinálta a razziákat és azt is, hogy spiclihálózatot hozott létre. Sőt, aznap az 1941-es eseményekről is teljesen új információkkal állt elő:

„...a deportáció tervét Martinidesz és én beszéltük meg egymás között és én terjesztettem Pásztóy elé azzal az indokolással, hogy a magyarországi táborok tele vannak emigráns zsidókkal, [...] akik számára elhelyezést kell biztosítani, és ennek az elérésére, mint egyetlen megoldás az mutatkozik, hogy amit eddig kicsiben csináltunk azt, most nagyban hajtsuk végre és nagy számban deportáljuk a zsidókat. Pásztóy az előterjesztést felvitte a miniszterhez, aki azt a minisztertanács elé terjesztette.”⁸⁶

Ezután részletesen „bevallotta”, hogy ő és Martinidesz miként rendelte el a razziákat, állította össze és vizsgálta felül a deportálandók listáját. Az eseményekben betöltött kiemelkedő szerepét a terhelttársa elleni szerkesztett vallomásaiban is megismételte.⁸⁷ Ezeket a kihallgatásokat Koncz István nyomozó vezette. Kisst 1941. június 28-án a Politikai és Rendészeti Osztály egy másik nyomozója is kihallgatta. Ekkor azonban már csak azt ismerte el, hogy a deportálandó külhonosok listájának ellenőrzéséért felelt, amiért őt legfeljebb mulasztás terheli, amennyiben olyanok is felkerültek a listára, akik nem voltak orosz vagy lengyel állampolgárok.⁸⁸ Egy hónappal később ugyanennek a nyomozónak már azt részletezte, hogy Pásztóy a minisztertől vette át a deportálási utasítást, és hogy azt Siménfalvy közvetítette a KEOKH-tisztviselők felé.⁸⁹

A népbírósághoz benyújtott indítványában pedig arra is fény derült, hogy miért váltogatta vallomásait a saját hátrányára:

„Mindezek előtt leszögezem, hogy a Koncz nevű detektív által felvett jegyzőkönyvek a legsúlyosabb testi bántalmazások és kínzások következtében és annak hatása alatt vétettek fel. Nevezett detektívet kegyetlenkedései folytán át is helyezték. A szomszéd szobában Sándor Jenőt [vádlott-társát] ütötték úgy, hogy mint mondani szokás, lepedőben vitték el. A szörnyű kínzások alatt is volt annyi lelki erőm, hogy a legképtelenebb »dolgot vallottam be«, csak hogy absurdum vigyem az ügyet. Olyan vádakot ösmertem be, melyekről egy perc alatt minden értelmes ember megállapíthatta, hogy azokat én soha el nem követtem, nem is állott hatáskörömben és módomban elkövetni. Így például azt vették jegyzőkönyvbe, hogy a zsidóság deportálását én találtam ki, ezt az ideát én vettem fel, ez nekem jutott elsőnek eszembe.”⁹⁰

Érdemes megjegyezni, hogy Kiss vádlott-társát, a KEOKH helyettes vezetőjét, Sándor Jenőt szintén Koncz István hallgatta ki. Sándor a népügyészséghez írt levelében hasonló fizikai bántalmazásokról számolt be. Beadványában határozottan állította – mint írta,

„bizonyítani is tudom”, hogy „a két első jegyzőkönyvet súlyos testi bántalmazások hatása alatt, a nyomozó közeg kívánságának megfelelően adtam jegyzőkönyvre”.⁹¹ A KEOKH-tisztviselők egy részét (Kiss, Sándor, Siménfalvy) közös népbírószági eljárásban vonták felelősségre. A tárgyaláson azonban egyszer sem kerültek elő a – nagy valószínűség szerint – erőszakkal kicsikart vallomásokban „bevallottak”. A képtelen történet csupán egyszer bukkant fel, amikor Kiss Árkád védője azt a kérdést tette fel a tanúként megjelenő Feldmann Ernő ügyvédnek, hogy mit gondol, ki rendelte el a kitoloncolásokat. Az ügyvéd igen frappáns választ adott: „A deportálásokat a vezérkar utasítására a minisztertanács rendelte el. Ezek a vádlottak ebben a kérdésben nem diszponáltak, ők nagyon kisleányok voltak mindehhez.”⁹²

Mindezek alapján megcáfoltnak tekintjük Lévai Jenő hatvanöt évvel ezelőtti történetét.⁹³

Feltételezett német nyomás a deportálások elrendelésére

A népbírószági eljárások során több tanú is úgy nyilatkozott, hogy a deportálásokat német nyomásra vagy tanácsra határozta el a magyar vezérkar.

Polgár György, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának vezetője a következőket írta a népbírószágnak:

„Mihelyt erről a rendeletről és az első őrizetbe vételekről tudomást szereztünk, a KEOKH akkori főnökéhez Siménfalvy Sándorhoz mentem felvilágosításért és panaszra. Tőle azt az értesítést kaptam, hogy az összminisztérium utasítására bocsátották ki, egyébként közelebbi felvilágosításokat Pásztóy Ámontól kaphatok. Utóbbi azt közölte velem, hogy a rendelet minisztertanácsi határozat alapján és katonai intervenció folytán hozták, mert a hadsereg és főképp a németek nem akarták, hogy mialatt Oroszországban a háború folyik, az ún. mögöttes területen lengyel és orosz zsidók éljenek.”⁹⁴

Polgár ezen kijelentését Pásztóy először cáfolta: elsőfokú bírósági tárgyalásán azt vallotta, hogy nem volt tudomása arról, hogy a rendelet megalkotása német nyomásra történt volna.⁹⁵ Egy évvel később azonban már ő sem zárta ki, hogy „a rendelet német nyomásra készült, mivel azt Werth Henrik indítványozta”.⁹⁶

Azt, hogy Pásztóy tudhatott a német intervencióról, alátámasztja Kiss Árkád fentebb már idézett vallomása. Kiss szerint ugyanis létezett egy titkos jelzésű magyar honvéd vezérkari átirat, melyet 1941 nyarán küldtek a belügyminiszterhez, és amelyben „benne van az, hogy [a] magyar vezérkar és a belügyminiszter az orosz hadüzenetre tekintette követelte a felvidéki lengyel és zsidó lakosság eltávolítását fontos hadi érdekből.”⁹⁷

Mindezt megerősítette Farkas János, aki 1941-ben a KEOKH és a belügyminisztérium állampolgársági osztálya között volt összekötő tiszt. Ő határozottan azt állította egy másik perben, hogy a deportálást a német vezérkar követelte: „...jobban mondván ők kérték a Magyarországon lakó összes zsidók deportálását, de tárgyalások után megállapodás jött létre, hogy csak a lengyel zsidók telepítendőek ki.”⁹⁸ Feldmann Ernő ügyvéd, ha kissé az általánosság szintjén is mozogva, de szintén hasonlóképp nyilatkozott:

„A háború alatt indult meg a német vezérkar nyomása a magyar vezérkarra, és azon keresztül a belügyminisztériumra és a KEOKH-ra. [...] A belügyi kormány meglehetősen ellenállt a német kormánynak. Ennek belső oka a háború elvesztése, külső oka pedig az volt, hogy nem volt olyan közigazgatási területe, ahova a magyarországi lengyel és orosz zsidókat deportálni lehetne. Amikor Magyarország belépett a háborúba, a kormány már nem térhetett ki a német kérés elől, mert most már volt megfelelő közigazgatási terület. Keresztes belügyminiszter kifejezett ígéretet nyert arra, hogy a deportáltaknak bántódása nem lesz. Megkapják az üresen maradt ukrán házakat, mezőgazdasági

felszereléseket és ott nyugodtan dolgozhatnak. Mindez azonban nem következett be, becsapták a magyar minisztert, becsapták a magyar kormányt.”⁹⁹

A KEOKH egyik szlovák előadója a népügyészség számára írt feljegyzésében megerősítette és kiegészítette Feldmann szavait:

„Dr. Feldmann Ernő ügyvéd a deportálásból való visszatérése után azt közölte velem, hogy az 1941. évi deportálások eszméje a német és magyar vezérkarok, valamint az elhunyt Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztos eszméje volt, mert a németek azt a követelést állították fel, hogy adjuk ki nekik az összes külhonos zsidókat, mert ha nem, akkor a Magyarországon tartózkodó összes, tehát magyar állampolgárságú zsidókat is kikövetelik. Állítólag hosszabb tárgyalás után került csak a lengyel és orosz zsidók átadására megállapodás. Azt, hogy a tárgyalásokat ki folytatta le, megállapítani nem sikerült, sőt arra sincs adat, hogy a magyar belügyminisztérium részéről ki tárgyalt ebben az ügyben és ki adta ki az utasítást a KEOKH-nak a deportálás végrehajtására. Dr. Feldmann Ernő azt állítja, hogy Siménfalvy Sándor minisztertanácsos, a KEOKH akkori vezetője neki mutatott egy levélformátumot, mely Siménfalvy állítása szerint a német követelést tartalmazta, de hogy a levélben mi volt azt nem tudja.”¹⁰⁰

A honvédelmi minisztérium, a belügyminisztérium, illetve a vezérkari főnökség fennmaradt dokumentumai között egyelőre még nem sikerült megtalálnunk a vezérkari főnökség átiratát. Egy dolgot azonban biztosan állíthatunk: a megszállt területek német katonai vezetése heves ellenkezéssel fogadta a területére beözönlő embereket. S nem csak a német fél, hanem a Kárpát-csoport parancsnoka, Szombathelyi Ferenc is. A vezérkari főnökség – fentebb idézett – július 7-i átiratában Decleva altábornagy megkérte Szombathelyit, jelentse, *„hogy a fenti kitelepítés előreláthatólag mennyiben lehetséges, mert tervezem az anyaország egyéb területén lévő nem magyar állampolgár zsidóknak, elsősorban az internálótáborokban levőknek – a kormányzattal egyetértésben – Galiciába való kitelepítését”.*¹⁰¹ Valószínűleg az erre adott válasz található meg a vezérkari főnökség I. osztályához július 14-én beérkezett jelentésben. Ebben a Kárpát-csoport parancsnokság kétségeit fejezte ki a terv végrehajtásával kapcsolatban, s azt javasolta a vezérkarnak, hogy kérjék ki a németek véleményét *„még mielőtt ezen nagyszabású és hosszabb ideig tartó műveletbe belekezdzenének [...] nehogy ebből később komplikációk keletkezzenek.”* Az átirat arra is figyelmeztetett, hogy a magyar királyi honvédség által megszállt terület katonai közigazgatását a németek hamarosan át fogják venni, s ekkor

„a zsidóknak a tervezett áttelepítése esetleg akadályba ütközhet, vagy talán nem találkozik a németek helyeslésével. [...] Itteni vélemény szerint azon zsidók áttelepítése, akik magyar állampolgársággal nem rendelkeznek, s az oroszok őket vissza nem fogadták, immár végrehajtható lesz. Ezek száma körülbelül kétezer, kérdés azonban, hogy a többi nem kívánatos elem áttelepítése lehetséges lesz-e nagy számukra és a németekre tekintettel.”¹⁰²

Július 19-én a megszállt területek átadásáról tárgyaló magyar fél egy újabb sürgető táviratot küldött a hadügyminisztériumba: *„Ha tehát a Dnyesztertől É-ra eső területen a mi részünkről valami kiürítési vagy telepítési tervek volnának, azt kérem sürgősen végrehajtani.”*¹⁰³ A Szombathelyi által jósolt „komplikációra” nem kellett sokat várni. Július 28-án a német Dél-hadseregcsoport mögöttes területeit biztosító 444. hadosztály a következőket jelentette: *„Magyarországi zsidókat hoztak tehergépkocsikkal magyarországi koncentrációs táborokból [Konzentrationslager] Buczacz, Czortkow és Kamenyec-Podolszkijba. Nyugtalanság az ukrán lakosság körében. Ezeknek a zsidóknak feltétlenül vissza kell innen menniük. A hadosztály kéri, hogy adjanak ilyen értelmű utasításokat a magyaroknak.”*¹⁰⁴ Július 30-án a németek a parancsnokságra beosztott magyar összekötő tisztől felvilágosítást kértek a dologról, akitől azt a hazug, de nagyon kézenfekvőnek hangzó választ kapták, hogy *„a szóban forgó zsidók esetében olyan, nem*

magyar állampolgárokról van szó, akik két évvel ezelőtt menekültek Észak-kelet Magyarországra a szovjetek elől, és akiket most saját helyükre visszavisznek.”¹⁰⁵ Az idézett német dokumentumok azt valószínűsítik, hogy a Dél-hadseregcsoporthoz nem tudott az áttelepítésről, s hogy azt a magyar fél a németek várható ellenállása miatt „feketén” hajtotta végre.

Mindeközben augusztus 1-jével a Dnyesztertől északra (tehát ott, ahol Kamenyec-Podolszkij is fekszik) megszűnt a magyar katonai közigazgatás és a terület felett a német katonai közigazgatás vette át a hatalmat.¹⁰⁶ A borzalmas végkifejletre a deportálások augusztus 12-i leállítását követően került sor. 1941. augusztus 25-én a német szárazföldi hadsereg főparancsnokságán tartott konferencián hozott megállapodás azt rögzítette, hogy

„Kamenyec-Podolszkij közelében a magyarok kb. 11 ezer zsidót tettek át a határon. A tárgyalásokon a mai napig sem sikerült elérni bármilyen intézkedést ezeknek a zsidóknak a visszavitelére. Jeckeln Obergruppenführer SS- és rendőrtábornok azonban reméli, hogy 1941. szeptember 1-ig teljesen befejezi ezeknek a zsidóknak a likvidálását.”¹⁰⁷

A fentebb idézett népbírószági vallomásokkal szemben az iratok arra engednek következtetni, hogy a német katonai vezetés nem tudott a kitoloncolásokról. Amint pedig szembesült azzal, azonnal hevesen ellenezte. Közvetlen bizonyítékunk nincs, de lehetségesnek tartjuk, hogy a magyar katonai vezetés felajánlhatta pár ezer ember kitelepítését a németeknek. A későbbi ellenkezés tükrében azonban nehezen tudjuk elképzelni, hogy a németek beleegyeztek volna abba. Főleg úgy, hogy ez több tízezer olyan „a biztonságra veszélyes” ember megjelenését jelentette volna a hadtáp- és felvonulási területükön, akiknek sem az élelmezéséről, sem az elhelyezéséről nem tudtak volna gondoskodni. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy Werth és Bartha – hasonlóan a minisztertanácson tett ígéretéhez, miszerint a kitelepített emberekről a magyar honvédség fog gondoskodni – a németkártyát is anélkül játszották ki, hogy mögötte tényleges megállapodás lett volna.

Végszó

Az 1941. évi nyári deportálásokat a szuverén Magyarország kormánya a honvéd vezérkar kezdeményezésére rendelte el. A kitoloncolások végrehajtásában játszott szerepe miatt különösen nagy felelősség terheli Werth Henrik honvéd vezérkari főnököt, Bartha Károly hadügyminisztert, Kozma Miklós kárpátaljai kormányzó biztost, valamint Bárdossy László miniszterelnököt, a minisztertanács elnökét. Az utóbbival kapcsolatban mindezt annak ellenére állítjuk, hogy a rendelkezésre álló egybehangzó tanúvallomások alapján bizonyos, hogy Bartha és Werth megtevesztették a minisztertanácsot. A minisztertanács pedig Keresztes-Fischer belügyminisztertől értesülhetett a kitoloncoltakat ért tömeges atrocitásokról. A deportálásokat végül a belügyminiszter állította le augusztus 9-én.

Kozma egy kézzel írt feljegyzéséből – és ismét csak nem a szűkszavú jegyzőkönyvből – azt is tudjuk, hogy a kormányzó biztos már szeptember 2-án beszámolt a minisztertanácsnak a deportálásokról. Arról, hogy mi történt a kitoloncolt zsidókkal természetesen nem csak Kozmától értesülhetett a kormányzat. Egy Bárdossyhoz is eljutott, 1941. szeptember 5-i jelentés nagyon egyértelműen fogalmazott: „a zsidók agyonlövése a megszállt területeken köztudomású”. Mindezek ellenére a magyar hatóságok százával kergették vissza a tömeges kivégzéseket túlélő és azok elől menekülő, az országhatáron megjelent deportáltakat – egyenesen a német kivégzőosztagok elé.

¹ MOL K-149, 6. t, 250. csomó, 130. d., 6891. sz. akta, 1011. 201/7-1941. biz. A határvidéki magyar királyi rendőrkapitányság és alárendelt kirendeltségek 1941. harmadik negyedévi működéséről szóló jelentés.

-
- ² Majszai, 1986: 224–225. Úti beszámoló a kárpátaljai deportálások körülményeiről. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és Gróf Szapáry Erzsébet. Budapest, 1941. augusztus 20.
- ³ Dálnoki Miklós Béla állítása szerint a Kárpát-csoport parancsnoka, Szombathelyi Ferenc ötven teherautót bocsátott rendelkezésre. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyi Ferenc, kihallgatási jegyzőkönyv. D. n. 61.
- ⁴ A szerzők – akikkel a korosmezo1941@hdke.hu címen lehet felvenni a kapcsolatot – ezúton szeretnének köszönetet mondani a levéltári iratokat mindig gyorsan és szakszerűen előkészítő Tasnádi Ákos (BFL), Soós Mihály (ÁBTL) és Kalmár János (MOL) referens-levéltárosoknak, valamint Toronyi Zsuzsanna levéltárvezetőnek (Magyar Zsidó Levéltár). Továbbá köszönettel tartozunk a Holokauszt Emlékközpontnak, amely befogadta kutatócsoportunkat és lehetőséget biztosított az online megjelenésre: <http://hdke.hu/kutatas/korosmezo-1941>.
- ⁵ A szakirodalomban több helyen Kiss Árpádként azonosítják. A KEOKH-tisztviselő neve azonban helyesen Kiss Árkád.
- ⁶ Lévai, 1948: 41–42. Lévai korábban megjelent művében még Pásztóy Ámonnak, a belügyminisztérium közbiztonsági osztály vezetőjének tulajdonította a „német nyomásra elrendelt deportálásokat”. Lévai, 1946: 279–280.
- ⁷ Fontos kiemelni, hogy Geyer az ÁBTL-ben megtalálható Pásztóy Ámon-féle népbírósi iratok alapján készítette el adatgazdag tanulmányát. A szerző azonban pusztán egy napot töltött az iratok átnézésével, és azokról csupán jegyzeteket készíthetett. ÁBTL V-122405. 90–91. Dr. Scheiber Sándor levele a Fővárosi Bíróság Elnökségének, 1960. január 4.
- ⁸ Geyer, 1961: 76–77.
- ⁹ Haraszti György az Ujszászy-feljegyzések keletkezéstörténetéről szóló tanulmányában Hollós Ervin (a BM II/5 Osztály, belső elhárítás helyettes vezetője) intézkedésének tulajdonította a kézzel írt füzetek átgépeltesét. Haraszti, 2007: 16. és 35.
- ¹⁰ Hollós, 1971: 235–236. Hollós Ujszászy feljegyzéseinek lelőhelyeül a BM irattárát jelölte meg.
- ¹¹ Majszai, 1986: 67.
- ¹² Braham, 1997: 199.; 1973: 136–137.
- ¹³ Karsai, 2001: 228. és 315. (73. lj.)
- ¹⁴ A Politikatörténeti Intézet Levéltárában elfekvő, 122 gépelt oldalas kéziratot a Nemzetbiztonsági Hivatal 1997. november 28-án 2028. december 31-ig szerette volna titkosítani. Azért hogy ez az iratanyag mégis kutatható legyen, Varga László tett sokat. Varga, 2006: 308–310. és 423–444.
- ¹⁵ Zsidók kiutasítása Kárpátaljáról 1941 nyarán, 1948. augusztus 26. Haraszti, 2007: 262.
- ¹⁶ Ormos, 2007: 295.
- ¹⁷ Ságvári, 1999: 137–138.
- ¹⁸ Ormos, 2000.
- ¹⁹ Ormos szerint az irat valószínűleg „elkeveredett”. A levelet egyikük sem találta meg a Karsai által feljegyzett K-63, Külügyminisztérium, Politikai Osztály, 300. csomó, 34. tétel, egyházi ügyek, 1941. szám alatt. Ormos, 2000: 827. (8. lj.) A fentebbi jelzet alatt mi sem találtuk a levelet. Karsai László szíves tájékoztatása szerint a levél azóta sem bukkant fel.
- ²⁰ MOL K-429, 38. csomó, 1684. sz. feljegyzés.
- ²¹ Az iraton nincs dátum, de az közvetlenül a június 16-ai irat mögött, azonos aktában található és a harmadik pontban a „keddi minisztertanács” szó szerepel. A *Kárpáti Híradó* 1941. június 14-én arról tudósított, hogy Kozma Miklós „ma, szombaton Bárdossy László miniszterelnököt keresi fel”. 3.
- ²² Ormos, 2000: 757.
- ²³ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. június 17. 1–2. pont. MOL K-27, 2R/64. Az ülésekről készült jegyzőkönyv digitalizált változata elérhető a <http://www.digitarchiv.hu> oldalon.
- ²⁴ MOL K-429, 45. csomó, Napló III. Ormos, 2000: 758.
- ²⁵ MOL K-429, 38. csomó, 1653. sz. feljegyzés. Ormos, 2000: 758.
- ²⁶ Karsai, 2002.
- ²⁷ Karsai, 2001: 228.
- ²⁸ Mi is csak hosszas keresés után találtunk rá. Lásd: Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galíciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Declava altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.köz.ig. 1941. MOL K-149, BM rezervált iratok, 1941, 231. csomó, 6. tétel, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.
- ²⁹ Saját fordítás az angol nyelven megjelent könyvből.
- ³⁰ Frojimovics, 2007: 106. (187. lj.)
- ³¹ Uo. 107.
- ³² Jaszovszky, 1996: 126–127. Bárdossy László népbírósi tárgyalásának jegyzőkönyve, 1945. október 30.
- ³³ Bárdossyt mindkét fokon bűnsnek találta a bíróság ebben a vádpontban. Jaszovszky, 1996: 368. Elsőfokú ítélet, Budapesti Népbírósi, 1945. november 2. Jaszovszky, 1996: 431. Másodfokú ítélet, NOT, 1945.

december 28. Érdemes megemlíteni, hogy Pásztóy Ámon védekezését a Bárdossy-perben elhangzottakra is építette. BFL B-2890/1951, 59. A Tomcsányi Kálmán belügyminisztériumi államtitkár perében hozott népbírói ítélet szerint „kétségtelenül bizonyítást nyert, hogy [a deportálások] katonai nyomásra, minisztertanácsi határozat alapján rendeltettek el és foganatosítottak csendőri túlkapásokkal”. Elsőfokú ítélet, Nb. XI. 2987/1946/22. szám. BFL, Nb. 839/1946. V-79932/1. 242.

³⁴ BFL B-2890/1951. 213–214. Pásztóy Ámon szabadlára helyezés iránti kérelme, Népügyészség, 1945. december 29. BFL B-2890/951, 217–219. Pásztóy Ámon szabadlára helyezés iránti kérelme, 1946. január 9. BFL B-2890/951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12. BFL B-2890/951. 158. Pásztóy Ámon, semmisségi panasz, 1948. május 31.

³⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. június 24. 24. pont, 57–58. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1941. október 14. 2. pont, 60–69. A Szlovákiával kötendő toloncegyezmény, MOL K-148, 4. tétel, 1083. csomó, 4195. sz. irat.

³⁶ BFL B-2890/1951. 54. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. augusztus 22.

³⁷ BFL B-2890/1951. 45. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. július 12.

³⁸ BFL B-2890/1951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

³⁹ BFL B-2890/1951. 158–159. Semmisségi panasz indokolása, 1948. május 31.

⁴⁰ BFL B-2890/1951. 45–46. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. július 12.

⁴¹ BFL B-2890/1951. 63. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴² Siménfalvy egy évvel később Pásztóy népbírói perének tárgyalásán – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – július 1-jére emlékezett. BFL B-2890/1951. 67–68. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴³ ÁBTL V-122405. 56. Siménfalvy Sándor kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. Ezzel egyezően adja elő a történetet Pásztóy Ámon népbírói tárgyalásán. BFL B-2890/1951. 67. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁴⁴ BFL B-2890/1951. 40–41. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. március 24.

⁴⁵ Schweizerisches Bundesarchiv, Batizfalvy Nándor anyaga, Hivatkozási szám: C.13.2128.P. Jelzete: E4320B#1991/243#2326.

⁴⁶ BFL Nb. 105/1946. 412. Kiss Árkád, bizonyítási indítványa, Budapesti Népbírói, 1946. március 3. A népbírói helyt adott Kiss Árkád bizonyítási indítványa kérelmének, de nem történt további tanúmeghallgatás vagy iratismertetés az ügyben. BFL Nb. 105/1946. 282. Saját perében Tomcsányi Kálmán belügyminiszteri államtitkár is hasonló tartalmú bizonyítási indítványt terjesztett elő. BFL Nb. 839/1946. V-79932/1. 226.

⁴⁷ A NOT eljárás megismétlését elrendelő végzése, 1948. július 7., NOT II.1555/1948. BFL B-2890/951. 137–138.

⁴⁸ BFL B-2890/1951. 241. Dr. Rác Endre tanácselnök levele a miniszterelnökségnek, 1949. február 8. BFL B-2890/1951. 239. Dr. Pikler Kornél min. tanácsos levele, 1949. február 15. BFL B-2890/1951. 255. Dr. Rác Endre tanácselnök levele a miniszterelnökséghez, 1949. március 16. BFL B-2890/1951. 244. Dr. Pikler Kornél miniszteri tanácsos levele, 1949. március 24. BFL B-2890/1951. 232. Sztás Jenő belügyminiszteri osztályfőnök levele, 1949. március 29.

⁴⁹ BFL B-2890/1951. 70–71. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 28.

⁵⁰ MOL K-27, 33R. 33. 1941. június 10-i jegyzőkönyv 1. napirendi pontja.

⁵¹ BFL Nb. 864/1946. 84., 212–214. és 230–231. Saját népbírói perében tett vallomása és beadványai alapján pedig megállapítható, hogy részt vett az 1941. június 26-ai rendkívüli minisztertanácsi ülésen.

⁵² Hóman aláírása szerepel a június 10-i, július 1-jei (rendkívüli) és 8-i jegyzőkönyveken.

⁵³ Július 15-én és 21-én Stolpa József, 29-én pedig Szily Kálmán helyettesítette Hóman Bálintot a minisztertanács ülésén. MOL K-27.

⁵⁴ BFL B-2890/1951. 71. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 28.

⁵⁵ Az ülést reggel 10-re hívták össze. Bárcziházi Bárczy István népbírói perében tett vallomása, 1945. október 30. Jaszovszky, 1997: 131.

⁵⁶ MOL K-27.

⁵⁷ Szükséges kiemelni, hogy a <http://www.digitarchiv.hu> oldalon kizárólag a jegyzőkönyvek digitalizált változata található meg, az előterjesztések, illetve Bárczy kézzel írt feljegyzései nem. Sajnálatos, hogy az oldal készítői épp a június 26-i ülés jegyzőkönyvét nem töltötték fel a honlapra. Az érdeklődő pedig az ülés időpontját is hiába keresné, mert az nincs feltüntetve a legördülő menüben.

⁵⁸ Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 29. Jaszovszky, 1997: 87.

⁵⁹ Uo. 132. és 134.

⁶⁰ A június 17-i jegyzőkönyvet június 30-án, a július 1-i rendkívüli ülést július 27-én „tisztázta és egyeztetette” a miniszterelnökség államtitkársága.

⁶¹ Érdemes megjegyezni, hogy még a Bárczy által a háború után rekonstruált június 26-i jegyzőkönyv sem adja vissza teljesen a minisztertanács elhangzottakat. A népbírói tárgyaláson Bárczy további adalékokkal szolgált az aznap történetéről a kézzel írt jegyzetei alapján. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 30, Jaszovszky, 1997: 135–136. Bárczy a minisztertanácsi ülésekről készült jegyzeteit budai otthonában tartotta, ám

ezeknek a nagy része a bombázások alatt megsemmisült. Jó néhány fontos feljegyzés azonban fennmaradt, melyek alapján Bárczy az ostrom után a szovjetek kérésre elkészítette a jegyzőkönyvek rekonstrukcióját. Ezeket és jegyzeteit Bárczy később átadta C. A. Macartney professzornak. Macartney, 1961: xi.

⁶² A jegyzetek az aznapi ülésre szóló előterjesztések között találhatóak. MOL K-27.

⁶³ Bárczy azt állította: „25 éven át pontosan írtam a minisztertanácsi jegyzőkönyveket”. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 30. Jaszovszky, 1997: 134.

⁶⁴ Ciucă et al., 1997.

⁶⁵ BFL B-2890/1951. 67. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁶⁶ ÁBTL V-122405. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. 56.

⁶⁷ BFL B-2890/1951. 158–159. Semmisségi panasz indokolása, 1948. május 31.

⁶⁸ Lásd a főszöveg 33–39. jegyzetei közötti szöveget.

⁶⁹ ÁBTL V-122405. 56. Siménfalvy Sándor kihallgatási jegyzőkönyv, 1948. február 19. Ezzel egyezően adja elő a történetet Pásztóy Ámon elsőfokú tárgyalásán. BFL. B-2890/1951, 78–79. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁷⁰ BFL B-2890/1951. 79. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁷¹ BFL B-2890/1951. 113. Ítélet, Nb.VI.2255/1948/6. szám, 1948. május 19.

⁷² BFL B-2890/1951. 67–68. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁷³ Tanúként, szemben a saját perében tett vallomásaival, itt kötötte az igazmondási kötelezettség.

⁷⁴ MOL K-148, 9. tétel, 1091. csomó, 4875. sz. irat.

⁷⁵ Az eredeti útlevelet hosszú keresés után az ÁBTL-ben találtuk meg. Külön köszönet Soós Mihály levéltárosnak. Az útlevéllel kapcsolatban lásd még Pásztóy Ámon semmisségi panaszát, 1948. május 31. BFL B-2890/951. 158.

⁷⁶ ÁBTL V-122405 (külön boríték), Pásztóy Ámon útlevele, 5. és 12–13. és 15.

⁷⁷ Uo. 42.

⁷⁸ Uo. 15. Az elsőfokú népbírói ítélet géppel írt változatában a teljesen valószínűtlen június 4-e szerepel. Ez persze vehetnénk egyszerű elírásnak a július helyett. Az irat szélén azonban ceruzával (!) és hitelesítés nélkül a „jún. 30-án” dátum jelenik meg. BFL B-2890/1951. 113. Budapesti Népbírói első ítélete, 1948. május 19., Nb.III.2255/1948/5. A megismételt elsőfokú eljárásban született ítéletben pedig 1941. július 1. szerepel mint az elutazás időpontja. BFL B-2890/1951. 107. Budapesti Népbírói második ítélete, 1949. május 28., Nb.III.2255/1948/22.

⁷⁹ Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galiciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Decleva altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.köz.ig. 1941. július 7. MOL K-149, 1941, 6. tétel, 231. csomó, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.

⁸⁰ MOL K-27, 1941. július 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

⁸¹ Braham, 1997: 199., valamint 5. lj.

⁸² Ságvári, 1999: 137.; Tóth, 2008: 12.

⁸³ 1945. április 30., valamint május 2., 10., 20., 21., 23., június 14. (aznap kétszer is), 28., július 16. és október 31. BFL Nb. 105/1946. 72–43. 101., 123–125., 194–212., 221.

⁸⁴ Uo. 196.

⁸⁵ Uo. 198–199.

⁸⁶ Uo. 201–202.

⁸⁷ Uo. 101. és 124.

⁸⁸ Uo. 207–208.

⁸⁹ Uo. 211–212.

⁹⁰ Uo. 412. 1946. március 3.

⁹¹ BFL Nb. 105/1946. 392. Levél a budapesti népügyészségnek, 1945. szeptember 24. A kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint Sándor Jenő kihallgatásait is Koncz István nyomozó vezette.

⁹² BFL Nb. 105/1946. 261. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. augusztus 29.

⁹³ Köszönettel tartozunk Turbucz Dávidnak, aki a Horthyról szóló könyve megírása során kikérte a véleményünket. Turbucz, 2011: 181–182.

⁹⁴ BFL B-2890/1951. 200. Nyilatkozat a népbírói számára, 1948. szeptember 23.

⁹⁵ BFL B-2890/1951. 75. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. május 12.

⁹⁶ BFL B-2890/1951. 63. Pásztóy Ámon, tárgyalási jegyzőkönyv, 1949. május 27.

⁹⁷ BFL Nb. 105/1946. 412. Kiss Árkád, bizonyítási indítványa, Budapesti Népbírói, 1946. március 3.

⁹⁸ BFL Nb. 839/1946. V-79932/1. 129. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. december 7.

⁹⁹ BFL Nb. 105/1946. 258. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. augusztus 29.

¹⁰⁰ ÁBTL V-138271. 113–114. Tájékoztató a KEOKH szervezetéről és működéséről a deportálásokkal kapcsolatban, 1945. július 21.

¹⁰¹ Kárpátaljai ukrán tisztviselők felhasználása a szükségszerű katonai közigazgatásban és a zsidók kitelepítése Galiciában. A Kárpát-csoportnak, a honvéd vezérkar főnöke helyett Decleva altábornagy, 665./Eln.vkf.kat.köz. 1941. július 7. MOL K-149, 1941, 6. tétel, 231. csomó, 105. doboz, 12103. sz. akta, 773.

¹⁰² HL VKF, az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések. HL Mikrofilmtár, B/243. mikrofisch doboz, 208. Először idézi Kaló, 2008: 27–32.

¹⁰³ Uo. 250. Németh tbk. Csop. VII.19. 8:30 I.1840/7/M.1.vkf-1941. sz. jelentés.

¹⁰⁴ Távirat, Fernschreiben der Sicherungsdivision 444/a an den Befehlshaber des Rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 28. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. Nyomatásban megjelent: Hamburger Institut, 2002: 129.

¹⁰⁵ Kézrel írt feljegyzés, Vermerk des Befehlshaber des rückwärtigen Heeresgebietes Süd, 1941. július 30. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA Freiburg), RH 22/5. Nyomatásban megjelent: Hamburger Institut, 2002: 129.

¹⁰⁶ MOL K-148, 23. tétel, 1097. csomó, 5367. sz. irat a német katonai közigazgatás bevezetéséről.

¹⁰⁷ Az eredeti német dokumentum angol fordítását (PS-197 szám alatt) a nürnbergi háborús főbűnösök perében az amerikai ügyészség tette a bizonyítási anyagává. Nazi Conspiracy, 1946: III. 210–213.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dosszié

V-101594/1.	Szombathelyi Ferenc
V-117743	László Dezső
V-122405	Pásztóy Ámon
V-138271	Zakariás Dénes

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 1.a Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok

Nb. 864/1946.	Hóman Bálint
Nb. 839/1946. V-79932/1.	Tomcsányi Kálmán
Nb. 105/1946.	Zakariás Dénes

XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság, Büntetőperes iratok

B-2890/951, V-122405	Pásztóy Ámon
----------------------	--------------

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Mikrofilmtár

VKF, az 1. vkf. osztályhoz beérkező helyzetjelentések

Magyar Országos Levéltár (MOL)

K-27 A minisztertanács üléseiről készült jegyzőkönyvek

K-148 Elnöki iratok, 1867–1949

K-149 Rezervált iratok, 1872–1944

K-429 Kozma Miklós miniszter iratai, 1897–1941

K-774 Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának Hivatala, 1939–1944

1941. évi iratok

Schweizerisches Bundesarchiv

C.13.2128.P. Batizfalvy Nándor anyaga

Nyomtatásban megjelent források

Haraszti (szerk.), 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az államvédelmi központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.
Szerkesztette: Haraszti György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó.

Jaszovszky, 1996

Jaszovszky László: *Bűnös volt-e Bárdossy László.* Budapest, Püski Kiadó.

Majsai, 1986

Majsai Tamás: *Iratok a kőrösmezői zsidódeportálás történetéhez, 1941.*
Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V. <http://korosmezokam.atw.hu>
(Utolsó letöltés: 2012. június 11.)

Sajtó

Kaló, 2008

Kaló József: Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás. *Magyar Napló*, 8. sz.

Karsai, 2002

Karsai László: Kamenyec-Podolszkijról tárgyszerűen. *Élet és Irodalom*, 2002. február 8.

Hivatkozott irodalom

Braham, 1973

Braham, Randolph L.: *The Kamenets Podolsk and Délvidék Massacres: Prelude to the Holocaust in Hungary.* Yad Vashem Studies, 9. sz. 133-156.

-
- Braham, 1997
Braham, Randolph L.: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* (2., bővített és átdolgozott kiadás.) I. köt. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- Ciucă et al., 1997
Ciucă, Marcel-Dumitru et al.: *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu.* București, Arhivele Naționale ale României.
- Frojimovics, 2007
Frojimovics, Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land: The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945.* Jerusalem, The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem.
- Geyer, 1961
Geyer Arthúr: *Az első magyarországi deportálás.* Új Élet Naptár. 75-82.
- Hamburger Institut, 2002
Hamburger Institut für Sozialgeschichte: *Verbrechen der Wehrmacht, Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944.* Hamburg.
- Hollós, 1971
Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Karsai, 2001
Karsai László: *Holokauszt.* Pannonica Kiadó.
- Lévai, 1946
Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Officina.
- Lévai, 1948
Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Budapest, Magyar Téka.
- Macartney, 1961
Macartney, C. A.: *October fifteenth: a history of modern Hungary 1929–1945.* Edinburgh, University Press.
- Majsai, 1986
Majsai Tamás: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben.* Budapest, Ráday-gyűjtemény évkönyve, IV–V.
http://korosmezokam.atw.hu/files/MT_A_korosmezei_zsdep_1941_mt.PDF.
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).
- Nazi Conspiracy...*, 1946
Office of the United States Chief of Counsel For Proecution of Axis Criminality: *Nazi Conspiracy and Aggression.* Nuremberg (Red Series).
http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Nazi_Vol-III.pdf.
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).
- Ormos, 2000

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I–II. köt. Budapest, PolgART.

Ormos, 2007

Ormos Mária: A kémfőnök vallomásai. *Múltunk*, 2. sz. 294-299.
<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00010/pdf/szemle07-2.pdf>
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).

Ságvári, 1999

Ságvári Ágnes: Holokauszt Kárpátalján 1941-ben. *Múltunk*, 2. sz. 116-144.

Tóth, 2008

Tóth Gábor: *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején, 1941-1944*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
<http://www.eokik.hu/data/files/123541261.pdf>
(utolsó letöltés: 2012. június 11.).

Turbucz, 2011

Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Varga, 2006

Varga László: *Világ besúgói, egyesüljetek! Az állambiztonság átmentése*. Budapest, PolgArt.

A Köztársaság téri csata nyitánya

A Köztársaság téri csata és az azt követő erőszakos cselekmények feltehetően ötvenhat legismertebb eseményei közé tartoznak. De vajon valóban az történt október 30-án, és valóban azok voltak a szereplők, amiről és akikről a rendszerváltozás előtt és után készült szövegek beszámolnak? Az alábbiakban – zömmel megjelent, mindenki számára hozzáférhető írások alapján – a harcot közvetlenül megelőző, reggel 8 és 10 óra közötti eseményekre fókuszálva azt vizsgálom, milyen cselekvéssor vezetett *valójában* az összeütközéshez.

Az események legrészletesebb leírása Hollós Ervin és Lajtai Vera 1974-es könyvében található, ezért arra alapozom vizsgálódásom, azt vetem össze más leírásokkal, esetenként levéltári forrásokkal.

1. „Kíváncsiskodók” vagy felderítők a pártház kapujában

„[1.] Október 30-án viszont az őrség parancsnokának már reggel kilenc óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették ... igazoltatni akarták az őrséget.

[2.] Röviddel 9 óra után egy újabb kisebb, részben fegyveres csoport – közöttük néhány nemzetiszínű karszalagos nemzetőr – jelent meg a főbejáratnál. Körülnéztek, a kapuban álló rendőrtől megkérdezték, kik tartózkodnak a házban. – A budapesti pártbizottság munkatársai – volt a válasz. Ezután körülvettek egy, éppen a ház elé érkezett teherautót, s az iránt érdeklődtek, mit hozott és kiknek. A kocsis kísérői megmondták, hogy a pártház személyzetének élelmiszert hoztak; erről a »kíváncsiskodók« különben saját szemükkal is meggyőződhetnek.

[3.] Alig tíz perc múlva egy rendőr érkezett két civillel, s a kapuban álló rendőrt felszólította, hogy igazolja magát, és adja át a fegyverét. A kapuőr ezt megtagadta. Az előcsarnokban tartózkodó őrség egyik tagja jelentette az eseményeket Várkonyi Györgynek, az őrség parancsnokának. Várkonyi – miközben a kapuban folyt a vita – határozott parancsot adott az »igazoltatás visszautasítására, a fegyverek megtartására, az igazoltató személyek eltanácsolására«.

[4.] Rövidesen két karszalagos civil állított be, s név szerint Várkonyi Györgyöt kereste. Az előcsarnokban tartózkodó karhatalmista, Göbolyös László beszélt velük, majd fölment az első emeletre, hogy Várkonyi hadnagynak bejelentse »látogatóit«. Amikor azonban Várkonyi Göbolyössel és Zsótér Jánossal együtt lement, a két karszalagos már nem volt az előcsarnokban.”¹

Hollósék szerint tehát a téren gyülekező fegyveresek az ostrom előtt több kísérletet tettek arra (az idézett négyet és egy később tárgyalandó ötödiket), hogy harc nélkül bejussanak az épületbe. Nem állítják, hogy ezek célja a pártház támadása volt, de mégis ez következik szövegükből. Erre utal a kísérletek koncentrálttsága: alig egy óra alatt (reggel 9 és 10 óra között) négy hasonló eset, valamint az addigi próbálkozásokat leleplező ötödik, amit a támadás nyitányának neveznek.²

A kapu mint tér az adott szituációban kétfajta szerepet játszhat. Ez az a pont, ahol a leginkább lehetséges érintkezés, kommunikáció a bentiek és a kintiek között, illetve amilyen keresztül legkönnyebben lehet bejutni az épületbe (és kijutni onnan). Hollósék szerint az első (a kommunikáció) csak fedéséül szolgált a tényleges másodiknak (a behatolásnak). A kísérletek elbeszélése azonban gyengíti történetük központi elemét, miszerint a támadást előre elhatározták,³ nyilvánvaló ugyanis, hogy ez esetben súlyos hiba lett volna a támadóknak lemondaniuk a váratlanság nyújtotta előnyről. A négy próbálkozás ugyanis, anélkül hogy a támadókat a siker lehetőségével kecsegtette volna, jelezte a védőknek, hogy akció készül (vagy van máris folyamatban). (Hollósék szerint a jelekből a pártházban tudták: támadás készül.⁴) Más esetekben, amikor a felkelők megtámadtak egy-egy épületet (Gyűjtőfogház, Külügyminisztérium), éltek a meglepetés

nyújtotta előnnyel. Ha igazak az első próbálkozásokról szóló történetek, akkor valószínűtlen, hogy előre eltervezett és megszervezett volt a támadás, tehát vagy Hollósék történetének több eleme, vagy a történet lényege hamis, de az sem zárható ki, hogy mindkettő az.

Az első eset leírásánál forrásként a karhatalmisták parancsnokának, Tompa Károly államvédelmi hadnagynak egy 1957-es jelentésére hivatkoznak, de az ott leírt történetnek csak az elejét vették át („9 óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették. Nem sokkal később a külső őrséget ellátó, régi őrségből származó rendőröknél ávósok után érdeklődött néhány fegyveres”⁵). Ezt követően Tompa jelentése olyan eseményekről számol be, amelyek leginkább a Hollóséktól későbbre, de még tíz óra előttré datált utolsó (ötödik) behatolási kísérlet alkalmával történtekkel azonosíthatók („Erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget. A bejötteket erővel visszaszorítottuk, vezetőjüket letartóztattam és Mező elvtárshoz vezettem”). Első történetük csonkasága (az sem derül ki, hogy a fegyveresek bejutottak-e az épületbe) és eltérése a forrásától azt mutatja, hogy azt mint önálló elemet el kell vetni, az valójában egy későbbi történet előre vetett része.

Hollósék leírásában a fegyveresek második bejutási kísérlete két cselekvéssorból tevődik össze. „Röviddel 9 óra után egy [...] részben fegyveres csoport” a bejárathoz ment, majd miután kérdésére („kik tartózkodnak a házban”) választ kapott, elment onnan. Ekkor kezdődik a másik cselekvéssor, az „éppen a ház elé érkezett teherautó” iránti érdeklődés, amelyet ugyancsak befejezetlenül hagynak, szövegükből nem derül ki, hogy a csoport távozott vagy a kocsinál maradt. Az élelemszállításnak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a harc másnapján a *Népszava* cikke, amelyben fordított az elemek sorrendje: az emberek nem a pártházról elmenőben vették észre az éppen (véletlenül akkor) odaérkező teherautót, és mentek ahhoz, hanem azért mentek a pártházhoz, mert látták, hogy a kocsiról oda hordtak be élelmet. „A budapesti pártbizottság épülete előtt teherautó fékez. A ponyva alól hízott sertések vége lóg ki. Megkezdődik a lerakodás. A sarki közért előtt hosszú sor áll. A tekintetek kérdően néznek a hússal telt kocsira. A munka hamar befejeződik, s a kocsi üresen folytatja útját. Fegyveres csoport közeleg. A sorban állók elmesélik a gyanús látottakat. Egy állítólag üres pártbizottság részére egy kocsi hús? Felette hihetetlen. A fegyveresek a ház átkutatásához látnak.”⁶ Az eseményekkel közel egyidejű elbeszélő forrás szerint tehát a hússzállító teherautóval indult a történet: az fordította a sorban állók és rajtuk keresztül a fegyveresek figyelmét a pártház felé, vagyis ezzel kezdődött az a folyamat, amely a csatához vezetett. Ezt általában átvette a nyugati ötvenhatos irodalom, ellenben lényegében eltűnt a rendszerváltozás után Magyarországon készült munkákból. A hússzállítással kezdte a történet elbeszélését 1957-ben George Urban, majd a következő évben Méray Tibor: „30-án, kedden reggel egy teherautó húst hozott az épületbe. Nem messze onnan, egy közért üzlet előtt hosszú sor állt. Az embereket felhábortotta a lerakodás, és hamarosan elterjedt a hír, hogy az ávósoknak viszik a húst. A környék tele volt fegyveres felkelőkkel; a sorban állók elmondták nekik az esetet. A fegyveresek odamentek a kapuhoz, ahol rendőrök teljesítettek szolgálatot; ezek még a forradalom előtti időkből voltak itt. Ávósok után érdeklődtek, igazoltatni akarták a kapuőröket, és át akarták kutatni a pártházat.”⁷ Így látta a hetvenes években Noel Barber, majd 2007-ben John Matthews.⁸ (Ellenben Molnár Miklós szerint a pártházban megbújó ávósokról és az ott őrzött foglyokról terjedő hírek miatt került sor a támadásra, Bill Lomax pedig lényegében átvette Hollós és Lajtai verzióját az előre elhatározott támadásról.)⁹ Ebben az összefüggésben érthető, miért tíz óra körül kezdődött a harc. Hollósék előre eltervezettségről szóló verziója szerint célszerűbb lett volna hajnalban támadva, álmukban lepni meg a védőket.¹⁰ Az élelmiszerboltok előtt viszont a reggeli nyitás után alakultak ki sorok, akkor észlelhette a közértnél összegyűlt sokaság a hússzállítást, és fordulhatott figyelme a teherautó felé. Annál is inkább, mert már napok óta érkezett vidékről élelem, amit néha az utcán osztottak ki, de nagy szó volt az is, ha egyáltalán valamilyen áru érkezett egy boltba, amit meg lehetett venni. Mint éppen október 30-án, a Köztársaság tértől nem messze, a Nagyfuváros és a Népszínház utca sarkán álló közértbe, ahol a *rizs* behordásában segített „két géppisztolyos munkásgyerek [...] Amikor az egész rakományt behordták, szótlanul nyúltak a fegyvereik után, és eltávoztak a

Köztársaság tér felé, ahonnan sűrű puskaropogás, géppisztoly kerepelés, s időnként egy-egy tompa ágyúdörrenés hangzott."¹¹

Az élelemszállítással moderált hússzállítást Hollósék az előző napok rossz ellátottságára hivatkozással ellensúlyozták, és igyekeztek cáfolni, hogy annak bármi köze lett volna a pártház megtámadásához.¹² Pedig nem sok idő telt el a kettő között, a szállítmány (vagy annak egy része) közvetlenül a harc előtt még a folyosókon volt lerakva,¹³ vagyis a bentieknek nem maradt idejük az elpakolására. Hollósék nem tulajdonítottak jelentőséget annak a hatásnak, amelyet a hús váltott ki az emberekből. Negligálták, mert szerintük a támadást a felkelők már korábban elhatározták; és talán azért is, mert a párt(ház) védelmében élet-halál harcra készülőkön festett képbe nem illett bele a hússzállítmány; és mert a kommunista propaganda nem tudott élelmiszerhiányról, ezért a hús utáni éhséget sem tarthatták fontos tényezőnek. Pedig az épületben tartózkodó mintegy száz fő ellátására talán nem különösebben sok hús töménytelen mennyiségnek tűnhetett az órák (sőt lényegében évek) óta sorban állók számára. Őket nyilván elkésérette és feldühíthette, hogy a harcban elért eredmények dacára a kézzelfogható valóság nem változott: azoknak házhoz szállítják a húst, ők pedig örüljenek, ha többórás sorállás után vásárolhatnak. A nélkülöző *mi* és a dúskáló *azok* indulatokat keltő ellentétének számos nyoma van a forradalom sajtójában és a nyugati irodalomban éppen a Köztársaság téri eseményekkel kapcsolatban is.¹⁴

Tompa hadnagy azonban 1957-ben azt vallotta, hogy *„hajnalban, még szürkület előtt élelmet és rendőrruhát hoztak a részünkre”*,¹⁵ és mivel a rendszerváltozás utáni feldolgozások leginkább az ő szövegeire támaszkodtak, az élelemszállítás datálásában is követték, ezért azt nem tekinthették a támadás közvetlen kiváltó okának. Gosztonyi Péter: *„Október 30-án, még szürkületben egy, mások szerint két teherautó érkezett a Köztársaság terre, és megállt rakodni a pártház előtt. A Szamuely laktanyából a hadtáp küldött élelmiszert Tompáéknak. Rendőr egyenruhák is érkeztek. Az volt a parancs, hogy az eddig az államvédelmisek számára rendszeresített uniformist a belső karhatalmisták kék posztó rendőregyenruhával cseréljék fel. Tompa Károly gondolkodás nélkül teljesítette a parancsot, nem is gondolva arra, hogy ezzel a tettel önmagát és védőcsapatát, úgymond vogelfreinek (magyarul: törvényen kívüliek) minősítette.”*¹⁶ Horváth Miklós: *„Október 30-án hajnalban az élelemmel együtt rendőr egyenruhákat szállítottak az őrség részére.”*¹⁷ Gyurkó László elhagyta az élelemszállítást, csak azt tartotta fontosnak, hogy *„a székház élelmiszer-ellátása rendkívül rossz volt, a katonák éheztek”*.¹⁸ Egyedül Eörsi László tette reggelre a hússzállítást, de azt nem tekintette a támadás kiváltó okának, és csak időben kapcsolta össze azzal, hogy egy csoport a pártház kapujához ment: *„Rossz szemmel nézték a megérkező élelmiszerszállító tehergépkocsit is, amelyről a pártházbeliek behordták a húst. Ekkor, 9 és 10 óra között a tömegből két csoport elindult a főbejárat felé.”*¹⁹ (Az egyenruhák megérkeztéről nem írt, mindössze azt rögzítette, hogy közvetlenül a támadás előtt Mező Imre *„javaslatára a karhatalmisták az uniformisukat rendőr egyenruhára váltották”*,²⁰ vagyis valamikor korábban érkeztek ilyenek).

Pedig Tompa, aki más eseményt is tévesen datált, ezúttal vélhetően egybevont két, különböző időben történt dolgot. Számára az egyenruha megérkezése volt fontos, erre vonatkozik az időhatározó. Október 29-én ugyanis – ha máshonnan nem, akkor a – rádióból tudnia kellett, hogy a belügyminiszter *„megszüntette az Államvédelmi Hatóságot [...]”. A főváros utcáin semmiféle államvédelmi szervhez tartozó alakulat nincs szolgálatban.*²¹ A Belső Karhatalom pedig, ahova ő és harcosai tartoztak, államvédelmi szerv volt. Ellentmondásos helyzetbe kerültek: alakulatuk mintha megszűnt volna (bár erről parancsot nyilván nem kaptak), de feladatuk (a pártház biztosítása) nem. Ha Münnich bejelentése nyomán többükben fel is merült a hazamenetel lehetősége, attól nyilván visszatartotta őket, hogy ezt csak fegyver nélkül, de (30-án reggelig) államvédelmi-egyenruhában teheték volna. Ebből a helyzetből ígért menekvést az új egyenruha, amihez képest Tompa számára érdektelen volt, hogy mikor érkezett a hús.

Hollósék szerint harmadik alkalommal (az előző esettől függetlenül) egy rendőr két civillel érkezett a bejáratához, akik igazoltatni és lefegyverezni akarták az ott szolgálatot teljesítő rendőrt. A történet ezúttal is inkább abbamarad, semmint befejeződik Várkonyi parancsával, hiszen annak eredménye (következménye) nem

szerepel a szövegben, ami arra enged következtetni, hogy az őrségnek sikerült eltanácsolnia (!) „az igazoltató személyek”-et. Tehát másodjára küldtek el a kaputól hivatalos egyéneket: először „nemzetiszínű karszalagos nemzetőr”-öket, másodjára egy rendőrt és két kísérőjét. Október 30-án már létezett és működött a nemzetőrség. Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya mint a Budapesti Nemzetőrség parancsnoka október 29-én utasította a kerületi osztályokat, hogy „azonnali hatállyal” alakítsák meg a nemzetőrséget, amelynek feladata „a megbomlott közrend helyreállítása”.²² Ez nem – a megtorlás idején árulással vádolt – Kopácsi magánakciója volt, Janza Károly honvédelmi és Münnich Ferenc belügyminiszter már október 28-án tájékoztatta a fegyveres erőket, hogy „a kormánynyilatkozat értelmében megszervezendő honvédségi, rendőrségi, munkás és ifjúsági karhatalmi alakulatok gyors megalakítására és felszerelésére intézkedtünk”.²³ A VIII. kerületben rendőrtisztek vezetésével, de civilek bevonásával már 29-én felállt a nemzetőrség, amelynek tagjai rendőrök vezetésével járőröztek Tímár István őrnagynak, a kerület rendvédelmi parancsnokának az utasítása alapján.²⁴ Nem osztom azokat a véleményeket, amelyek szerint ennek a nemzetőrségnek *semmi* köze nem volt az október 30–31-én alakulthoz,²⁵ de tény, hogy nem volt azonos azzal. 30–31-e előtt ugyanis kizárólag a párt által legitimnek elismert testületek (szakszervezet, munkástanácsok, egyetemek stb.) küldötteiből lettek nemzetőrök, a szervezés pedig a párt, illetve a párt által kijelölt fegyveres testületek (honvédség és rendőrség) kizárólagos irányítása alatt folyt. Éppen ezért a nemzetőrség legalitása október 30-án reggel a pártház védői számára sem lett volna megkérdőjelezhető – különös tekintettel arra, hogy a nemzetőrség szervezőinek egyik csoportja éppen a Köztársaság téri pártházba települt.²⁶

Hollósék több alkalommal jelezték, ha nemzetőrök voltak a cselekvők („néhány nemzetiszínű karszalagos nemzetőr”, „két karszalagos civil”²⁷). De ezúttal a rendőr kísérőiről csak annyit közöltek, hogy azok civilek voltak, vagyis sem rendőrök, sem pedig nemzetőrök, így kétség sem merülhetett fel elküldésük jogosságát illetően. Az őrség szerintük ezúttal is fegyelmezetten és szabályszerűen járt el: az illetéktelenek behatolását megakadályozta, az esetet jelentette parancsnokának, aki a helyzetet átlátva megfelelő parancsot adott, amivel biztosította az épület háborítatlanságát. Történetük azonban két lényeges ponton eltér attól, ami történt: mert nem egy rendőr érkezett két civillel a kapuhoz, hanem egy rendőr vezette nemzetőr járőr; amely igazoltatni akarta a kapuőrt, de nem akarta elvenni a fegyverét.

A járőr vezetője Takács József rendőr tizedes volt, aki a VIII. kerületi kapitányság 12. őrsén teljesített szolgálatot.²⁸ Takács október 30-án, sőt még utána is a testületnél volt, amíg novemberben el nem hagyta az országot,²⁹ ez alapján pedig valószínűtlen, hogy 30-án szolgálati helyét elhagyva fegyveres felkelőkhöz csatlakozott volna. Esetleges „árulása” nem szerepel a vizsgálótisztek rendelkezésére bocsátott információk között,³⁰ a róla vallomást tevő, ugyancsak nemzetőrökkel együtt a környéken portyázó rendőrök, Nádas Jeremiás őrmester és Nébald Richárd tizedes pedig nem állították, hogy csatlakozott volna a fegyveres felkeléshez, sőt őt mindig rendőr tizedesnek mondták. Amennyiben pedig fegyver volt nála, akkor szolgálatban volt, ha pedig szolgálatban volt, akkor kísérői nem fegyveres felkelők voltak, hanem felfegyverzett nemzetőrök. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy joguk volt igazoltatni, hanem cáfolja Hollósék azon állítását, hogy céljuk volt a kapuőr lefegyverzése, hiszen Takácsnál géppisztoly, és társainál is fegyver volt, így ha akarták volna, el tudták volna venni a kapuőr fegyverét. Hollósék története ebben a vonatkozásban valószínűtlen is. Mert valószínűtlen, hogy a nem felkelőkből álló, rendőr vezette járőr el akarta volna venni a budapesti pártbizottság székháza előtt őrt álló rendőr fegyverét. Az, hogy hagyta magát elzavarni, sokkal inkább határozatlannak, semmint azonnal agresszívan fellépőnek, az őrtől fegyverét követelőnek mutatja.

Miközben Hollósék ellenforradalmárnak tekintik és mutatják a nemzetőr járőrt, a kapuőr rendőr az általuk előadott történetből kiolvashatóan is bizonytalanul fogadta azt. Hollósék ugyan csak azt közlik, hogy „az előcsarnokban tartózkodó őrség egyik tagja jelentette az eseményeket Várkonyi Györgynek”,³¹ ez azonban egy kérdést is magában foglalt: mi a teendő? Várkonyi ugyanis nemcsak meghallgatta a jelentést, hanem „határozott parancsot adott az igazoltatás visszautasítására, a fegyverek megtartására,

az igazoltató személyek eltávolítására”.³² (Kiemelés – Sz. A.) Tehát ő döntött a járőr elküldéséről. A pártházbeliek nem október 30-án reggel találkoztak először nemzetőrökkel. Előző este elfogtak három fegyverest, akik közül ketten „a VIII. kerületben a rendőr őrsön kapták a fegyvereket, a nemzetőri igazolvánnyal együtt”.³³ Mivel nem tudták tisztázni, hogy legálisan voltak-e fegyverrel, ezért a rendőr őrség egyik tagja betelefonált parancsnokságának a Mosonyi utcai laktanyába. Onnan egy rendőr százados érkezett, aki kihallgatta, majd fegyverüket elvéve szabadon engedte a lefogottakat. Várkonyi nyilván ennek mintájára küldte el másnap reggel a kapuórt igazoltatni akaró járőrt, a kérdés tehát az, hogy miért fegyverezte le előző este a Mosonyi utcai százados az igazolvánnyal ellátott nemzetőröket. Az egyik lehetséges magyarázat szerint ennek nem az volt az oka, hogy illegitimnek tekintette a nemzetőrséget mint szervezetet, hanem hogy a nemzetőrök cselekedtek olyat, amivel méltatlanná váltak beosztásukra. Mindhárom férfinél fegyver volt, de csak kettejüknek volt nemzetőri igazolványa, márpedig egy rendfenntartó közeg nem grasszálhat egy magánál engedély nélkül fegyvert tartó személlyel. Ráadásul a nemzetőrök közül „az egyiknél három pár vadonatúj cipő és egy üveg pálinka is volt. A másik nemzetőri igazolvánnyal rendelkező személynél ugyancsak találtunk két pár új cipőt.”³⁴ Pusztán Tompa vallomása alapján nem lehet elégségesen bizonyítottnak tekinteni, hogy a nemzetőrökkel szemben valóban felmerült a fosztogatás gyanúja, miként az sem tisztázott, hogy ők fosztogattak, vagy fosztogatóktól kobozták el a holmit. Amennyiben az elbeszélte történet legalább részben megfelel a valóban történeteknek, vagyis a nemzetőrök fosztogatás gyanújába keveredtek, mégis elengedték őket, abból az következik, hogy a Mosonyi utcai százados számára nem volt világos a helyzet, hiszen ellenkező esetben vagy őrizetbe kellett volna vennie a fosztogatókat, vagy meg kellett volna hagynia a nemzetőrök fegyverét.

Fennáll azonban a lehetősége annak is, hogy a Mosonyi utcai rendőröknek (és a pártházban tartózkodóknak) nem volt pontos képük a nemzetőrség szervezésének állásáról. Rendőrségi vonalon az új karhatalmat a kerületi osztályok bevonásával október 28-án kezdték szervezni, márpedig a Mosonyi utcában a közvetlenül a budapesti főosztálynak alárendelt rendőr karhatalomnak volt a laktanyája, hozzájuk tehát nyilván nem jutott el minden azzal kapcsolatos hír. Az új karhatalom azonnali felállítása kulcskérdés volt a konszolidáció szempontjából, a sietség pedig kapkodást eredményezett: a szervezéssel megbízottak különböző nevek alatt folytatták a munkát (új karhatalom, nemzetőrség stb.), közöttük sem volt teljes összhang, maguk sem voltak tisztában a gyorsan változó helyzetben valóban nem egyértelmű feladattal.³⁵ A Mosonyi utcából érkezett százados ez esetben is azért hozott felemás döntést, mert nem látott tisztán. A nemzetőrök másnap reggeli elküldése azonban más helyzetben történt. Azokat népes csoport, ráadásul a hússzállításon feldühödött emberek csoportja követte, tehát elküldésük nem maradt titokban, így azt a kintiek reakciója kísérte. Ez a második fontos tényező, amivel a pártház magára vonta az emberek – nem pusztán figyelmét, hanem – haragját. Az első a bentiek anyagi kivételezettségét mutatta, az intézkedni akaró rendőr-nemzetőr járőr elküldése pedig azt, hogy azok továbbra is a törvény (és a közemberek) felett állnak (vagy a törvény felett állónak tudják magukat), hiszen nekik nem parancsol az utca ura, a rendőr. Ezt tekintette a harc közvetlen okának a *Magyar Függetlenség* cikkírója: „ismét gyilkos sortűz dördült. Nemzetőröket támadtak meg a nagy-budapesti pártbizottság ablakából a veszett patkányként védekező, nemzetrontó janicsárok: az ÁVH.”³⁶

Az október 29-én elfogott nemzetőrök esete bekerült a Köztársaság térről megjelent munkákba. Azzal azonban, hogy mindegyik szerző elhagyta az esetleges fosztogatásra utaló nyomokat, és nem tisztázta a nemzetőrség szervezése körüli anomáliákat, az ügyet a pártházbelieknek a felkelőkkel azonosnak tekintett nemzetőrökhöz, általában a nemzetőrséghez való viszonyulására redukálta. Hollós és Lajtai az elfogott nemzetőröket a pártház megtámadását már 29-én este elhatározó felkelők felderítőinek tekintette,³⁷ és nyilván azért, mert a felderítők nem szoktak új cipőket és pálinkát vinni magukkal a bevetésre, elhagyták Tompa vallomásának ezt a részét.³⁸ Gosztonyi azt hangsúlyozta, hogy egy felosztott, vagyis törvényes alap nélkül működő szervezet (az ÁVH) emberei fogták el a kormány legálisan létező és működő

rendfenntartó erejének a tagjait. Szerinte a Mosonyi utcában korrigálták a pártházbeliek túlkapását, amikor a nemzetőröket elengedték, ebbe a történetbe pedig nem illett a zabrálás gyanúja, amit nyilván azon indokkal hagyott el, hogy a forradalom leverése után úzus volt a felkelőket – gyakran minden alap nélkül – fosztogatással vádolni.³⁹ Gyurkó leírásából az sem derül ki, hogy milyen egység és milyen okból fogta, majd engedte el a nemzetőröket (igazolványuk és fegyverük nélkül), Horváth pedig, noha egyes részleteket pontosított, nem vizsgálta sem elfogásuk, sem elengedésük okát.⁴⁰ Eörsi a pártház megtámadására utaló jelek közé illesztette a történetet, és Hollósék könyvére utalva lehetségesnek tartotta, hogy a foglyul ejtettek a már akkor támadásra készülő felkelők felderítői voltak.⁴¹

A fosztogatásra utaló nyom elhagyásával ezek a leírások egyértelműnek mutatják a szituációt: 29-én este (és nyilván 30-án reggel) a pártházbeliek számára nem volt különbség felkelők és nemzetőrök között, mint ahogy a hivatkozott szerzők szerint sem. (Horváth általában éles határvonalat húz az október 30-a előtt szervezett egységek és a – majdan – Király Béla és Kopácsi Sándor vezetése alatt felálló nemzetőrség közé, éppen azoknak a fegyveres felkelőkhöz való ellentétes viszonya alapján, ezúttal mégis felkelőnek tekinti a nemzetőröket: *„a környéken lévő fegyveres csoportok vezetői az elfogott és később szabadon engedett felkelőtársaiktól, a nemzetőröktől tudtak arról [hogy a pártházban ávosok vannak]”*.⁴²) Nyilvánvaló tehát, hogy amikor 30-án reggel 10 óra tájban egy nemzetőrök vezette csoport végül bejutott a pártházba (ez Hollósék történetében az ötödik behatolási kísérlet), szerintük azt csak erőszakkal tehették, hiszen a pártház védői a nemzetőröket is felkelőnek, ellenségnek tekintették. A pártházbelieknek a nemzetőrökkel szembeni eljárására csak Gosztonyi és Gyurkó próbált magyarázatot találni. Előbbi szerint nem tudtak arról, *„hogy a budapesti rendőrség teljes egészében csatlakozott Nagy Imre nemzeti kormányához”*, tehát a nemzetőrség legálisan működő rendfenntartó szerv, vagyis tájékozatlanságuk miatt fogták el 29-én, és küldték el 30-án a nemzetőröket.⁴³ Gyurkó szerint a két fél identitásában múlt és jelen kavargott. A karhatalmisták egyszerre tudták magukat *„az államhatalom kiváltságos őrei”*-nek és *„egy illegális fegyveres alakulat”* tagjainak, a *„nemzetőr-igazolvánnyal rendelkező »hivatalos« felkelők”* pedig még nem tudták feldolgozni, *„hogy tegnap még törvényen kívül helyezett lázadók voltak, ma a fegyveres hatalom képviselői”*.⁴⁴ Valószínűtlen azonban, hogy a pártházban, ahol a nemzetőrség szervezésének egyik központja volt, mit se tudtak volna a nemzetőrség szervezéséről, Gosztonyi hipotézisét tehát nem látom megalapozottnak. Gyurkónak igaza van abban, hogy a karhatalmisták helyzete megváltozott október 23-a óta, ez azonban éppen nem magyarázza a nemzetőrökkel szembeni magatartásukat. Megállapítása pedig csak akkor lenne érvényes a nemzetőrökre, ha 30-án felkelőkből lett nemzetőrök próbáltak volna bejutni a pártházba (vagy ellenőrizni az őrséget), de felkelők bevonására csak 31-én, egy nappal a tárgyalt esemény után került sor, így semmi sem indokolja a kerületi osztályokon szolgálatba állt nemzetőrök általa feltételezett identitászavarát.

Hollósék negyedik története arról, hogy miként próbáltak meg bejutni emberek a pártházba (akiket ezúttal is nemzetőrnek neveznek), minden elemében valószínűtlen és értelmetlen. Valószínűtlen, hogy a kapuőr ez alkalommal beengedte őket az előcsarnokba (hiszen beszéltek az ott tartózkodó karhatalmistákkal), bárha név szerint keresték Várkonyi Györgyöt. Értelmetlen, hogy ha keresték, nem várták meg. Valószínűtlen, hogy tudták volna a nevét. A történet kitalálására és beillesztésére, amelyhez forrást nem közölnek, és amely más szövegben nem fordul elő, azért lehetett szükség, hogy gyengítsék azt a hatást, amelyet a hússzállító teherautó gyakorolt a kinti sokaságra.

Hollós és Lajtai szerint tehát október 30-án reggel 10 óra előtt négyszer kísérelték meg részben fegyveresekből álló csoportok (köztük vagy velük rendőrök és nemzetőrök), hogy bejussanak a pártházba. Ezekből az utolsó egy általuk kitalált történet, az első pedig a még nem tárgyalt utolsó kísérlet előredobott része. A megmaradt kettő arra irányult, hogy a kintiek megtudják, kik tartózkodnak bent (vannak-e ott ávosok), kiknek szállították a húst. Számítási attrakciójuk kudarcát mutatja, hogy ezek a próbálkozások elmaradtak a későbbi munkákból, a rendszerváltozást megelőzően kiadott, ugyancsak közösen jegyzett munkájukból Hollósék is kihagyták azokat.⁴⁵ Gyurkó első ötvenhatos

könyvébe egyetlen mondatba sűrítve került be az állítólagos négy kísérlet: „Október 30-án reggel a fegyveresek felderítői többször odamentek az őrséghez, s arról faggatták őket, kik vannak az épületben, s mit csinálnak.”⁴⁶ Hollósék történeteiből kiemelve a lényegét, egyértelműen a támadást előkészítő akcióknak tekintette a történeteket, felderítőnek nevezte a bejutni próbálókat.

Pedig Hollósék szövegéről a koncepcionális elemeket lehántva, történetüket pusztán a Nádas Jeremiás és Nébald Richárd elleni vizsgálat irataiból nyerhető ismeretekkel kiegészítve lényegében rekonstruálható, hogy milyen eseménysor előzte meg, váltotta ki a harcot. Október 30-án reggel 9 óra előtt, talán a X. kerületi pártbizottság,⁴⁷ teherautón élelmet, húst küldött a pártházba. Ez felkeltette a közeli közértnél sorban állók, és vélhetően a közelben tartózkodó más emberek figyelmét – majd irigységét, amikor kiderült, hogy ezúttal nem nekik érkezett az élelem. Érdeklődtek a kapuban álló rendőrtől az épületben tartózkodók után, de a kapott válasszal nem elégedtek meg. Miután elküldték őket, az ötvenhatban gyakran ismételt szólamokat hangoztatva ávosokról, lövöldözésről és fogolyként tartott fiatalokról, olyan erőt kerestek, amelynek segítségével bejuthatnak az épületbe, megtudhatják, kik kapták a szállítmányt, és talán kaphatnak abból. Feltehetően találkoztak fegyveresekkel, akiket magukkal hívtak, és biztosan megállítottak járőröző nemzetőröket. Elsőként Takács tizedes járőrét, amely megpróbálta igazoltatni az őrséget, de az a sokaságtól még nem követett (nem támogatott) nemzetőröket is elküldte.

A közért előtt sorban állóknak a szállítmány utáni érdeklődéséből lett Hollósék történetében a második bejutási kísérlet, amikor pedig az elküldött emberek megállították és a pártházhoz irányították Takács tizedes járőrét, abból a harmadik. Eszerint nem négy felderítési vagy támadási próbálkozás előzte meg a harcot, hanem egyetlen cselekvéssor, amelynek közvetlen oka a hússzállítmány érkezése volt.

2. Csoportosulás vagy gyülekezés a téren

„Az ablakból, különösen a második és a harmadik emeletről ekkor már világosan lehetett látni, hogy a pártház körül a téren tömegesen gyülekeznek a fegyveresek, s hogy »felkelők« jelennek meg az Erkel Színház tetőteraszán, és az épületben tüzelőállásokat létesítenek. Majd a színház épülete mögül és a szomszéd utcákból jönnek a »felkelők«, akiknek egy része a téren levő fák mellett foglal állást. Jól látták mindezt az ablakokból figyelő karhatalmisták is.

Várkonyi az addig történeteket jelentette Mező Imrének, a budapesti pártbizottság titkárának. Mező világosan látta: közvetlenül küszöbön áll a támadás. De mint az elmúlt napokban annyiszor, ismét azt kérte: ne hagyják magukat provokálni, s tekintettel a tűzszünetre, kerüljenek minden fegyveres összecsapást.”⁴⁸

Tehát Hollósék szerint az épületben tartózkodók számára már az előcsarnokbeli incidens előtt nyilvánvaló volt, amit előző este is tudtak: támadás készül.⁴⁹ Látták, hogy fegyveresek szállták meg az épület előtti teret, tüzelőállásokat létesítettek az Erkel Színházban és annak tetőteraszán. Ennek a rendszerváltozás utáni munkákban is megőrzött állításnak fontos szerepe van történetükben: ezzel bizonyítják, hogy az egy helyre egy időben érkező felkelők előzetes terv szerint támadtak, hiszen már azt megelőzően tüzelőállást foglaltak az épület körül, mielőtt az előcsarnokban lezajlott incidens okot adott volna a támadásra. Ez áll számos kádárista munkában, így a Köztársaság téren történeteket elsőként bemutató cikkben: „már a kora reggeli órákban megkezdődött a pártbizottság körülkerítése. A környező utcákat fegyveres csoportok özönlökték el, az Erkel Színházat is elfoglalták, ahonnan géppuskacsöveket irányítottak a pártház felé. Röviden szólva: alaposan megszervezték mindent.”⁵⁰ A Fehér Könyv első kötete szerint már október 29-én este fegyveresek gyülekeztek a pártház körül. A bentiekkel két, a pártbizottságra érkező honvédtiszt közölte, „hogy a környéket fegyveresek szállták meg, s támadásra készülnek a párt székháza ellen”,⁵¹ de a támadás akkor még elmaradt. „[Másnap] délelőtt 10 óra tájban tömegesen kezdtek gyülekezni a fegyveres csoportok az épület körül. Megszállták a székházzal szemben levő Erkel Színházat, s annak tetején tüzelőállást létesítettek. Megszállták a székház előtti teret is,

és az ott levő fák mögött helyezkedtek tüzelőállásba. Behatoltak a felkelők a szomszédos és környező házakba is, és elhelyezkedtek az ottani lakásokban.”

Tompa Károly hadnagy 1957-es jelentése és tanúvallomása azonban kevésbé alkalmas a fentiek alátámasztására. Jelentésében mindössze annyit közölt, hogy „október 30-án 9 óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették”, amihez hozzátette: „A téren egyre hangosabban és egyre nagyobb tempóban gyülekeztek a fegyveresek.”⁵² Utóbbi azonban – elbeszélésének belső kronológiája szerint – már az előcsarnokbeli fegyveres incidens után történt. A karhatalmisták parancsnoka szerint tehát kevéssel azelőtt észlelték fegyveresek gyülekezését, hogy egy csoport behatolt az épületbe, ami arra mutat, hogy a „gyülekezés” a hússzállító teherautó észlelésével induló eseménysor része volt. Tompa ráadásul fegyveresek gyülekezésére emlékezett, ami sokkal kevesebb, mint a környező utcák előzönlése vagy fegyveres csoportok gyülekezése. Az, hogy mindez egyre hangosabban történt, inkább mutatja a cselekményt indulatból fakadónak, semmint előzetes elhatározás alapján tervszerűen kivitelezettnek, ami ugyancsak az előre eltervezett támadás fikciója ellen szól, hiszen ha már a hajnali támadás meglepő hatásáról lemondtak, legalább a gyülekezés során nem lett volna szabad felhívni magukra a védők figyelmét.

Tompa bírósági vallomása még valószínűtlenebbé teszi fegyveresek előzetes gyülekezését. „Reggelizés után elmentem borotválkozni. A borotválkozást még be sem fejeztem, amikor az egyik harcos jelentette, hogy a téren fegyveresek gyülekeznek, és egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt.”⁵³ Eszerint a gyülekező fegyveresek kifejezés azokra vonatkozik, akik a rendőrök vezette nemzetőr járőr(öke)t az épülethez kísérték, a bentiek addig nem észleltek olyan csoportosulást, amely támadás veszélyével fenyegetett volna. Nem azért, mert a karhatalmisták parancsnoka vallomásában arról nem tett említést, hanem azért, mert elképzelhetetlen, hogy amennyiben olyat valóban észleltek volna, arról neki ne lett volna tudomása, márpedig ha lett volna, akkor nyilván nem reggelizett és borotválkozott volna, és vallomásakor nem ezen cselekményeivel határozta volna meg az összetűzés kezdetének idejét. Vallomásának ez a része lényegében megfelel a jelentésében foglaltaknak, ahol a gyülekezés alig előzte meg az első csoport behatolását. Tompának nem volt oka a maga védelmében hamisan vallani. Akkor állt volna érdekében elhallgatni fegyveresek előzetes gyülekezését, ha a pártház az ő mulasztása vagy hibája, a védelem rossz megszervezése és irányítása miatt esett volna el. A csatát azonban (jelen ismereteink szerint) a harckocsik beavatkozása döntötte el, amelyekkel szemben a védelem páncélelhárító fegyverek híján tehetetlen volt.

Az október 30-án a pártházban tartózkodó Lovas Márton azonban könyvében azt állítja, hogy már jóval korábban, egy órával a támadás előtt megkezdődött a fegyveres csoportok felvonulása. „Reggel 9 óra után a felkelő lövész-csoportok elhelyezkedtek az Erkel Színház tetején és ablakaiban, amelyekből a pártházat tűz alatt tarthatták, ugyancsak állást foglaltak a szomszédos lakóházak tetején és lakásaiban, sokan a tér fái mögött találtak fedezéket.”⁵⁴ Egy ugyancsak 1957-ben megjelent cikkében azonban egészen másként emlékezett: „Az utcán nem vettem észre semmi különösét. A Köztársaság téren, a Bezerédj utca sarkán azonban megpillantottam egy poszton álló fiatal, szakállas felkelőt, vállán géppisztollyal. Két-három személy diskurált vele. Még nem volt kilenc óra.”⁵⁵ Hiába posztolt a szakállas felkelő, őt még a vele diskuráló két-három emberrel együtt sem látta támadásra gyülekező tömegnek, de „a pártházban közölték az elvtársak, hogy a felkelők megszállták a teret és az Erkel Színházat”. Eszerint könyvében nem azt írta meg, amit személyesen tapasztalt, vagy amit a bentiek a támadás előtt észleltek, hiszen kizárt, hogy ne vette volna észre a színház mellett elhaladva az ott (is) gyülekező fegyvereseket, akiket következképpen a pártházból sem láthattak meg kilenc óra előtt, csak jóval később. Cikke azt igazolja, hogy csak az élelemszállítást követően kezdődött csoportosulás a téren.

Az előzetes gyülekezés bekerült több 1990 előtt, illetve után készült munkába. Irving szerint kisebb erő, és máshol, de gyülekezett: „Mező [...] kilenc óra körül észrevette, hogy fegyveres emberek csoportosulnak a tér távolabbi oldalán.”⁵⁶ Hollós és Lajtai pedig utolsó könyvükben jóval korábbra tette és szervezettebbnek mutatta: „Október 30-án reggel 8 órától az ellenforradalmi egységek elfoglalták a számukra kijelölt helyet, megszállták a pártbizottság környékét.”⁵⁷ Gyurkó első monográfiájából

még elmaradt, de ezt a későbbi változatban némiképpen korrigálta: „Október 30-án reggel egyre több fegyveres jelent meg a téren. Gyülekezni kezdtek a mindenütt jelen lévő bábémszkodók is.”⁵⁸ Ugyanakkor elismerte: „Nincs egyértelmű bizonyíték, hogy a felkelők a pártbizottság megtámadását előre megtervezték. Ha nem, akkor is igen hamar szervezett egységek érkeztek a térre; a pártházat golyószóróval, géppuskával lőtték. Ilyen fegyvert csellengő felkelők nem hordtak magukkal. Az ostromban számos Baross téri és Corvin közti felkelő vett részt. Ezek a csoportok voltak legközelebb a pártházhoz.” Nem foglalt tehát egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy sor került-e az ostrom előtt a fegyveresek koncentrációjára, vagy azok csak az összetűzés kirobbanása után érkeztek oda. Fontos nívuma egy általában nem kellő hangsúllyal kezelt körülmény, miszerint nemcsak felkelők, hanem bábémszkodók is gyűltek a térre. Az ötvenhatos harcoknak fontos jellemzője a tömegnek ez a jelenléte, szerepüket nem lehet eléggé hangsúlyozni. Belőlük merítettek bátorságot a felkelők, hiszen ennyi figyelő szempár elől, ekkora szurkolótábor előtt nem lehetett megfutamodni. A tömeg egy része a harcosok tartaléka volt, szükség esetén hamar gazdára talált a fegyver, amelynek kezelőjét találat érte, de olyan eseteket is ismerünk, amikor fegyvertelen tüntetők tartóztatták fel az ellenségnek segítségül küldött fegyveres erőt. Ez azonban nem jelenti, hogy mindenki, aki a téren volt, potenciális harcos is volt, noha a védők mindenkit ellenségnek láthattak. Bizonyos, hogy a tüntető szurkolók többen voltak, mint a harcot vívó, ekkor még csak gyülekező fegyveresek, ezt bizonyítják a korabeli felvételek is.

Gosztonyi elismerte, hogy „sok még a fehér folt”, csak annyit lehet tudni, hogy „október 30-án kilenc és tíz óra között több fegyveres jelent meg a Köztársaság téren”,⁵⁹ de csak feltevései voltak arra, hogy miért. Eltért tehát Hollósék verziójától (nem tömegesen gyülekeztek, noha érkeztek fegyveresek), annak okaként pedig lehetségesnek tartotta a reggeli élelemszállítást. Horváth Miklós szerint a környékbeli fegyveres csoportok vezetői (éppen az előző este foglyul ejtett, majd szabadon engedett nemzetőröktől) tudtak arról, hogy a pártházban ávósok vannak, és 30-án reggel „elérkezettnek látták az időt, hogy végére járjanak: mi történik a pártházban, és ha kell, erőszakkal is fellépjenek a pártház védői ellen”.⁶⁰ Később ehhez hozzáfűzte: „Mivel a felkelők biztosak voltak abban, hogy a tegnap még látott »ávósok« az épületben vannak, társaik biztosítása érdekében már korábban tüzelőállást foglaltak.” A felkelők Horváthtól feltételezett szándéka, hogy „ha kell, erőszakkal is fellépjenek a pártház védői ellen”, valamint az, hogy már az előcsarnokbeli incidenst megelőzően „tüzelőállást foglaltak”, arra vall, hogy Horváth Gyurkónál inkább hajlik Hollósék verziójának elfogadására, Eörsi pedig lényegében teljes egészében restaurálta Hollósék verzióját. Eörsi szerint a Baross téri felkelőcsoport 30-án hajnalban elhatározta a pártház megtámadását, és a térre hozzájuk hasonlóan terepszemlére érkezett „corvinista egységgel [...] beszélték meg az együttes támadást, és annak részleteit. [...] Amikor a Baross tériek és a corvinisták elfoglalták tüzelőállásaikat, a Köztársaság téren már sok azonosítatlan fegyveres és fegyvertelen is összeverődött. A pártházban lévők már a hajnali óráktól észlelték a mozgást a téren, és azt is látták, hogy az Erkel Színház tetőteraszán – a pártépületre irányítva – géppuskát állítanak fel, mások pedig a színházban és a fák között lőállásokat foglaltak el.”⁶¹ Egyben megerősítette azt, ami már Gyurkó 2001-es könyvében szerepelt: a téren nemcsak fegyveresek, hanem fegyvertelen emberek is gyülekeztek.

Tehát a megjelent források és leírások viszonylag egységesek abban, hogy reggel valakik gyülekeztek a pártház környékén. Ennek idejét nem lehet pontosan meghatározni, hiszen az azt észlelők és az arra később visszaemlékezők nem egy egyszeri, időben egyértelműen meghatározható konkrét eseményt próbáltak felidézni, hanem azt, hogy egy szokványos cselekvés (emberek járása-kelése a téren, kisebb-nagyobb csoportok kialakulása) mikor ment át szokatlanba (fegyveresek ostromhoz készülődése vagy fenyegető tömeg egybegyűlése). A kádárista beszámolók fegyveres tömegekről szólnak. „A környező utcákat fegyveres csoportok özönlötték el”, „tömegesen kezdtek gyülekezni a fegyveres csoportok”.⁶² Ez áll Hollós és Lajtai 1974-es könyvében: „tömegesen gyülekeznek a fegyveresek”.⁶³ Nem tulajdonítok jelentőséget annak, hogy a szövegek kizárólag fegyveresekről tudósítanak, hiszen ha egy csoportban voltak fegyveresek, akkor az az ötvenhatról szóló kádárista diskurzusban fegyveres csoport volt. A forrásokból következően együtt, egy időben érkeztek fegyveres és fegyvertelen

emberek. Tehát vagy a Köztársaság térre (különböző helyekről) induló fegyveres csoportok sodorták magukkal az utcai járókelőket, vagy fordítva, azok irányították oda a fegyvereseket. Az első lehetőség kevésbé valószínű, hiszen a fegyvertelenek csatlakozása lehetetlenné tette a pártház észrevétlen megközelítését, a támadásra alkalmas helyek harc előtti elfoglalását. Valószínűtlen, hogy a különböző helyekről induló fegyveres csoportok mindegyike magával sodort volna fegyverteleneket, márpedig a beszámolók szerint többé-kevésbé egyszerre érkezett több csoport a térre. Ennél sokkal valószínűbb, hogy a fegyvertelenek hívták magukkal a fegyvereseket. Ahogy Takács tizedes járőrrel történt, amelyet civilek felszólítottak: derítse ki, hogy kik vannak a pártházban, mi történik ott. Az első fegyveresek eszerint nem azért indultak a pártházhoz, hogy azt megtámadják, hanem hogy kiderítsék, mi igaz a szóbeszédéből. Ezt támasztja alá Tompa hadnagy beszámolója az „*egyre hangosabb*”⁶⁴ gyülekezésről és Irving szövege, amely szerint Mező „*a tér távolabbi oldalán*”⁶⁵ észlelt csoportosulást – vagyis ott gyűltek össze többen, ahol a felháborodott emberek olyan fegyveresekkel találkoztak, akiktől támogatást reméltek. A beszámolók többsége szerint a támadás kézfegyverekkel kezdődött, és csak később érkeztek ostromhoz alkalmasabb fegyverek, ami ugyancsak cáfolja, hogy előre megtervezett támadás indult, és igazolja következtetésemet, hiszen az utcán járőröző nemzetőröknél (és netán fegyveres felkelőknél) nyilván csak kézfegyver volt.

Nem Takács tizedes volt az egyetlen rendőr, aki nemzetőr járőr élén érkezett a pártházhoz. Nádas Jeremiás őrmester az ellene folytatott rendőrségi vizsgálat során azt vallotta, hogy őt a Luther–Bezerédj utca sarkán állította meg egy ötvenfős csoport azzal, hogy lövöldöznek a pártbizottság épületéből. Mivel eligazításakor azt a parancsot kapta, hogy igyekezzenek megakadályozni a lövöldözéseket, sőt, fegyverezzék le a kisebb, engedély nélkül fegyvert tartó csoportokat, az emberek felszólításának engedve a pártház felé indult nemzetőreivel. Útközben többen csatlakoztak hozzájuk, köztük fegyveresek is.⁶⁶ Nádas azonban nem beszélt arról, hogy nagyobb számú fegyverest észlelt volna a pártház környékén, fegyveresek szerinte csak a körülötte hullámzó csoportban voltak. Nem látott a téren gyülekező fegyvereseket Nébald Richárd tizedes sem, aki Tímár őrnagy utasítására nemzetőreivel *reggel óta a Köztársaság téren járőrözött*. Vallomása szerint őt fél tíz tájban a Kenyérmező utcánál állította meg egy nagyobb csoport azzal, hogy igazoltassa „*a pártház épületében lévő rendőrruhás személyeket*”.⁶⁷ Ő sem említett a téren gyülekező, tüzelőállást foglaló fegyvereseket, még kevésbé fegyveres tömeget, noha arra mint kényszerítő körülményre hivatkozhattak volna az ellenük folytatott eljárásban. Nébald, aki 10 óra tájban elsőként ment be, határozottan állította, hogy amikor ő és a másik nemzetőr járőr a bejáráshoz érkezett, másokat nem látott a téren.⁶⁸ Egy 1957-ben tett tanúvallomásában az egyik karhatalmista is cáfolta, hogy tömeg, fegyveresek gyülekeztek volna a pártház körül az épület megtámadása előtt: „*Meg kívánom jegyezni, hogy ebben az időben [amikor a támadást megelőzően egy csoport benyomult] még tömegről beszélni nem lehet, csupán a színháztetőn, fák mögött és plakátragaszok mögött helyezkedtek el egyes fegyveres huligánok.*”⁶⁹ Egyes fegyvereseket azonban (amennyiben a fák és hirdetőoszlopok mögött látott emberek valóban fegyveresek voltak) Budapest utcáin sokfelé lehetett látni a forradalom napjaiban.

A két rendőr (Nádas és Nébald), a két karhatalmista (Tompa és Bozsó Imre) vallomása, valamint Lovas újságcikke tehát cáfolja, hogy a harc előtt fegyveres csoportok gyűltek volna a térre. Azt azonban ténynek tekinthetjük, hogy közvetlenül az első fegyveres incidens előtt – ha nem is tömegek, de – nagyobb csoportok érkeztek a pártház elé. A hússzállításon, valamint a pártházbeli ávosokról terjengő szóbeszédén felháborodott sorban állók és járókelők, az általuk intézkedni hívott nemzetőrök, valamint minden valószínűség szerint civil fegyveresek: felkelők és más fegyverhez jutottak.

3. Egy csoport bejut a pártházba

„[5.] Ezután – még mindig jóval tíz óra előtt – harminc-negyven civil, néhány rendőr, katona, tűzoltó és BSZKRT-alkalmazott⁷⁰ megindult egyenesen a pártház felé. Ezzel egy időben a bejáratnál szolgálatot teljesítő rendőr megpillantott egy másik, még

nagyobb, de fegyveres csoportot is, amely a Luther utca és a Köztársaság tér sarka felől közeledett. Az utóbbi társaságból egy rendőr és egy tűzoltó előresietett, s a bejáratot őrző rendőrnek pergőtűzszerűen kérdéseket tett fel: – Kik vagytok? Kik vannak a pártházban? Kik vannak itt szolgálatban? – Közben a többiek egyre közelebb nyomultak, néhányan a kabátjuk alól hirtelen géppisztolyt rántottak elő, nekiestek a kapuőrnek, elvették a pisztolyát, s közölték vele: most még a Kenyérmező utca irányában elmehet. A rendőr, mivel látta, hogy túlerővel áll szemben, távozott, s visszatért a Mosonyi úti rendőrlaktanyába.

A most már nyíltan fegyverrel hadonászó társaság ezután betört a portáoszobába, ahol éjjeli szolgálata után két rendőr pihent. Felverték, fegyvert fogtak rájuk, s kituszkolták őket az előcsarnokba. Itt derékszíjukat a pisztolytáskájukkal együtt levágták, majd tovább lökdösték őket kifelé, hevesen vitatkozva, mit is csináljanak velük. A rendőrök, támadóik tanakodását kihasználva, elmenekültek a Kenyérmező utca felé.

Ekkorra a Luther utca és a tér sarka felől közeledő nagyobb fegyveres csoport is a pártház elé ért, behatolt az őrség nélkül maradt bejáraton, és előzönlötte az előcsarnokot. Mindez rendkívül gyorsan történt. S abban, hogy ilyen módon be tudtak hatolni, minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy az őrséget előzőleg többször és nyomatékosan figyelmeztették, ne kezdeményezzen fegyveres harcot, és ne hagyja magát összeütközésbe beugratni.⁷¹

Hollós és Lajtai szerint 10 óra előtt két irányból két csoport közeledett a pártházhoz. Más egyenruhások mellett mindkettőben voltak rendőrök. A bejáratot – ahol annak ellenére, hogy Hollósék szerint az épületben látták, hogy támadás készül, mindössze egyetlen rendőr posztolt, és a portáoszobában is csak pihent két társa – először az egyik, kísérőit maga mögött hagyó rendőr egy tűzoltó-egyenruhással érte el, aki kérdéseket tett fel a kapuőrnek. Közben odaértek a többiek, fegyvert fogtak a kapuőrre, mire ő ellenállás nélkül átadta fegyverét, és meglépett. „A most már nyíltan fegyverrel hadonászó társaság” benyomult az épületbe, lefegyverezte és elzavarta a portán talált két rendőrt. Az ekkor odaérkező másik csoport akadálytalanul jutott be a kapun, „és előzönlötte az előcsarnokot”.

Egészen más történetet közölt 1956-ban a *Népszabadság*. Eszerint miután fegyveresek gyülekezését észlelték, „tíz óra után néhány perccel valaki kiszólt a pártházból, hogy jöjjön be egy küldöttség, és mondja el, mit kívánnak. Erre nyolc fegyveres bejött az épületbe.”⁷² Noha ez az egyetlen szöveg, amely szerint az első csoport nemcsak erőszak nélkül, hanem a bentiek hívására jutott be, hiba lenne teljesen elvetni. A történetet nyilvánvalóan olyan személy írta le (vagy olyan személy elbeszélését írta le valaki más), aki 30-án a pártházban volt. Túl azon, hogy 1956 novemberében még nem is volt lehetséges másként írni a Köztársaság térről, hiszen az ügyben még semmilyen vizsgálat nem kezdődött el, erre utal az elbeszélő lokális aspektusa: „jöjjön be [...] bejött az épületbe”. Ez egyfelől növeli a leírás hitelességét, másfelől az is következik belőle, hogy az eseményt csak töredékesen figyelhette meg, a történet egésze szerkesztéséhez szüksége volt a hiányzó részek utólagos konstrukciójára. Ilyennek tekintem azt, amivel a csoport bejutását magyarázza, hiszen a rendelkezésre álló források nem igazolják, hogy a csoportot behívták az épületbe. Ez azonban nem zárja ki, hogy ilyen szándék fel sem merült. Ez különösen valószínű, ha elfogadjuk, hogy a pártbizottság nem volt a forradalomellenes erőknél sem egyik félszke, sem legfőbb bázisa.⁷³ Az épületben levők számára az a probléma, amit a karhatalmisták még 29-én jelentettek, átöltöztetésükkel megnyugtató megoldást nyert, bízhattak abban, hogy a helyzet békésen rendezhető. Tárgyalókészségüket, szándékukat a békés megoldásra valószínűsíti egy későbbi visszaemlékezés. Eszerint Mező azért ment ki az épületből, hogy meggyőzze az ostromlókat a harc értelmetlenségéről: „Mező Imrének emlékezetem szerint az volt a véleménye, hogy tévedés ez a támadás, meg kell állítani.”⁷⁴

Más 1990 előtt született szövegek Hollósékhoz hasonlóan írják le az első csoport bejutását. Tompa Károly jelentése szerint néhányan „erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget”.⁷⁵ Bírósi vallomása szerint „egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt”.⁷⁶ „Valamivel tíz óra előtt néhány támadó váratlan rajtaütéssel behatolt a pártház kapuján.”⁷⁷ „Az emberek az épülethez jöttek, és azt tudakolták a szolgálatban

lévő rendőröktől, hogy vannak-e ÁVH-sok az épületben. Néhány bátrabb férfi erőnek erejével behatolt az épületbe.”⁷⁸ „Egy csoport be is hatolt, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt, akik elmenekültek, s hét karhatalmistát foglyul ejtett.”⁷⁹ Ezek szerint a kintről érkezettek a bentiek akarata ellenére jutottak be, de különösebb erőszak, fegyverhasználat nélkül. Magatartásuk (vagy közülük egyesek magatartása) egyértelműen, de mérsékeltén agresszív volt: a rendőröktől elvették a fegyvert, de nem bántották, elengedték őket. Ávósok után kutattak, ezt célozta az igazoltatás, ávósok után faggatóztak a rendőröktől: „Az egyik harcos elmondása szerint ávósokat kerestek.”⁸⁰

Gosztonyi Péter a kapuban őrséget adó rendőr, Csizmadia József törzsőrmester egy 1957-es vallomását tartalmazó belügyi jelentés alapján számolt be az esetről: „»[Kilenc óra tájban] kb. öt-hat fegyveres jelent meg a bejárat előtt egy rendőr őrmester és egy tűzoltó vezetésével. Megkérdezték tőlem, hogy mi van itt. Közöltem, hogy a budapesti pártbizottság épülete. Ezután azt kérdezték, hogy kik teljesítenek szolgálatot. Arra a válaszomra, hogy rendőrök, lefegyvereztek.« Közben a felkelők (valójában már nemzetőrök, tehát a kormány által elismert karhatalom) behatoltak az előtérbe. A másik két rendőr, aki szintén az épület védelmére volt kirendelve, Csizmadiával együtt sietett elhagyni a pártház előterét. Eltűntek a téren.”⁸¹ Gosztonyinak egy viszonylag pártatlan résztvevő (aki nem vett részt a harcban) visszaemlékezése alapján írt története két lényeges ponton eltér az 1990 előtti verzióktól. Szerinte ugyanis nem egy tömegszerűen nagy csoport ment a kapuhoz, hanem öt-hat nemzetőr egy rendőr vezetésével. Ezzel azonban érthetlenné válik a történet: „a kormány által elismert karhatalom” miért veszi el a kapuban posztoló rendőr fegyverét, és miért menekül el előlük a másik két rendőr is?

Gyurkó László 2001-es verziója e téren igencsak elnagyolt: „Tíz órakor egy csoport fegyveres behatolt a pártházba, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt és két karhatalmistát.”⁸² Semmit sem mond a csoport méretéről és összetételéről, miközben egy cselekedetnek mutatja a rendőrök és a karhatalmisták lefegyverzését. Nem hozott érdemben újat Horváth Miklós egyes részleteiben nagyon pontos leírása sem. „Október 30-án délelőtt 10 óra után a VIII. kerületi rendőrkapitányságról két rendőr vezetésével 5-6 civil [ruhás?] fegyveres nemzetőrből álló csoport érkezett a kapuhoz. Az épületben lévő ávósokat keresték. Miután a kapuban lévő őrség – három rendőr és öt, ekkor már szintén rendőr egyenruhában lévő karhatalmista – nem akarta őket beengedni, erőszakkal benyomultak a pártház előterébe.”⁸³ Horváth kis kiegészítésekkel Gosztonyi történetét ismétli meg, azzal a különbséggel, hogy szerinte a rendőrök nem ekkor léptek meg, hanem később. Horváth tovább növeli a kapuban álló őrség létszámát. Hollósék szerint ott egyetlen rendőr posztolt, Irving szerint rendőrök, Gyurkó 1987-es verziója szerint három rendőr, a 2001-es szerint már három rendőr és két karhatalmista, míg Horváth szerint öt karhatalmista volt a három rendőr mellett. Így azonban érthetlenné válik, miért nem tudta ez a nyolcfős őrség megakadályozni az öt-hat fős nemzetőr járőr behatolását, milyen erőszakot alkalmazott az utóbbi, amellyel megnyitotta a kaput? (Horváth nem ír a bejutó csoportot kísérő tömegről.)

„9 és 10 óra között a tömegből két csoport elindult a főbejárat felé, mindkettőt egy-egy járőröző rendőr – Nádas Jeremiás őrmester és Nébald Richárd tizedes – vezette, akiket erre a civil fegyveresek kényszerítettek. 2-3 méteres távolságból megkérdezték az ott posztoló Csizmadia József rendőr törzsőrmestert, hogy kik vannak szolgálatban a pártházban. Rendőrök – hangzott a válasz. A jövevények erre benéztek az ajtón: az új egyenruha, amit az embereken láttak, még inkább felkeltette a gyanakvásukat. Előbb kérdőre vonták Csizmadiát, majd hirtelen rászegezték pisztolyukat. Ekkor már a tömegben is sokan elővették a fegyverüket. Egy alacsony, zömök férfi odakiabált az emberekhez: ha néhány perc múlva nem tér vissza, lőjék szét a házat. Mintegy 15-en követték őt. Az előcsarnokban körbevettek és lefegyvereztek kilenc, őrszolgálatot ellátó karhatalmistát, csakúgy, mint a portán az éjszakai szolgálat után pihenő két rendőrt.”⁸⁴ Eörsi László – miközben Nádaszt és Nébaldot néven nevezve pontosítja Horváth információját a VIII. kerületi kapitányságról érkezett rendőrökről – visszaemeli a történetbe a Gosztonyi és Horváth elhagyta elemeket. Szerinte is tömeg volt a pártház előtt, nem nemzetőrök, hanem fegyveresek, vagyis felkelők (és erre kényszerített

rendőrök⁸⁵) mentek a kapuhoz, akik fegyverrel erőszakolták ki bejutásukat. Ő teszi legnagyobbra a bejutottak és az azonnal lefegyverezettek számát.

Az eddig megjelent szövegek, valamint Nadas és Nébald vallomásai alapján meg lehet próbálni rekonstruálni, hogy mi történt, és megválaszolni a Gosztonyi és Horváth történetével kapcsolatban felmerült kérdéseket. Vallomása szerint Nadas járőrözés közben a Luther és a Bezerédj utca sarkán egy 50 fős csoportra lett figyelmes, amelyben fegyveresek is voltak. Az emberek kiabáltak, hogy lövöldöznek a pártbizottság székházából. A csoport egyre nőtt, fegyveresek is csatlakoztak hozzá. Egy idő után „megindult a pártbizottság székháza felé. Én is mentem velük a három fegyveres nemzetőrrel együtt, ezek [aztán] ott is hagytak engem, így én a tömeggel együtt mentem.”⁸⁶ A pártház közelébe érve látta az általa személyesen ismert Takács tizedes vezette járőrt jönni a kapu felől, majd azt, hogy az épület előtt állókhoz (esetleg elé érőkhez) érve visszafordultak, és újra a kapuhoz mentek, de lövöldözést nem tapasztalt. A pártházba elsőként Takácsot látta bemenni, akit többen követtek.⁸⁷ Ezt megerősítette az egyik karhatalmista, aki szerint az a rendőr tért vissza, aki – akkor még csak két fegyveres kíséreléssel – nem sokkal előbb tett kísérletet az őrség igazoltatására, és akit a „parancsnok elvtárs” utasítására elküldtek. Amikor tíz ember élén visszatért, „a kapuban álló rendőr elvtársakat lefegyverezték, leigazoltatták és azokat elengedték”.⁸⁸

Nébald Richárd járőrért a Kenyérmező utcánál állították meg fegyveres és fegyvertelen emberek, követelve tőlük, hogy igazoltassák „a pártház épületében lévő rendőrruhás személyeket”.⁸⁹ Nébald következetesen azt vallotta, hogy Nádassal egyszerre érkezett a bejáratához, és vele együtt ment be az épületbe, ahova „közvetlen” utánuk „civil fegyveresek” is benyomultak. Ehhez a Nádassal történt szembesítéskor is ragaszkodott.⁹⁰ Tévesztésének kézenfekvő magyarázata lehet, hogy emlékezetében az maradt meg, hogy egy VIII. kerületi rendőr vezette nemzetőr járőrrel találkozott a bejáratban, és később ezt a rendőrt azonosította Nádassal, akivel együtt húzta meg magát a pártházban az épület elfoglalásáig, míg Takács tizedes, akit többé nem látott, törődött memóriájából. A személycseréhez hozzásegíthette az is, hogy kihallgatója az eljárás alá vont Nadas, nem pedig a Nyugatra menekült Takács ellen akart bizonyítékot produkálni.

Nébald életszerű leírást adott a rendőrök igazoltatásáról, és említést tett a nemzetőrök között egy beszkártosról, márpedig többen emlékeztek úgy, hogy a pártházba elsőként bejutottak között volt egy beszkártos, mások szerint tűzoltó, tehát egyenruhás. Noha mások is Nadasban vélték felismerni azt, aki az elsőként bejutott csoportot vezette, ez mégis valószínűtlen, és nem csupán Nadas következetes tagadása miatt. Őt igazolja két karhatalmista vallomása. Könczöl Sándor határozottan állította, hogy az a rendőr ment be elsőként, akit korábban elküldtek a kapuból, vagyis Takács tizedes, akiről Nadas Könczöl előtt tett vallomást.⁹¹ Bozsó Imre vallomása szerint látta a csoport élén haladó Nadast, és hallotta, amint bekiabált a pártházba, hogy „ávósokat keresünk”, majd elindult a kapu felé, két-három perc múlva már jött is ki hat lefegyverezett karhatalmista.⁹² A jelek szerint Bozsó jól emlékezett, de nem látott mindent. Nadas valóban egy csoport élén, de nem az első csoport élén jutott a pártház elé. Amikor odaért, Takács csoportja már bent volt az épületben, ezért azt Bozsó nem láthatta, ha később nézett ki az ablakon. Márpedig később nézett ki, mert nem beszélt a rendőrök távozásáról, vagyis azt sem látta.

A három, egyaránt rendőr vezette nemzetőr járőr tehát közvetlenül egymás után, sőt, közülük kettő (a Takács és a Nébald vezette) egyszerre érkezett a kapuhoz. Ezt bentről lehetett úgy látni, hogy fegyveres csoportok közelednek, ami egybevágott az előzetesen elhatározott támadásról szóló (utólagos) feltételezéssel. Valójában annyi történhetett, hogy a nem nekik történt élelemszállításon, majd a kapuból történt elküldésükön felbőszült emberek mozgósítani igyekeztek minden olyan fegyveres erőt, amelyiktől segítséget reméltek. A nem egységes, tehát nem egységesen mozgó csoportok különböző nemzetőr járőrökkel találkoztak, és mindegyik hívta magával azt, amelyik az útjába került.

Nébald szerint a kapuban őrt álló rendőr (Csizmadia törzsőrmester) közölte velük, hogy az épületben rendőrök teljesítenek szolgálatot, mire ők kijelentették, hogy igazoltatni fogják őket, és ellenállás nélkül bementek az előcsarnokba. Ott a rendőrök,

akik hallották a párbeszédet, felszólítás nélkül mutatták igazolványaikat. A szabályos igazoltatásnak azonban hamarosan véget vetettek a nemzetőrök után bement civilek, akik fegyvert fogtak a „rendőr egyenruhás személyekre”.⁹³ Az egyelőre kint rekedt Nádas kiáltásokat hallott bentről (tegyétek le a fegyvert!), majd négy-öt fegyvertelen karhatalmistát látott kijönni.⁹⁴ Ekkor már az öt követő emberekkel együtt az épület elé gyűltek száma elérhette a százat, amit bentről viszonylag jelentős tömegnek lehetett érzékelni. Ráadásul fenyegető tömegnek, hiszen azt kiabálták: „mindenki kifelé”.⁹⁵ Hogy ez az ávósokra (illetve annak tartottakra) vonatkozott, azt jelzi Bozsó Imre vallomása, aki azt hallotta kiabálni: „ávósokat keresünk”.⁹⁶

Ezek szerint sem nem kizárólag fegyveres felkelők (ami a kádárista szövegekben és Eörsinél szerepel), sem nem kizárólag nemzetőrök (amit Gosztonyi és Horváth ír) mentek be elsőként, hanem egy olyan vegyes csoport, amelynek élén két rendőr vezette nemzetőr járőr volt, akik nyomában civilek, köztük fegyveresek is bejutottak. Ez érthetővé teszi viselkedésük ellentmondásosságát és a rendőrök menekülését: Takács vagy Nébald rendőr tizedes nyilván nem akarta lefegyverezni Csizmadia rendőr törzsőrmestert, az őket követő, a híreszteléseken felindult fegyvereseknek azonban gyanús volt minden benti egyenruhás, ezért elvették Csizmadia, majd a másik két rendőr fegyverét, akik jobbnak látták meglépni. És eszerint nem tűnik utólagos konstrukciónak a beszámolóknak a hirtelen előkerülő fegyverekről szóló része. Az előcsarnokban tartózkodók kezdetben nyilván a csoportot vezető Nébald és Takács tizedesekre figyeltek, akik nem valószínű, hogy előre szegezett fegyverrel mentek a pártházba. (Takács az első igazoltatási kísérlet alkalmával nem bizonyult különösebben harciasnak.) Kísérőikről azonban feltehető, hogy lövésre kész fegyverrel mentek be oda, ahonnan tudomásuk szerint ávósok lövöldöztek – vagyis nem a fegyverek kerültek elő hirtelen, hanem a karhatalmisták vették észre későn (hirtelen), hogy rájuk szegezett fegyverekkel állnak szemben.

4. Fegyveres incidens az előcsarnokban

„A társaság egyik része körbefogta és váratlanul lefegyverezte az ott tartózkodó hét karhatalmistát. Majd kihurcolták őket a térre a színház elé, s a karhatalmisták ott álló két tehergépkocsija előtt, arccal a pártház irányában sorba állították őket, rájuk parancsolva, hogy tartsák fel a kezüket.

A csoport nagyobbik része előretartott fegyverrel megindult felfelé a lépcsőn. Közben az első emelet hátsó folyosójáról előrerohant Csalai József, Göbolyös László és Várkonyi György. Várkonyi a lépcsőről támadókat felszólította az épület elhagyására, s mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, intett Göbolyösnek, aki kézigránátot dobott a támadók elé, majd mindhárman, fegyverrel a kezükben lerohantak a lépcsőn. A támadók visszafordultak, és igyekeztek kijutni a kapun. Közben a földszinti oldalfolyosóról előfutott Gyurgyovics Sándor és Urbán Károly karhatalmista; ők is részt vettek a támadók visszaszorításában. Végül is az épületből kifelé igyekvő támadók közül nyolcan-tizen az előcsarnokban rekedtek, köztük egy sebesült és a velük jött két rendőr. Ezután a karhatalmisták megerősítették a főkapu védelmét, az elfogottakat lefegyverezték, a sebesültet pedig elsősegélyben részesítették.

Mező Imre kihallgatta az egyik ott rekedt támadót. Megtudta tőle, hogy azért akartak betörni a pártházba, mert azt mondták nekik, hogy ott több száz fegyveres ártatlan fiatalokat tart fogságban, s ezeket akarták kiszabadítani. A kihallgatott személy a VIII. kerületi kapitányságon kapta nemzetőr-igazolványát, egy piros-fehér-zöld csíkos kartonlapot, rajta Budapest rendőrkapitányának aláírásával.”⁹⁷

Valószínűtlen, hogy a karhatalmistákat váratlanul érte lefegyverzésük a rendőrök lefegyverzése után; hogy az „előretartott fegyverrel” felfelé nyomuló fegyveresek dermedten szemléltek a lépcső tetején megjelenő karhatalmistákat, Várkonyi felszólítását, és nem mozdultak akkor sem, amikor intett harcosainak, mire egyikük elővette és eldobta a gránátot. Valószínűtlen, hogy a feltűnően szabályszerűen eljáró Várkonyi a zárt térben kézigránáttal akarta volna megállítani a támadókat, miközben lőfegyver is volt náluk. Az 1956-ban általában használt gránát repeszhatásának sugara

(az a kör, amelyen belül súlyos sebesülést okozhat) tíz méter, zárt térben még nagyobb.⁹⁸ Ráadásul Hollósék szerint a karhatalmisták a lépcsőn felfelé nyomuló támadók elé hajították a gránátot, vagyis maguk és a tőlük legfeljebb öt méterre lévő megállítani akartak közé, ebben az esetben pedig az ugyanolyan veszélyes lett volna arra, aki dobta, mint akikre dobta. Hollósék története a támadók felfelé nyomulásáról és kézigránáttal történő megállításukról tehát minden elemében valószínűtlen.

Nádas őrmester csak azt követően ment be a pártházba, hogy onnan kiabálást hallott, illetve hogy kijöttek az első lefegyverzett karhatalmisták – amikor úgy látta, hogy mint rendőrnek intézkednie kell. Az előcsarnokba érve semmi rendkívülit nem tapasztalt, egy honvéd alezredessel kezdett beszélni, nyilván tájékozódni igyekezett.⁹⁹ Ez is ellentmond Hollósék történetének a lépcsőn felfelé nyomuló fegyveresekről, hiszen ha azok azonnal elindultak volna, akkor lehetetlen, hogy nem értek fel annyi idő alatt, ami alatt Nádas átfurakodott a kaput elálló embereken, megtalálta az előcsarnokban a rangidőst, odament hozzá és beszédbe elegyedett vele. Nádas és Nébald vallomásaiban nincs nyoma, hogy a fegyveresek elindultak volna felfelé. Az nem szerepel Urban szövegében sem, aki a történetet az épületbe bejutott egyik fegyveres elbeszélése alapján rekonstruálta.¹⁰⁰ Nem beszélt róla Tompa hadnagy sem, aki a lépcsőről látta kifelé menni a civil fegyvereseket. És nem említette Radnai György pártmunkás sem, pedig állítása szerint ott volt az előcsarnokban.¹⁰¹ Kizárt, hogy a rendőrök és nemzetőrök indultak volna fel a lépcsőn „előretartott fegyverrel”, és semmi nem bizonyítja, hogy az őket követő civil fegyveresek így tettek volna.

A *Népszabadság* cikkírója egészen másként beszélt el a történet ezen részét. Szerinte a behatolók „mindjárt lefegyverezték az őrség néhány tagját, és kivitték őket a térre, az egyik jegenyefa alá. Aztán kézigránátot dobtak el a kapunál, és lövöldözni kezdtek. Az őrség viszonzta a tüzet, és megkezdődött a harc.”¹⁰² A lefegyverzett védőket eszerint nem a színház előtt sorakoztatták fel, hanem kivitték a térre, az első gránátot pedig nem az előcsarnokban és nem a karhatalmisták, hanem a kapunál a támadók dobták el, ők kezdték a lövöldözést is. Gyanús azonban, hogy mégis csak nekik volt sebesültjük, az pedig még gyanúsabb, hogy mindez a kapunál történt. Annál a kapunál, ahol már nem volt őrség, hiszen a rendőröket lefegyverezték, azok leléptek. Nincs racionális magyarázat arra, hogy a kintiek miért támadták volna a kaput, amelyet akkor ők birtokoltak, sőt éppen használtak. Ha a gránátot a kapuba szánta az, aki dobta, akkor az inkább egy benti lehetett.

Tompa hadnagy jelentése szerint is azt követően került sor az első fegyverhasználatra, hogy az oda bejutottak elhagyták az épületet. „Erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget. A bejöttöket erővel visszaszorítottuk, vezetőjüket letartóztattam és Mező elvtársához vezettem, aki kihallgatta és utasítást adott az őrizetére. Eddig lövés nem dördült.”¹⁰³ Tehát bár erővel távolították el a bejutottakat, fegyvert egyik fél sem használt. Tompa ugyanazt a kifejezést használta a fegyveresek behatolása, mint kizsorításuk leírására („erővel”), vagyis szerinte a kettő között nem volt érdemi különbség. A kintiek nem lőttek, amikor bementek, így nem azért távoztak, mert lőttek rájuk. (Így tudta Méray is, aki szerint a bejutottakat „kézi erővel kizsorították” a pártházból.¹⁰⁴) A harcokosizók perében Tompa részletezőbb vallomást tett, de aszerint sem előzte meg fegyverhasználat a kintről bejutottak kifelé indulását. „... egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt. Azonnal a helyszínre siettem. Mire odaértem, csak annyit láttam, hogy egy csoport civil ruhás fegyveres férfi igyekszik kifelé az épület csarnokából. A fegyveresek öten-hatan lehettek. Odaérkezésemig az épületben lövés nem hangzott. Közvetlenül ezután az előcsarnokban kézigránát robbant. Ekkor már a harcosok körülfogták a lépcsőházat, s a gránátrobbanás után – amelytől senki sem sebesült meg – tüzet nyitottak. Ennek következtében egy személy az ellenforradalmárok közül már nem tudta elhagyni az épületet, így elfogtuk az előcsarnokban, és átadtuk Mező elvtársnak. Időközben ismét helyreállt a rend, és a harcosokat elhelyeztem a lépcsőházban, majd felmentem az első emeletre katonáim közé.”¹⁰⁵ Tompa nem volt szemtanúja az esemény elejének, nem is beszélt arról, hogy a bejutottak miért indultak kifelé, de határozottan állította, hogy azt megelőzően „az épületben lövés nem hangzott”. Vallomása szöges ellentéte Hollósék verziójának, hiszen szerinte azután hajított el valaki (akiről azt sem közölte, melyik félhez tartozott) gránátot, majd nyitottak tüzet a

karhatalmisták, hogy a civil fegyveresek már elindultak kifelé. Eszerint pedig az első fegyverhasználatnak nem lehetett célja sem a bent lévők kiűzése, sem további előre (fel)nyomulásuk megállítása.

Lovas Márton szerint először a támadók használtak fegyvert, ők kezdték a csatát: „A támadást a kapuórség ellen tíz óra után tíz perccel, kézigránáttal kezdték meg. Az őrség viszonzta a tüzet, erre megindult az általános támadás a ház ellen a már előzőleg elfoglalt pozíciókból.”¹⁰⁶ Elképzelhetetlen, hogy ne hallott volna az elsőként bejutott csoportról és arról, hogy közvetlenül a harc kezdete előtt a három rendőr és néhány karhatalmista elhagyta az épületet. Ha ezeket az elemeket mégis kihagyta, akkor azokat vagy nem tudta beleilleszteni a történetbe, vagy valamilyen ok miatt ki akarta hagyni. Igencsak szűkszavúra sikeredett Hollós korábbi verziója is: „Valamivel tíz óra előtt néhány támadó váratlan rajtaütéssel behatolt a pártház kapuján. Az épület védői erre tűz alá vették a fegyverrel támadókat.”¹⁰⁷ A kintiek bejutását a támadás részének tekintette, amit jelez a katonai frazeológia: a *támadók* váratlan *rajtaütéssel* behatoltak, erre a harci cselekményre válaszoltak fegyverrel a karhatalmisták. Irving nem fordított figyelmet a részletekre, vagy nem kapott olyan anyagokat, amelyek felkeltették volna érdeklődését: „Dulakodás kezdődött, majd a behatoló férfiak vezetőjét elfogták, és felvitték az emeletre.”¹⁰⁸ Első könyvében Gyurkó már valamivel részletesebb beszámolót adott: „Egy csoport be is hatolt, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt, akik elmenekültek, s hét karhatalmistát foglyul ejtett. Ekkor kiverték őket az épületből.”¹⁰⁹ Ezek a leírások egységesek abban, hogy elsőként a kintiek alkalmaztak erőszakot, a karhatalmisták úgy védekeztek, hogy az arányos volt az őket ért támadással.

Gosztonyi döntően Tompa Károly 1957-es vallomása alapján próbálta rekonstruálni a történetet. „Velük [az épületből a csoport behatolása után távozó rendőrökkel] ment el még négy vagy öt államvédelmi őr is – a Tompa-Várkonyi csoportból –, akik szintén rendőrházban voltak, és most megragadták az alkalmat, hogy otthagyják szolgálati helyüket. Tompa Károly éppen borotválkozott. Hallván az épület előteréből hozzá felszűrődő zajt, felfigyelt.”¹¹⁰ Tompa leírásának hézagait Gosztonyi az egyik karhatalmista, Lengyel Zoltán 1970-ben megjelent visszaemlékezését idézve próbálta kiegészíteni: „Röviddel 10 óra után egy kb. 20 fős fegyveres csoport, kihasználva a váratlanságot, rajtaütésszerűen betört a földszintre, lefegyverezte az oda beosztott 4-5 államvédelmi őr, a 2 rendőrt, és az előcsarnokban lövöldözött. Ekkor dördült el részünkről az első puskalövés, s ekkor dobták el az első kézigránátot [kiemelés az eredetiben].”¹¹¹ Gosztonyi történetének szinte minden eleme az addig megjelent leírások szöges ellentéte. Szerinte a rendőrök és a karhatalmisták önként távoztak, sőt, „csatlakoztak a fegyveresekhez”, tehát utóbbiakat sem fogolyként vitték ki. „A fegyveresek nem lövöldöztek a pártház előcsarnokában” (kiemelés az eredetiben), és nem is mutattak támadó szándékot, „csak érdeklődtek”, szerinte tehát nem volt semmi valós oka annak, hogy az épületbe „békés szándékkal és információszerezés céljából” bejutottakkal szemben fegyvert használtak: „Ha akkor egy forrófejű fiatal, szinte gyerkőc parancsnok – Tompa Károly – el nem veszi a fejét, és borotválkozását félbeszakítva nem rohan ki az előcsarnokból felszűrődő zajra (így írja), hogy az előcsarnokot körülvevő félemeleti erkélyről harci akcióba lépve (és pániktól elragadva) kézigránátot hajtson a fegyveresek közé, akkor nem történt volna meg mindaz, ami a következő órákban megtörtént. Vagyis nem lett volna »Köztársaság téri csata«.”¹¹² (Kiemelések az eredetiben.)

Nincs azonban semmi alapja annak, hogy Tompa kezdte volna a lövöldözést, erre sem jelentésében, sem tanúvallomásában nincs utalás, Gosztonyi ezen állítása téves. Nehezen hihető az is, hogy négy-öt karhatalmista egyszerre jutott volna ugyanarra a következtetésre, és a váratlan helyzetben magára alkalmazta volna Nagy Imre ígéretét az ávó felosztásáról, annak pedig semmi nyoma, hogy *csatlakoztak* volna a kinti fegyveresekhez. Szerintem valószerűtlen, hogy lefegyverzésük után önként hagyták volna el az addig biztonságosnak tudott pártházat, és mentek volna ki az ávosok ellen indulatosan kiabáló emberek közé, ami azonban nem feltétlenül jelenti, hogy fogolyként hurcolták ki őket. (Már Barber is úgy látta, hogy a karhatalmistáknak viszonylagos biztonságot jelentett a pártház, azért maradtak ott: „they had been there since 23

October, presumably too afraid to venture out.”¹¹³) Gosztonyi tehát úgy látta, hogy nem volt indokolt a karhatalmisták fegyverhasználata. Nem az őket ért támadással arányosan védekeztek, hanem valaki elvesztette a fejét.

Gyurkó 2001-es szövege szerint indokolt volt a fegyveres védekezés, de az nem állt arányban a támadással. A behatolók szerinte agresszívan léptek fel, noha nem olyan mértékben, mint Hollósék történetében. *„Tíz órakor egy csoport fegyveres behatolt a pártházba, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt és két karhatalmistát. A védők tüzet nyitottak rájuk. A felkelők – velük a rendőrök és két karhatalmista is – kirohantak az épületből.”*¹¹⁴ Korábbi szövegével ellentétben már nem tekintette fogolynak az épületet elhagyó karhatalmistákat, azzal pedig, hogy távozásukat társaik tűznyitása utánra tette, ráadásul gyorsan végrehajtottnak írta le (*„kirohantak”*), megengedi azt az olvasatot, hogy *társaik lövései elől menekültek* ki. Nem társaik elől, hanem arról a helyről, ahol lövöldözés kezdődött. (Miután a kintről jöttek összekeveredtek a bent lévőkkel, nem tudhatták, hogy ki lőtt.) Mást nem is tehettek, hiszen addigra már lefegyverezték őket. Horváth Miklós története leginkább Gyurkónak ehhez a verziójához hasonlít: *„Ekkor [miután a csoport „erőszakkal benyomult” a pártház előterébe] a bennlévők tüzet nyitottak, és a csarnokban kézigránát robbant. A csoport tagjai egy sebesült társuk kivételével elhagyták az épületet. Az így támadt zűrzavart kihasználva, az őrséghez tartozó rendőrök s velük két-három karhatalmista is kiszökött a házból, és a tér fái között keresett menedéket.”*¹¹⁵ Ő sem tekinti teljességgel indokolatlannak az első fegyverhasználatot, miközben Gyurkónál egyértelműbben a lövésekben látja az okát annak, hogy néhány karhatalmista a *„zűrzavart kihasználva [...] kiszökött”*.

Eörsi László szerint: *„Az előcsarnokban körbevettek, és lefegyvereztek kilenc, őrszolgálatot ellátó karhatalmistát, csakúgy, mint a portán, az éjszakai szolgálat után pihenő két rendőrt. Az egyik karhatalmista felrohant az emeletre az éppen borotválkozó Tompa Károly parancsnokhoz, aki harcosaival odaindult. (A katonatisztek behúzódtak a lépcsőházba.) Eközben az egyik karhatalmista kézigránát dobott le, amely felrobbant. A civil fegyvereseket ez menekülésre készítette, de foglyaikat eközben kihurcolták az épületből.”*¹¹⁶ Mindenkinél nagyobbra tette a lefegyverzett karhatalmisták számát, akiket – és még a három rendőrt – a megtámadott, menekülésre kényszerített felkelők menekülés közben fogolyként magukkal hurcoltak. Nehezen elképzelhető azonban, hogy a (szerinte) tíz menekülő fogolyként tudott volna magával hurcolni tizenkettőt.

Gosztonyi szerint tehát teljesen indokolatlan, Gyurkó, Horváth és Eörsi szerint pedig nem volt szükségszerű a védők fegyverhasználata. Egyedül Eörsi rekonstruálta úgy a történeteket, hogy a karhatalmistákat fogolyként hurcolták ki, a többiek szerint a bejutottakkal együtt, de nem tőlük kényszerítve hagyták el a pártházat a rendőrök és néhány karhatalmista. Egyaránt elhagyták Tompa vallomásának azt a részét, miszerint a fegyverhasználatra azután került sor, hogy a civil fegyveresek elindultak kifelé. Tompa és Nádas vallomása alapján ténynek tekintem, hogy az első gránát elhajítása nem egy ténylegesen folyamatban lévő támadás elhárítását szolgálta, ebből azonban nem következik, hogy a gránátot nem egy támadás visszaverésének szándékával dobta el valaki. A források alapján lehetetlen egyértelműen rekonstruálni, hogy az hol robbant, túl azon, hogy nem biztos, hogy éppen ott, ahova szánták. Hollós és Tompa, valamint Horváth szerint az előcsarnokban, a *Népszabadságban* közölt cikk és Lovas Márton szerint azonban a kapuban. Nádas Jeremiás nem észlelte a robbanást, de úgy emlékezett, hogy kívülről kezdődött a lövöldözés, vagyis a kapu felől hallotta az első harci zajokat.¹¹⁷ Vannak tehát nyomok, amelyek szerint a gránát a kapuban robbant, miközben ezt cáfoló forrás nem ismeretes. Amennyiben pedig ott robbant, akkor kizárható, hogy azt a kintiek közül dobta volna oda valaki, hiszen a kaput ők birtokolták, és társaik éppen használták: mentek kifelé.

Más részről több körülmény is van, amely arra készthette valamelyik karhatalmistát, hogy kézigránát dobjon a kapuba, valószínűleg a kapu elé szánva azt. Hollósék visszaemlékezések alapján készített szövege tele van arra utaló jelekkel, hogy a történetek váratlanul érték, meglepték őket, reakciójuk pedig vélhetően éppen nem higgadt, hanem kapkodó volt. Az előcsarnokba kintről bejutottak körülvették és lefegyverezték az ott talált karhatalmistákat, vagyis olyan valaki dobta el a gránátot és olyanok kezdtek löni, akik addig máshol voltak, csak hallottak valamennyit abból és arról,

ami történt, és az előcsarnokba érve láttak és hallottak valamit. Hallhatták az *ávósokat* fegyverletételre felszólító kiabálást, amit nyilván fenyegetőnek hallottak, hiszen előző nap még az államvédelemhez tartoztak. Aki figyelmeztette és segítségül hívta őket, az nyilván csak annyit közölt, hogy társaikat megtámadták, az előcsarnokba érve pedig megláttak két rendőrt (Nádast és Nébaldot), valamint három-négy civil ruhást, illetve egy nagyobb csoportot (tömeget) a kapuban, amely hangosan ávószózott. Valószínűtlen, hogy a három-négy civil ruhás idegent támadták volna kézigránáttal, az pedig még inkább, hogy a zárt térben robbanó gránátnak egyetlen sebesült áldozata lett volna, sőt, Tompa szerint egy sem. A kapuban hangoskodók ellen viszont szakszerű volt a használata, az ottaniakat a nyitott kapun keresztül kidobott gránáttal lehetett a leggyorsabban megfékezni.

A gránát és a lövöldözés elől menekült mindenki, aki a kapunál volt: Takács rendőr tizedes, nemzetőrök, fegyveresek és fegyvertelenek, köztük a lefegyverzett karhatalmisták. Néhányan (köztük nyilván sebesültek) a közelben parkoló teherautó mögé bújtak, onnan kiabáltak a pártház felé: a karhatalmisták kérték társaikat, hogy ne lőjenek, a civil fegyveresek pedig fenyegetőztek, és valószínűleg lőttek is az épületre.

5. A második fegyverhasználat

„Ezalatt az előcsarnokban elfogott, kihurcolt, és a színháznál, a pártházzal szemben sorba állított hét karhatalmistát megmotozták. További fegyvereket kerestek náluk, s elvették igazolványaikat. A motozás után mindnyájukat arccal a párt székháza felé felsorakoztatták, s néhány ellenforradalmár többször a székház felé kiáltott: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! – Ám válaszra sem várva, valaki hirtelen kézigránátot vágott a hét karhatalmista közé. Ezek egyike, Zsótér János, idejében észrevette, s felkiáltott: – Vigyázz, gránát! –, mire mindnyájan szétfutottak. Őreik utánuk lövöldöztek, és kézigránátokat dobáltak feléjük. Zsótér mintegy harminc-negyven méterre jutott, amikor jobb karját gránátszilánk érte. Elvágódott, s halottnak tette magát. Órákig feküdt így, majd közvetlen közelében ismét robbanást hallott, s bal karjába is éles, szúró fájdalom hasított. Valószínűleg megmozdult; ezt észrevették, s újabb gránátot dobtak feléje. Az ismét megsebesült és erősen vérző Zsótér segítségért kiáltozott. A színház mellett álló mentőautóktól visszakiabáltak, hogy kússzon hozzájuk, mert ők a lövöldözéstől nem tudják megközelíteni. Zsótér erejét megfeszítve odakúszott. Elsősegélyben részesítették, majd később egy teherautóval bevitték az Üllői úti sebészeti klinikára.

Orczi Károly ugyancsak a sorban állt; ő is látta a repülő kézigránátot, és hallotta a figyelmeztető kiáltást. Előbb az egyik gépkocsi mögé vetette magát, majd a tőle mintegy tizenöt méterre álló fa mögött keresett fedezéket. Egy utána dobott kézigránát szilánkjára azonban mindkét lábát megsebesítette. Négyszer is megkísérelte, hogy biztosabb fedezék mögé kerüljön, de mindannyiszor lőttek rá. Míg végre sikerült biztonságosabb helyre kúsznia, három golyót kapott: egyet a karjába, egyet a bal combjába és egyet a lapockájába. Fél három után elveszítette eszméletét, s csak arra tért magához, hogy egy fehér köpenyes nő segítségével hordágyra teszik; a Koltói Anna Kórházba szállították.

Ugyanabban a pillanatban, amikor a kiáltás elhangzott a pártház felé: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! – a Köztársaság tér fái közül, a színház és a környező házak tetejéről és ablakaiból fegyveres ösztűz zúdult a székházra. Minden oldalról megkezdődött az ostrom.”¹¹⁸

Hollósék szerint az „ellenforradalmárok” túszként akarták felhasználni az Erkel Színház elé állított karhatalmistákat, vagyis nem akarták legyilkolni őket, de ezt a céljukat keresztülhúzta az egyik fegyveres fegyelmetlensége. Amit azonban a két sebesültről írnak, az valószínűtlenné teszi történetüket. A gránátot elsőként észrevevő és társait figyelmeztető Zsótér ugyanis 30-40 métert futott, mielőtt megsebesült. Ha a színháznál álltak, akkor ez hozzávetőleg megegyezik azzal a távolsággal, amennyire a pártházról volt a gránát észlelésekor. Ha volt annyi lélekjelenléte, hogy figyelmeztesse társait, akkor feltételezhető, hogy a gránát és a fegyveresek elől abba az irányba menekült, ahol a leginkább remélhetett védelmet: a pártház felé, ahova ekkora utat megtéve el is jutott

volna. Amikor órák múlva segítségért kiáltott, a színház mellett álló mentősök válaszoltak neki, vagyis nem volt messze onnan. Eszerint nem a pártház, hanem a tér felé menekült. Arra menekült Orczi Károly is, egy fa mögé. Pedig a színháztól a Bezerédj, még inkább a Luther utcán keresztül inkább tudtak volna menekülni. Ha mégsem arra próbálkoztak, az azt valószínűsíti, hogy a második lövöldözés kezdetén nem a karhatalmistáknak a színháznál álló teherautói, hanem a pártházba élelmet vitt gépkocsi mellett voltak. Ez következik Tompa és Nádas vallomásából, akik szerint akkor robbant az első gránát és kezdődött lövöldözés, amikor az épületbe benyomultak egy része és a karhatalmisták éppen mentek kifelé.¹¹⁹ Ha viszont az újabb lövések és gránátok elől onnan nem vissza, a pártházba, hanem a tér felé menekültek, akkor ezt leginkább azért tették, mert az újabb gránátok és lövések is a pártház felől érkeztek.

Az épületből az ostrom előtt kikerült egyenruhások története is másnak indult, mint amit Hollósék csináltak belőle. A *Népszabadságban* megjelent cikkben még csak annyi szerepelt, hogy „*lefegyverezték az őrség néhány tagját, és kivitték őket a térre, az egyik jegenyefa alá*”.¹²⁰ Tehát nem a színház mellé, hanem a parkba, nem fogolyként kezelték, és nem fenyegették kivégzéssel őket. Ezzel kapcsolatban semmi sincs Tompa hadnagy jelentésében, de a bírósági tárgyaláson nekiszégezték a kérdést: „*Átállt-e valaki az épületet védő harcosok közül az ellenforradalmárok oldalára*”?¹²¹ A kérdés csak a harc kezdete előttre vonatkozhatott, hiszen később nem nyílt lehetőség átállásra, és nyilvánvaló a kérdésben rejlő állítás: történt dezertálás. Ezt Tompa megerősítette: „*Igen. Amikor az ellenforradalmárok csoportja az épületbe behatolt, a kaput őrző három rendőr és két államvédelmi harcos átállt az ellenforradalmárok oldalára. Hogy további sorsuk mi lett, nem tudom, de még az első emeleti ablakból láttam, hogy a tér fái között menedéket kerestek. Pár perccel később az egyik sorkatonát az ellenforradalmárok agyonlőtték.*”

Tompa nem látta, hogy az egyenruhások hogyan kerültek ki az épületből, mivel az előbb történt, semmint ő az előcsarnokba ért volna. Azt, hogy átálltak, hallhatta másoktól, és következtethette abból, amit *később* az emeleti ablakból látott. De nem láthatott három rendőrt és két karhatalmistát, ugyanis a rendőrök eltűntek a Kenyérmező utca irányában, mielőtt még Tompa abbahagyta volna a borotválkozást. Őt rendőregyenruhást látott a tér fái között, és mivel hallotta, hogy az épületet őrző három rendőr elment, a menedéket keresők közül hármat velük azonosított. (A pártház védelmére rendelt szakaszokat október 23-án este állították össze, így Tompa nem igazán ismerte az embereit.¹²²) Az előcsarnokbeli lövöldözés után Mezőhöz vitte a foglyot, majd elhelyezte harcosait a lépcsőházban, és csak miután felment az emeletre, nézett ki az ablakon, és látta meg a fák közt menedéket kereső karhatalmistákat. Ennyi idő telhetett el az első (előcsarnokbeli) lövöldözés és a második (ami elől Orczi és Zsótér a tér felé menekült) között. A harcot tehát két fegyverhasználat előzte meg, amelyeket nem hosszú, ám egyértelmű szünet választott el. Tompa vallomásán kívül erre vall, hogy bentről az újabb lövések előtt hallottak fenyegető kiáltásokat, valamint Nagy Károlyné pártalkalmazott Eörsitől idézett vallomása, amely szerint „*Mező Imre az incidens [az első fegyverhasználat] után lement tárgyalni, de aztán azt kiáltotta, hogy »védeni kell magunkat, mert megtámadtak«*”.¹²³

Hollós első könyvében legfeljebb az vonatkozhat az épületből a harc előtt kikerült rendőrökre és karhatalmistákra, hogy a védők közül ketten haltak meg a pártház elfoglalása előtt.¹²⁴ Irving és első könyvében Gyurkó semmit nem közölt sorsukról. A rendszerváltozás előtt tehát egyedül Hollósék állították, hogy a fegyveresek az ostrom kezdete előtt vagy azzal egy időben kísérletet tettek a fogolyként kihurcolt karhatalmisták legyilkolására. Gosztonyi szerint a rendőrök „*eltűntek a téren*”, és nem bántották a karhatalmistákat sem. „*A pártházból elszőkött belső karhatalmistáktól és rendőröktől a téren levő fegyveresek persze azonnal képet kaptak arról, hogy kik vannak a pártházban: a rendeleti úton is feloszlott, megszűnt ÁVH, amely még aktív, hiszen épp most tüzelt a felkelők (nemzetőrök) járőrére.*”¹²⁵ A három rendőr gyors menekülése azonban valószínűtlenné teszi, hogy bármiről tájékoztatták volna a fegyvereseket, annak pedig semmi nyoma, hogy a karhatalmisták kivel miről beszéltek, ha beszéltek. Később nem beszéltek, legalábbis nem maradt nyoma. Sem Hollósék, sem Eörsi könyvében nincs utalás arra, hogy tanúvallomást tettek vagy visszaemlékezést írtak volna. Szinte

nyomtalanul eltűntek a történetből, noha ők lettek volna a legilletékesebbek elmondani, mi történt az előcsarnokban. Eltűnésük, vagy inkább eltüntetésük, azt mutatja, hogy a megtorlás idején, majd később is dezertőrnek tartották őket, érdemtelennek arra, hogy hozzátegyék a maguk részét a Köztársaság téren történtek alapján készített legendához. 2001-ben megjelent könyvében Gyurkó és Horváth sem tekintette fogolyként kihurcoltnak a karhatalmistákat, nem utaltak rá, hogy kivégezték vagy ki akarták volna végezni őket.¹²⁶ Miként Gosztonyi, Horváth is szökésnek nevezte, hogy elhagyták a pártházat.

Ők hárman tehát nem látták bizonyítottan Hollósék történetét a fogolyként kihurcolt, túszként kezelt, majd fegyverrel támadott karhatalmistákról, Eörsi azonban átvette, sőt, hozzátett ahhoz: szerinte ugyanis a támadók nemcsak a karhatalmistákat, hanem a rendőröket is fogolyként hurcolták ki, majd próbálták még a harc előtt legyilkolni őket. *„Kint az államvédelmi foglyokat sorba állították, és megmotozták. Egy géppisztolyos rájuk szegezte a fegyverét, és a pártház felé kiabált: »adják meg magukat, mert a foglyaikat kivégzik«.* A színház felől repült egy kézigránát, ezt az egyik karhatalmista, Zsótér János látta, és felkiáltva figyelmeztette társait. Ebben a pillanatban szétugrottak, de a tömegből mindenfelől lövések zúdultak rájuk. Közülük hárman – Gajdán Imre, Kárpáti István, Szepesi Róbert – halálos sebet kaptak a robbanó kézigránától vagy a lövésektől. Apfel Endre kivételével a többiek: Szabó Csavajda István, Orczi Károly, Zsótér János, Molnár Jenő, Lovas József megsebesültek. A három fogságba került rendőr szerencsésebben járt, különösen Csizmadia József, akit az egyik felkelő felismert, tehát igazolta, hogy nem ÁVH-s. *»Felszólítottak, hogy a leggyorsabb ütemben tűnjek el.«* Két társa, Szabó Antal törzsőrmester és Kovács Ferenc őrmester viszont hiába próbálta bizonygatni, nem hitték el, hogy nem a karhatalmistákhoz tartoznak, de elkerülték őket a lövések. Mindhárman visszamenekültek szolgálati helyükre, a Mosonyi utcai laktanyába.”¹²⁷ Ezzel szemben Hollós és Lajtai szerint a rendőrök már a karhatalmisták lefegyverzése előtt elmenekültek, éppen csak utalnak arra, hogy Szabó Antal és Kovács Ferenc legyilkolása is felmerült: *»lökődtek őket kifelé, hevesen vitatkozva, mit is csináljanak velük. A rendőrök, támadók tanakodását kihasználva, elmenekültek a Kenyérmező utca felé.«*¹²⁸ Eörsinél kevesebbre tették a foglyul ejtett karhatalmisták számát, és mindössze négyről állították, hogy a harc előtt sebesült meg, de sem Gajdán Imréről, sem Kárpáti Istvánról nem állították, hogy az ostrom előtt kapott halálos sebet, Szepesi Róbertől pedig csak annyit közöltek, hogy *»a pártház védelmében«* halt meg.¹²⁹ Tehát egyedül Eörsi állítja, hogy a támadók úgy kezelték a rendőröket, mint a karhatalmistákat. Ezt azonban valószínűtlenné teszi, hogy a két csoport mindenben különbözött: a rendőröknek régi, ezért nem gyanús egyenruhájuk volt; igazolványaikkal minden rendben volt; máshol tartózkodtak, következésképpen máshol és előbb találkoztak a benyomulókkal, mint a karhatalmisták. Könczöl Sándor karhatalmista pedig, aki látta a történetek egy részét, vallomásaiban éles különbséget tett a rendőrök és a karhatalmisták távozása között annak idején és módját tekintve: *»a kapuban álló rendőr elvtársakat lefegyverezték, leigazoltatták és azokat elengedték. Utána pedig a bent lévő államvédelmi őr elvtársakat fegyverezték le, akik az előtérben tartózkodtak [...] az elvtársakat [a karhatalmistákat] kikísérték az utcára, és ezután megkezdődött a tűzharc.«*¹³⁰ Kovács Ferenc rendőr őrmester is úgy emlékezett, hogy a benyomulókat vezető rendőr igazolványuk alapján megállapította, hogy ők rendőrök (tehát nem ávósok), a kapun kívül pedig külön állították a karhatalmistákat.¹³¹ Tehát nem bizonyított, hogy a rendőröket le akarták lőni, sőt, ennek ellenkezője látszik valószínűnek.

De nem elégségesen bizonyított az sem, amit Hollós és Lajtai, valamint Eörsi írt, hogy a fegyveresek nyitottak tüzet a kihurcolt foglyokra. A korábban megállapítottak szerint az előcsarnokbeli incidens (az első fegyverhasználat) idején nem vette körül fegyveresek sokasága a pártházat, ott mindössze a rendőr-nemzetőr járőröket odáig kísérő, csak részben fegyveresekből álló csoportok voltak, így valószínűtlen, hogy a második gránát elöl szétrebbenő karhatalmistákra *»a tömegből mindenfelől lövések zúdultak«*. Valószínűtlen azért is, mert az első gránát és az első lövések elöl nyilván nemcsak karhatalmisták találtak fedezéket a teherautó mögött, hanem azok is, akik kivítették őket, ott tehát nemcsak olyanok lapultak, akiket ávósok, elpusztítandó

ellenségnek lehetett tartani. Valószínűtlen tehát, hogy messzebbre menekült társaik rájuk lövöldöztek volna. Végül valószínűtlenné teszi Hollósék és Eörsi történetét a két sebesült karhatalmista (Orczi és Zsótér) esete és Tompa vallomása, aki a park felé látott menekülni rendőregyenruhásokat, tehát azok nyilván nem onnan észlelték a lövéseket. Következésképpen a harc nem azzal kezdődött, hogy a fegyveresek lelövöldözték az épületből fogolyként kivitt karhatalmistákat, „a lövések ezt követően a pártházra irányultak, és ezzel megkezdődött a forradalom egyik legtragikusabb eseménye”.¹³²

Valószínű azonban, hogy az épületből kikerült karhatalmisták – és a mellettük lapuló fegyveres és fegyvertelen civilek, valamint nemzetőrök – közé valaki kézigránátot dobott, illetve lőttek rájuk. Amennyiben ezt nem a kintiek tették, úgy csak a bentiek teheték. A pártházban nemcsak a kapuban és az előcsarnokban voltak fegyveresek, hanem az emeleti ablakokban is, már azt megelőzően, hogy az előcsarnokbeli incidens után Tompa hadnagy oda állította volna harcosait. Vallomása szerint Könczöl Sándor onnan látta visszatérni a kapuból nem sokkal korábban elküldött nemzetőr járőrt, majd kimenni a lefegyverzeteket.¹³³ Nyilván az ablakban figyelőkhöz is eljutott a legfőbb hír az idegenek benyomulásáról, azt pedig maguk is észlelték, hogy a támadást sikerült visszaverni, hiszen látniuk kellett, hogy az előcsarnokból hallatszó fegyverzaj után menekülnek az emberek, kiürül a kapu előtti tér, többen a kapu előtt álló teherautó mögé bújtak. A kocsi azonban nemcsak menedéknek volt alkalmas, hanem fedezéknek is, amely mögül támadni lehetett a pártházat. Ez kezdetben talán csak verbális volt: az ávósoknak mondott védőket szidalmazták, felszólították megadásra, társaik lelövésével fenyegették őket („Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük!”¹³⁴). Ebből lehetett később a túszként tartás története, összevonva két különböző időben történt cselekményt, hiszen az első lövések előtt kivitt karhatalmistákat valóban félreállították a kapu, tehát egyben a teherautó mellett, majd a lövések után fenyegetőztek lelövésükkel a teherautó mögül. Ez a verbális támadás ment át egy idő után fegyveres támadásba, nyilván nem függetlenül attól, hogy az épületben magukat biztonságban tudó karhatalmisták sem maradtak adósak a szópárbajban. Nadas Jeremiás és Nébald Richárd is azt vallotta, hogy az őket a pártházhoz irányító csoportban voltak fegyveresek. De volt fegyvere Takács József rendőr tizedesnek és a rendőrökkel együtt járőröző nemzetőröknek is. Nyilván a civil fegyveresek és a nemzetőrök is felháborodtak az őket ért, általuk indokolatlannak és jogtalanak tartott támadáson, tehát próbáltak visszalőni. De az ablakokban akkor már ott voltak azok a karhatalmisták is, akiket Tompa küldött fel az előcsarnokból, akik között nyilván voltak olyanok, akik már az előcsarnokba kirohanva is lőttek a benyomulókra, és akik nem látták, hogy társaik közül is rejtőztek a gépkocsi mögé, csak érzékelték, hogy onnan lőnek. Egyikük, ugyanúgy, mint az előcsarnokban, kézigránátot dobott a lőfegyverrel nem elérhető ellenséges csoportra, mire a többiek tüzet nyitottak. Megkezdődött a harc.

6. Összegzés

Gyurkó László szerint „a Köztársaság téri pártház ostromát mindkét fél úgy élte meg, hogy a felkelők támadják a hatalmat”,¹³⁵ és úgy látom, megállapítása a lényegét illetően helytálló. A forrásokban nincs konkrét információ arról, hogy mit tudtak a karhatalmisták az október 28-i kormányprogram szerint alakuló új karhatalomról, de több jel is arra mutat, hogy Tompa hadnagy és harcosai 30-án reggel már nem a Belső Karhatalom, hanem a később nemzetőrségnek nevezett új karhatalom állományába tartoztak. Jelentése szerint Tompa úgy értelmezte az ÁVH felszámolásáról hozott döntést, hogy az „csak az operatív szervekre vonatkozik, karhatalomra most nagyobb szükség van, mint bármikor ez ideig”,¹³⁶ ami érthető úgy, hogy nem tekintette magát és harcosait „törvényen kívülinek”,¹³⁷ sőt, megengedi azt az olvasatot is, hogy úgy tekintett magukra, mint akikre szüksége van az új karhatalomnak, amelynek a Köztársaság téri pártházban Mező Imre és katonatisztek voltak a szervezői. Az utólagos értékelések szerint nem különösebben bátor helytállást tanúsító Tompa nagyon nem volt érdekelt abban, hogy magát és harcosait kapcsolatba hozza a megtorlás idején, az akkor már sommásan ellenforradalminak tartott nemzetőrséggel, vallomásában mégis számos jel utal arra, hogy Mezőék valamilyen új fegyveres erőt szerveztek a Köztársaság téren:

„több magas rangú katonatiszt érkezett a pártbizottság épületébe. [...] Az volt a feladatuk, hogy Mező elvtárrsal tárgyaljanak a munkásőrségek megszervezéséről és felállításáról. [...] Intézkedésükre, emlékezetem szerint szombaton, a Honvédelmi Minisztériumból 20-25 darab géppisztolyt és egy láda lőszer hoztak nekünk. [...] azoknak a honvédtiszteknek a száma, akik Mező elvtárshoz jöttek tárgyalni, állandóan változott, időnként elhagyták az épületet, később visszatértek.”¹³⁸ Kétségtelen, hogy valamilyen fegyveres erőt szerveztek, márpedig két korábbi munkámban is próbáltam bizonyítani, hogy ez nem egy forradalomellenes milícia volt, hanem az a karhatalom, amely nemzetőrség néven vált ismertté.¹³⁹ Ha pedig Mezőék a nemzetőrséget szervezték, akkor kézenfekvő, hogy a védelmükre rendelt fegyvereket betagolták ebbe az új szervezetbe: a belső karhatalmistákat új karhatalmistákká, közismert néven nemzetőrökké tették. Eörsi szerint Mező javaslatára öltöztek rendőregyenruhába,¹⁴⁰ szövegének logikája szerint azért, hogy megszabadítsa őket az ávós uniformistól. Ezt a Köztársaság téren október 30-án *délután* történtek indokolni látszanak, ám annak nincs nyoma, hogy azt megelőzően a Belső Karhatalom sorozott harcosait mint ávósokat támadás érte volna.¹⁴¹ A megtorlás optikáján keresztül valóban úgy látszik, mintha a népharag megkülönböztetés nélkül minden államvédelmi szerv ellen irányult volna. Valójában sem a zöld ávónak nevezett határőröket, sem a belső karhatalmistákat nem tekintették általánosan ellenségnek. A határőrök szolgálatban maradtak, nem estek áldozatául a nép haragjának, hacsak azt valamilyen konkrét, egyedi cselekménnyel nem hívták ki maguk ellen, mint Mosonmagyaróváron. Belső karhatalmisták október 26-án Miskolcon kerültek a leginkább veszélyes helyzetbe, ám sem a megyei főosztály védelmére kirendelteknek, sem azoknak, akik a karhatalmi laktanyában maradtak, nem esett bántódásuk.¹⁴²

A karhatalmisták nemzetőrré tételének ügyében különösen árulkodónak tartom Nagy Károlyné már idézett vallomását, miszerint „Mező Imre az incidens után lement tárgyalni, de aztán azt kiáltotta, hogy »védeni kell magunkat, mert megtámadtak«”.¹⁴³ Tompa Károly vallomása alapján ezt ki lehet egészíteni azzal, hogy Mező nem közvetlenül az előcsarnokbeli incidens, hanem az akkor elfogott fegyveres, Hollósék szerint egy igazolvánnyal ellátott nemzetőr kihallgatása után látott lehetőséget a konfliktus tárgyalásos rendezésére.¹⁴⁴ Hollósék csak a támadók hamis vádját tartották említésre méltónak (a pártházban „több száz fegyveres ártatlan fiatalokat tart fogságban, s ezeket akarták kiszabadítani”), pedig legalább ennyire fontos, hogy az egyetlen alkalommal, amikor a két fél beszélni tudott egymással, tisztázni lehetett nemcsak azt, hogy kintiek és bentiek nem ellenségek, hanem azt is, hogy valójában egy szervezethez, az akkor még gyakrabban új karhatalomnak nevezett nemzetőrséghez tartoznak. Mezőnek tudnia kellett, hogy az előcsarnokbeli lövöldözés után csak úgy tudja bizonyítani a vád valótlanágát, ha beenged egy küldöttséget, amely átvizsgálva az épületet meggyőződik annak alaptalan voltáról. (Ötvenhatban számos robbanásveszélyes helyzetet sikerült így megoldani.) Eszerint Mező nem látta veszélyesnek, ha a kintiek találkoznak a karhatalmistákkal, tehát őket nem ávósoknak, hanem nemzetőrnek tarthatta. Ezt igazolja a pártházban a nemzetőrséget szervező Tóth Lajos ezredes kései visszaemlékezése („Mező Imrének emlékezetem szerint az volt a véleménye, hogy tévedés ez a támadás, meg kell állítani.”¹⁴⁵), valamint a *Népszabadságban* 1956. novemberben megjelent cikk, amely szerint az épületből hívták be tárgyalni a küldöttséget.¹⁴⁶ Mint korábban már jeleztem, a források nem igazolják, hogy így történt, az viszont valószínű, hogy komolyan felmerült a konfliktus tárgyalásos rendezésének lehetősége. És van még egy sajátos nyom, ami arra mutat, hogy Tompáék október 30-án már az egységesen csak utóbb nemzetőrségnek nevezett új karhatalom tagjaiként védték a pártházat: a forrásokban csak az új, rendőregyenruháknak van nyoma, de egyetlen szó sincs igazolványokról. Márpedig nyilvánvaló, hogy pusztán ruhacserével nem lehet az egyik fegyveres testület tagjából egy másikét csinálni, ahhoz igazolvány is szükséges. (A Deák téren az államvédelmi állományú tisztek előbb kaptak új igazolványt, mint egyenruhát.¹⁴⁷) Szükségszerű tehát, hogy a karhatalmisták az egyenruhákkal új igazolványt is kaptak. Ez azonban nem lehetett rendőr igazolvány, hiszen nem hivatásos, hanem sorozott karhatalmisták voltak. Ebben az esetben pedig október 30-án hajnalban az az igazolvány, amely a negyvennyolc karhatalmistát feljogosította fegyverviselésre, a legvalószínűbben

nemzetőr igazolvány lehetett. Azért nem beszéltek róla a megtorlás során keletkezett források, mert akkor már hallgatni kellett arról, hogy a pártház hősi védői és a harc hősi halottai – ha csak rövid időre is – egy ellenforradalmi szervezet tagjai voltak.

Eszerint Tompa és harcosai nem azért tartották magukat a kormány törvényes fegyveres szervének, mert még nem fogták fel, hogy október 28-a után „*illegális fegyveres alakulat*” lettek,¹⁴⁸ hanem mert a rádióban hallott hírek és a Mezőtől kapott tájékoztatás szerint valóban a kormány által felállítani rendelt fegyveres testülethez tartoztak. Következésképpen méltán tekintették törvénytelen, jogellenes cselekménynek, amikor a pártházba a nemzetőr járőr mögött bejutott fegyveresek lefegyverezték és kiterelték társaikat. Ha egy fegyveres testület tagjától elveszik a fegyvert, az támadás. Az október 28-án meghirdetett tűzszüneti felhívás arra „*utasította a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket*”.¹⁴⁹ A karhatalmisták tehát jogosan, ha nem is szabályszerűen használtak fegyvert társaik támadói ellen, de ez nem jelenti azt, hogy fellépésük szükséges volt. A lényegét illetően együtt lehet igaza Gosztonyinak és Gyurkónak: nem higgadtan, hanem „*pániktól elragadva*”, mert „*tegnap még az államhatalom kiváltságos őrei voltak*”,¹⁵⁰ nem a pártház, hanem a maguk védelmében nyitottak tüzet.

Miközben a karhatalmisták jogosnak tudhatták cselekedetüket, a kintiek, akik eleve ellenséget láttak bennük, két okból is törvénytelennek tartották a támadást. Törvénytelennek, mert szerintük ávósok, vagyis egy megszűnt szervezet tagjai éppen a törvény és a rend őreire, nemzetőrökre támadtak rá. A sorban állókból és járőkelőkből, valamint általuk riasztottakból összeálló sokadalom azzal állította meg a járőröző nemzetőröket, hogy ávósok lövöldöznek. Ez ugyan nem volt igaz, ám valóban egy egyenruhás fegyveres küldte el a hússzállítmány után kíváncsiskodókat. Csizmadia rendőr törzsőrmester ezzel – feladatát teljesítve – szembekerült a kintiekkel, akik nyilván elégedetlenkedtek, szidalmazták, márpedig egy ellenségesen viselkedő fegyveres egyenruhásra leginkább illő szitokszó azokban a napokban az „*ávós*” volt. A tömeg felkapta a szót, és hamarosan már el is hitte, hogy a bentiek ávósok, Nádas őrmestert és Nébald tizedest már ezzel vették rá, hogy az épülethez menjenek. Miután a kintiek elhitték maguknak, hogy a bentiek ávósok, nehéz lett volna meggyőzni őket ennek valótlanságáról. Különös tekintettel arra, hogy a pártházat védő fegyveresek egy nappal korábban még valóban az államvédelem állományához tartoztak. Csizmadia törzsőrmestert és a másik két rendőrt is elzavarták, pedig ők valóban rendőrök voltak, igazolványukkal nem volt semmi probléma. A karhatalmistákéval azonban igen. A nemzetőrök felszólítására nyilván nemzetőr igazolványukat adták át. A nemzetőr igazolványok azonban csak személyi azonosító okmánnyal együtt voltak érvényesek. A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy a karhatalmisták nem adták át katonakönyvüket, és azzal igazolták a tömeg gyanúját, hogy ávósok, vagy átadták, és akkor azzal, hiszen a belső karhatalmistáknak államvédelmi rangjuk volt, az pedig be volt írva katonakönyvükbe. Így vagy úgy, a bejutottak számára bebizonyosodott, hogy fegyveres ávósok vannak az épületben, ők kapták a húst, ők küldték el a nemzetőröket – ráadásul az ötvenhatban a nemzeten és a forradalmon kívül rekesztett ávósok nem átallozták magukat a magyar forradalom katonájának, nemzetőrnek álcázni. A szituációt tehát a két fél nem is alaptalan félreértései mérgezték el. A bentiek aljas trükköt láttak abban, ahogy az „*ellenforradalmárok*” intézkedő rendőrök mögött megbújva behatoltak, lefegyverezték és foglyul ejtették társaikat. Ennek a galádnak tekintett támadásnak a kivédésére alkalmaztak erőszakot. Őket pedig a kintiek tekintették aljasul csalárdnak, amiért rendőrnek, sőt nemzetőrnek mutatták magukat azok, akik valójában ávósok, és úgy is viselkedtek: nem beengedték a rendőröket (és őket), hanem csapdába ejtették mindannyiukat.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szituáció nem mérgesedett volna el ennyire, ha az épületet nem egy olyan alakulat harcosai védték volna, akik okkal tarthattak attól, hogy a kintiek ávósok tekintik őket, és aszerint bánnak (el) velük. Takács tizedes járőre már első alkalommal azt tudakolta, vannak-e ávósok az épületben. Ugyanezt tette, amikor visszatért a kapuhoz, amikor a Nébald vezette járőrrel bejutott az előcsarnokba. Tompa hadnagyot arról értesítették, hogy valakik ávósokat keresnek. Bozsó Imre karhatalmista azt hallotta bekiabálni, hogy ávósokat keresnek. Eszerint pedig nem a párt, nem az MDP

Budapesti Bizottsága és nem is az új karhatalmat szervezők ellen irányult a támadás, hanem azok ellen, akiket a kintiek ávósoknak tartottak. Mint október 23-án éjszaka a Bródy Sándor utcában, nem az épület elfoglalása és nem az ott működő intézmény megszerzése volt a támadás célja, hanem megtorolni az annak védelmére rendelt gaztetteit: munkások és honvédek lelövését.

Bármilyen összetűzés vizsgálatánál kiemelten fontos annak meghatározása, hogy mi volt az az esemény, amiből szükségszerűen következett a többi. Történetünkben két ilyen pont lehetséges. A védők támadásnak tekintették a bejutottaknak az előcsarnokban mutatott viselkedését, amellyel szemben védekezniük kell, különös tekintettel az atrocitásokról szóló (ál)hírekre. A támadók szempontjából az ávósok lelepleződése és fegyverhasználata az a pont, ahol megállíthatatlanná váltak az események. Bent védekeztek a harcot az október 28-i bejelentések után is folytató „ellenforradalmárok” támadásával szemben, de a kintiek is abban a tudatban voltak, hogy harcuk az „ávósok” ellen jogos és törvényes. Az épültbe bemenő csoportot rendőrök és nemzetőrök vezették, a törvény őrei, akiket a törvényen és a nemzeten kívül kerültek megtámadtak. Sokkal többről volt már szó, mint egy teherautónyi élelmiszerről: a harcban kiküzdött új rendnek az ávósokkal szembeni védelméről, társaik megmentéséről. Utóbbi különösen fontos, tekintettel az ötvenhatban hirtelen megerősödő társadalmi szolidaritásra. Nemcsak az ávósok rettegtek ugyanis a különböző hírek és álhírek miatt, hanem az utca embere is rettegte az ávót, elvetemült gyilkosnak tartva minden tagját. Nemcsak a Köztársaság téren kutattak a kazamaták, hanem Győrött is a gumipincék, Miskolcon pedig a Szinvába torkolló csatorna után, amelyen a meggyilkoltak ledarált maradványait tüntették el – az általános hiedelem szerint. Nemcsak a forradalom ellenségeivel akartak leszámolni, hanem ki akarták szabadítani foglyul ejtett társaikat. Ez is magyarázhatja, hogy napokig kutattak a téren az ávó foglyai után.

¹ Hollós–Lajtai, 1974: 13–14.

² Uo. 23.

³ Uo. 29.

⁴ Uo. 29–30.

⁵ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése. A következő idézet is innen.

⁶ Nagy, 1989; *Népszava*, 1956. október 31. Mi történt a Köztársaság téren.

⁷ Urban, 1957: 198–199.; Méray, 2006: 260.

⁸ Barber, 1974: 132–133.; Matthews, 2007: 279.

⁹ Molnár, 1991: 160.; Lomax, 1989: 143.

¹⁰ A szovjet páncélosok elvonulását a források és a feldolgozások általában október 29-re teszik, Eörsi egyetlen olyan forrásról tud, amely ezt október 30-án hajnalra datálja, a kora reggeli támadást azonban ez is megengedi. Eörsi, 2006: 22.

¹¹ Nagy, 1989. *Népszava*, 1956. november 1. Őszinte képek a forradalom tüzeiben égő Budapestről.

¹² Hollós–Lajtai, 1974: 19. és 26–27.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nadas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 2.

¹⁴ Mikes, 1957: 118.

¹⁵ Súlyom–Zelev, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.

¹⁶ Gosztanyi, 1994: 67. Gosztanyi értelemzavaróan keverte az alakulatokat. Az államvédelmi feladatokat ellátó Belső Karhatalom állományába tartoztak a pártház védői, akik számára rendőr egyenruha érkezett.

¹⁷ Horváth, 2003: 276. Forrását sem Gosztanyi, sem Horváth nem közölte.

¹⁸ Gyurkó, 2001: 296.

¹⁹ Eörsi, 2006: 48.

²⁰ Uo. 47. Lásd Hollós–Lajtai, 1974: 66.

²¹ Varga, 1989: 188. Kossuth rádió, 1956. október 29. 17 óra, Hírek, közlemények.

²² ÁBTL 3.1.9. V-150007/6. Utasítás, 1956. október 29. Részletesen ismerteti Horváth, 2003: 265–267. A nemzetőrségre vonatkozóan lásd Szokolczai, 2008.

²³ Varga, 1989: 176. Kossuth rádió, 1956. október 29. 10 óra 35 perc, A Magyar Népköztársaság honvédelmi és belügyminiszterének parancsa.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nadas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.

²⁵ Horváth, 2003: 259–275. és 290–310.; Eörsi, 2007.

²⁶ Lovas, 1957: 71.; Szokolczai, 2007; 2008: 410. és 424.

-
- ²⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ²⁹ Uo. Jelentés Takács Józsefről, 1957. július 17.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Hollós–Lajtai, 1974: 13–14.
- ³² Uo. 14.
- ³³ Súlyom–Zelevé, 1957: 50. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Szokolczai, 2007; 2008.
- ³⁶ Nagy, 1989; *Magyar Függetlenség*, 1956. november 1. Népi tétele a Köztársaság téren.
- ³⁷ Feltehetően Lovas könyve alapján, amely azonban nem tartalmazza, hogy a felderítők nemzetőrök lettek volna. Lásd Lovas, 1957: 70–71.
- ³⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 59. és 71.
- ³⁹ Gosztanyi, 1994: 64–65.
- ⁴⁰ Gyurkó, 2001: 296.; Horváth, 2003: 276.
- ⁴¹ Eörsi, 2006: 29–30. Innen a következő idézet.
- ⁴² Horváth, 2003: 276.
- ⁴³ Gosztanyi, 1994: 65.
- ⁴⁴ Gyurkó, 2001: 297. A következő idézet is innen.
- ⁴⁵ Hollós–Lajtai, 1986.
- ⁴⁶ Gyurkó, 1987: 256.
- ⁴⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 27.; Eörsi, 2006: 48. Gosztanyi szerint a Belső Karhatalom parancsnoksága. Gosztanyi, 1994: 67.
- ⁴⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ⁴⁹ Uo. 30.
- ⁵⁰ *Népszabadság*, 1956.
- ⁵¹ *Fehér Könyv*, I. 15. A következő idézet is innen.
- ⁵² *Fehér Könyv*, II. 75. és 77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁵³ Súlyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁵⁴ Lovas, 1957: 71.
- ⁵⁵ Idézi: Gosztanyi, 1994: 67. A következő idézet is innen.
- ⁵⁶ Irving, 2003: 446.
- ⁵⁷ Hollós–Lajtai, 1986: 164.
- ⁵⁸ Gyurkó, 2001: 298. A következő idézet is innen.
- ⁵⁹ Gosztanyi, 1994: 69.
- ⁶⁰ Horváth, 2003: 277. A következő idézet is innen.
- ⁶¹ Eörsi, 2006: 43–44.
- ⁶² *Népszabadság*, 1956; *Fehér Könyv*, I. 15.
- ⁶³ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ⁶⁴ *Fehér Könyv*, II. 77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁶⁵ Irving, 2003: 446.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ⁶⁷ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. május 4. Nébald következetesen mindig ezzel a szó szerkezettel nevezte meg a karhatalmistákat.
- ⁶⁸ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 8.
- ⁶⁹ Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁷⁰ BSZKRT (Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság): a budapesti közlekedési vállalat elnevezése 1949-ig.
- ⁷¹ Hollós–Lajtai, 1974: 15.
- ⁷² *Népszabadság*, 1956.
- ⁷³ Szokolczai, 2007; 2008.
- ⁷⁴ OHA, Kerekasztal, Tóth Lajos, 42.
- ⁷⁵ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁷⁶ Súlyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁷⁷ Hollós, 1967: 96.
- ⁷⁸ Irving, 2003: 446.
- ⁷⁹ Gyurkó, 1987: 256.
- ⁸⁰ Súlyom–Zelevé, 1957: 52. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁸¹ Gosztanyi, 1994: 10.

-
- ⁸² Gyurkó, 2001: 298.
- ⁸³ Horváth, 2003: 277. Horváth a Köztársaság téren történekről szóló részben egyetlen helyen sem hivatkozik forrásra. Szövegéből az derül ki, hogy általában Tompa tanúvallomását, illetve a harckocsizók ellen lefolytatott per iratait használta.
- ⁸⁴ Eörsi, 2006: 48.
- ⁸⁵ A rendőrök vizsgálati anyagában csak Nébald Richárd hivatkozott arra, hogy őt kényszerítette a tömeg. ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 1. és július 8. Korábbi vallomásában még az szerepel kétszer is, hogy erre felszólította a tömeg. Uo. 1957. május 4. Nádas Jeremiás ezt kifejezetten tagadta, ő mentségül arra hivatkozott, hogy a tömeg befolyása alá került.
- ⁸⁶ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ⁸⁷ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁸⁸ Uo. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12. Könczöl Sándor fénykép alapján ezt a rendőrt Nádas Jeremiással azonosította, és ehhez kettejük szembesítésein is ragaszkodott. Uo. Nádas Jeremiás és Könczöl Sándor szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ⁸⁹ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. május 4. A következő idézett kifejezések is innen.
- ⁹⁰ Uo. Nádas Jeremiás és Nébald Richárd szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 9.
- ⁹¹ Uo. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12., Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁹² Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁹³ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 8.
- ⁹⁴ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁹⁵ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 2.
- ⁹⁶ Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁹⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 15–16.
- ⁹⁸ Horváth–Kovács, 2011: 168.
- ⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 15.
- ¹⁰⁰ Urban, 1957: 199.
- ¹⁰¹ OHA, Kerekasztal, Radnai György, 46.
- ¹⁰² *Népszabadság*, 1956.
- ¹⁰³ *Fehér Könyv*, II. 75–77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ¹⁰⁴ Méray, 1957: 260.
- ¹⁰⁵ Sólyom–Zeke, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ¹⁰⁶ Lovas, 1957: 71.
- ¹⁰⁷ Hollós, 1967: 96.
- ¹⁰⁸ Irving, 2003: 446.
- ¹⁰⁹ Gyurkó, 1987: 256.
- ¹¹⁰ Gosztonyi, 1994: 70.
- ¹¹¹ Uo. A következő idézetek is innen. A szöveg eredeti helye: Lengyel, 1970: 109.
- ¹¹² Gosztonyi, 1994: 71.
- ¹¹³ Barber, 1974: 132. Október 23-a óta ott voltak, feltehetően azért, mert féltek kimerészkedni.
- ¹¹⁴ Gyurkó, 2001: 298.
- ¹¹⁵ Horváth, 2003: 277.
- ¹¹⁶ Eörsi, 2006: 48–49.
- ¹¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ¹¹⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 16–17.
- ¹¹⁹ Sólyom–Zeke, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása; ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ¹²⁰ *Népszabadság*, 1956.
- ¹²¹ Sólyom–Zeke, 1957: 52. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása. A következő idézet is innen.
- ¹²² Uo. 43–44.
- ¹²³ Eörsi, 2006: 51.
- ¹²⁴ Hollós, 1967: 97.
- ¹²⁵ Gosztonyi, 1994: 11.
- ¹²⁶ Gyurkó, 2001: 298.; Horváth, 2003: 277.
- ¹²⁷ Eörsi, 2006: 50–51.
- ¹²⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 15.
- ¹²⁹ Uo. 158., 308. és 318.
- ¹³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ¹³¹ Uo. Kovács Ferenc jegyzőkönyve, 1957. június 28.
- ¹³² Eörsi, 2006: 51.

-
- ¹³³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ¹³⁴ Hollós–Lajtai, 1974: 16.
- ¹³⁵ Gyurkó, 2001: 297.
- ¹³⁶ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ¹³⁷ Ellentétben azzal, ahogy Gosztanyi vélte. Gosztanyi, 1994: 67.
- ¹³⁸ Sólyom–Zelevé, 1957: 49. Tompa Károly hadnagy vallomása.
- ¹³⁹ Szakolczai, 2008: 412.
- ¹⁴⁰ Eörsi, 2006: 47.
- ¹⁴¹ Egy ellenpéldát ismerek: az állítólag Tóth Ilonának által megölt Kollár István belügyes sógora vallotta a bírósági tárgyaláson, hogy Kollárt a forradalom idején azért támadta meg valaki, mert 1952 és 1955 között a Belső Karhatalomnál szolgált. Miután azonban Kiss Réka és M. Kiss Sándor szerintem meggyőzően bizonyította a Tóth Ilona-per koncepció voltát, Kollár sógorának önmagában is ellentmondó történetét nem tartom alkalmas bizonyítéknak arra, hogy a karhatalmistákat általában üldözték volna a forradalom idején. BFL, XXV.4.a. Budapesti Fővárosi Bíróság, B. 164/1957. Tóth Ilona és társainak pere, 462. doboz. Vári András tárgyalási jegyzőkönyve, 1957. március 14.; Kiss – M. Kiss, 2007.
- ¹⁴² Szakolczai, 2003: 144. és 145.
- ¹⁴³ Nagy Károlyné 1958. augusztus 28-i vallomását ismerteti és idézi Eörsi, 2006: 51.
- ¹⁴⁴ Sólyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy vallomása. Hollós–Lajtai, 1974: 16. Innen a következő idézet.
- ¹⁴⁵ OHA, Kerekasztal, Tóth Lajos, 42.
- ¹⁴⁶ *Népszabadság*, 1956.
- ¹⁴⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-150007/6. Vári József önvallomása, 1957. június 7.
- ¹⁴⁸ Gyurkó, 2001: 297.
- ¹⁴⁹ Varga, 1989: 132. Kossuth rádió, 1956. október 28. 17 óra 25 perc. Nagy Imre miniszterelnök rádióbeszéde.
- ¹⁵⁰ Gosztanyi, 1994: 71.; Gyurkó, 2001: 297.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-143822	Nádas Jeremiás és társai
V-150007/6.	Kiss István és társai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. a. Budapesti Fővárosi Bíróság, Büntetőperes iratok (1950) 1951–1985

B. 164/1957.	Tóth Ilona és társai
--------------	----------------------

1956-os Intézet, Oral History Archivum (OHA)

Kerekasztal-beszélgetés az 1956. október 30-i Köztársaság téri eseményekről, 1993.

Nyomtatásban megjelent források

Fehér Könyv I.

Ellenforradalmi események a magyar októberi eseményekben. H. n., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, [1956].

Fehér Könyv II.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. H. n., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, [1956].

Nagy, 1989

Nagy Ernő (szerk.): *1956 sajtója.* Budapest, Tudósítások Kiadó.

Sajtó

Eörsi, 2007

Eörsi László: Köztársaság tér, 1956–2007. *Élet és Irodalom*, 2007. június 1.

Lengyel, 1970

Lengyel Zoltán: Harc a Budapesti Pártház védelméért. *Belügyi Szemle*, 1970. 4. sz. 107–112.

Népszabadság, 1956

Mi történt a Köztársaság téren. *Népszabadság*, 1956. november 21.

Hivatkozott irodalom

Barber, 1974

Noel Barber: *Seven Days of Freedom. The Hungarian Uprising, 1956.* London, Macmillan.

Eörsi, 2006

Eörsi László: *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, 1956-os Intézet.

Gosztonyi, 1994

Gosztonyi Péter: A Köztársaság téri ostrom és a kazamaták mítosza. *Budapesti Negyed*, 1994. ősz. 48–80.

Gyurkó, 1987

Gyurkó László: *1956. Előtanulmány és oknyomozás.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Gyurkó, 2001

Gyurkó László: *A bakancsos forradalom.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Hollós, 1967

Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Hollós–Lajtai, 1974

Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

-
- Hollós–Lajtai, 1986
Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok. 1956. október 23.–november 4.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Horváth, 2003
Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Horváth–Kovács, 2011
Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Hadsereg és fegyverek, 1956.* Budapest, HM Zrínyi Média.
- Irving, 2003
David Irving: *Felkelés! Egy nemzet küzdelme: Magyarország, 1956.* Budapest, Gede testvérek Bt.
- Kiss – M. Kiss, 2007
Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma.* Budapest, Kairosz Kiadó.
- Lomax, 1989
Bill Lomax: *Magyarország, 1956.* Budapest, Aura Kiadó.
- Lovas, 1957
Lovas Márton: *Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig.* Budapest, Kossuth Könyv- és Lapkiadó.
- Matthews, 2007
John P. C. Matthews: *Explosion. The Hungarian Revolution of 1956.* New York, Hippocrene Books.
- Méray, 2006
Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála.* Budapest, Noran.
- Mikes, 1957
George Mikes: *The Hungarian Revolution.* London, A. Deutsch.
- Molnár, 1991
Molnár Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története.* Budapest, Educatio.
- Sólyom–Zelevé, 1957
Sólyom József – Zelevé Ferenc: *Harcban az ellenforradalommal.* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Szokolczai, 2003
Szokolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In Szokolczai Attila – Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956.* I. köt. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 121–198.

Szakolczai, 2007

Szakolczai Attila: Népköztársaság tér, 2006. In www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmányok/vita_koztarsasagter (utolsó letöltés: 2012. június 10.).

Szakolczai, 2008

Szakolczai Attila: Az 1956. október 31-i szovjet döntés lehetséges magyar okai – Karhatalomból nemzetörség. In Horváth J. András (szerk.): *Szívvvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár. 393–426.

Tóth, 1986

Tóth Judit: „*Neved ismerjük, teted nem felejtjük...*” *A Belügyminisztérium hősi halottai az 1956-os ellenforradalom elleni küzdelemben*. Budapest, BM Könyvkiadó.

Urban, 1957

George Urban: *The Nineteen Days*. London–Melbourne–Toronto, Heinemann.

Varga, 1989

A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9. Szerkesztette: Varga László. Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub.

A párt és a politikai rendőrség Pest megyében 1956 után

Havasi László politikai nyomozó osztályvezető fegyelmi ügye

1.

Az 1956-os forradalom leverését követően társadalmi támogatottsággal és ebből fakadóan politikai mozgástérrel alig rendelkező Kádár-kormány ellentmondásosan viszonyult az újjászerveződő államvédelemhez. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) olyannyira gyűlölt intézménynek számított, hogy a politikai vezetés nem vállalhatta fel annak újjáalakítását, ezért megtiltották az államvédelmi szervek újjászervezését, és elrendelték a volt államvédelmisek felülvizsgálatát. A vezetésnek azonban hamar be kellett látnia, hogy a rendszer fenntartásához szükséges politikai rendőrség létrehozásában szinte kizárólag a volt államvédelmi apparátusra támaszkodhatnak. Ennek megfelelően 1956 végén és 1957 elején a felülvizsgálás során szinte az összes volt államvédelmist igazolták, ám a kölcsönös gyanakvás továbbra is megmaradt a politikai vezetés és az alapvetően volt államvédelmisekből rekrutálódott politikai rendőrség között. Mindez megnehezítette az állambiztonsági szolgálat feletti pártellenőrzés érvényesítését, amire pedig Kádárék – elkerülendő, hogy megismétlődjön az 1953 előtti helyzet – nagy súlyt fektettek.

Tanulmányomban egy 1957 végi fegyelmi ügy tükrében azt kívánom megnézni, hogyan alakult a forradalom után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven restaurálódó állampárt Pest megyei vezetésének és a megyei rendőr-főkapitányság keretében, de javarészt volt ávosokból újjászervezett politikai rendőrségnek a viszonya. Figyelembe kell venni, hogy míg a központi szervek esetében az egykori államvédelmisek szinte hiánytalanul át tudták menteni magukat, addig vidéken 1956 novemberében szinte az összes volt államvédelmi beosztottat elbocsátották, és fő szabályként másik megyébe helyezték át őket. (A Pest megyei politikai nyomozó osztályt, mint azt látni fogjuk, többségében Veszprémből érkező volt ávosok szervezték meg.) Ez a „mozgatás” növelte az állomány elégedetlenségét, a pártvezetés szempontjából kezelhetetlenné tette az állambiztonsági apparátust, és komoly konfliktusokat szült a megyei pártbizottság és a megyei politikai rendőrség között.

A fegyelmi ügy főszereplője, Havasi László korábban segédmunkásként dolgozott, előbb szülővárosában, Pápán, majd Csepelen. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, amelynek javaslatára 1945. augusztus 1-jén a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának állományába került. Kezdetben nyomozó volt, majd 1946-ban Miskolcra helyezték, ahol az alosztályvezetői posztig vitte. 1950-ben az ÁVH Egri Osztályának vezetőhelyettese, 1951 őszén pedig a Veszprémi Osztály vezetője lett. 1952 és 1954 között a Szovjetunióban járt állambiztonsági iskolába, ahonnan visszatérve (pár hetes miskolci kitérőt követően) a Belügyminisztérium (BM) Veszprém Megyei Főosztályának vezetői székébe került. Itt szolgált a forradalom kitöréséig. 1956. október 28-án a szentkirályszabadjai szovjet alakulathoz menekült, majd október 31-én visszatért a városba, hogy papírokat szerezzen, de letartóztatták és a megyei börtönbe zárták. Innen a szovjet csapatok szabadították ki november 4-én, akikkel együtt azonnal hozzákezdett a forradalmárok üldözéséhez. Önéletrajza szerint november közepén központi utasításra kezdte meg a Pest megyei politikai nyomozó osztály megszervezését, amelynek a vezetője is lett.¹ Az egykorú parancsok szerint Havasit (a többi egykori államvédelmi tiszthez hasonlóan) 1956. december 1-jével mentették fel a veszprémi főosztályvezetői beosztása alól.² Gyakorlatilag ezzel egy időben nevezték ki a Pest Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének.³ (Vezetői megbízatását 1957. február 1-ji hatállyal megerősítették.)⁴

2.

Pest megyében a forradalom fegyveres leverését követően meglehetősen vontatottan haladt a bolsevik rendszer restaurációja. A közbiztonság fenntartására a rendőrség és a karhatalom mellett még hetekig igénybe vették a fegyveres civileket, sok helyen kifejezetten a volt nemzetőröket. A fővárosban székelő megyei tanácsnak nem sok kapcsolata volt a járással és a községekkel, saját belső problémái kötötték le. November 13-án ugyanis, a Kádár-kormány elleni tiltakozásul, lemondott posztjáról Fekete Mihály megyei tanácselnök. A végrehajtó bizottság (VB) november 15-i és 21-i ülésén ugyan hűségesküt tett a kormánynak, ám az erőviszonyokat jelzi, hogy a kormányzat november végén kénytelen volt meneszteni a kormányösszekötőt, aki a dolgozók előtt népszerűtlen VB-titkár tanácselnöki kinevezését szorgalmazta.⁵ A helyi államigazgatási szervek csak november 10-e után kezdtek reorganizálódni, addig csak a nemzeti bizottságok működtek.⁶ A kommunista vezetés a tanácsok visszaállítása után sem érezhette magát elég erősnek, ugyanis a lakosság több községben is megakadályozta a gyűlölt és kompromittált régi vezetők visszatérését: szabályos választással cserélték le őket, ami ellen sokáig a hatalom sem tudott mit tenni.

Lassan haladt a kommunista állampárt újjászervezése is. Az MSZMP Pest Megyei Intézőbizottságának (IB) első, 1956. december közepi ülésére készített helyzetfelmérés megállapította, hogy ezen a téren „bizonyos fokú munka” csak december elején, a december 5-i párthatározat, illetve a november végi, december eleji megyei aktívaülések után indult meg. Valamennyi járásban megalakultak az intézőbizottságok, ám három helyen még akkorra sem sikerült „demokratikusan” megválasztani őket. A községi és üzemi szervezés azonban éppen csak megkezdődött, a járással felében kifejezetten gyengének értékelték a munkát. A jelentés beszámolt arról, hogy – a járási kapitányságokkal szemben – a megyei rendőrkapitányság (egészen pontosan a BM Pest Megyei Főosztálya) nem került az ellenforradalmárok kezére, aminek köszönhetően november 4-e után sikerült mindenhol gyorsan újjászervezni a rendőrséget, amely a rend helyreállításában együttműködött a karhatalmi alakulatokkal. A pártvezetés ennek ellenére fontosnak tartotta a rendőrség „megerősítését”, hiszen másfél hónap alatt 45 pártfunkcionáriust küldtek oda dolgozni. Kénytelenek voltak ugyanis megállapítani, hogy a rendőri állomány nem áll ki egységesen a párt politikája mögött: „... a kormány programja, célja és a pártvezetés szükségességét illetően még koránt sincs egységes álláspont a rendőrségi állományon belül”. Az önkritika sztálini rítusának megfelelően persze megjegyzi, hogy néhol a helyi pártvezetés tehető felelőssé a rendőrséggel való nem éppen harmonikus viszonyért.⁷ A helyzetértékelés leplezetlen nyíltsággal számol be a pártvezetés és a megyei kapitányság között jelentkező feszültségről, még ha – az apparátusi nyelvhasználatnak megfelelően homályos – megfogalmazás kisebbiteni igyekezett annak mélységét, és azt sugallta, a párt ura a helyzetnek. A kódolt nyelvhasználat miatt az sem világos az olvasó számára, hogy a párt politikája mögé nem felsorakozók a forradalom oldalára állt személyekből vagy a sztálinista keményvonalasokból kerültek-e ki – a korabeli helyzet ismeretében persze valószínűsíthető (és azt a későbbi fejlemények is igazolják), hogy ez utóbbiak jelentettek kihívást, sőt fenyegetést a „kádárista” megyei pártbizottság számára.

A főkapitányságon uralkodó állapotokat jól illusztrálja a rendőrségi pártszervezet 1957. januári taggyűlése, amelyen a politikai helyzetet tárgyalták meg. A hozzászólások alapján megállapítható, hogy a tagság egy jelentős része nem értett egyet a hivatalos álláspontot képviselő beszámolóval, főleg azzal a kitételével, hogy az októberi események bekövetkezésének fő oka a Rákosi–Gerő-klika bűnös politikája volt. Szerintük az ehhez hasonló, egyoldalúan negatív helyzetértékelések adtak táptalajt az „ellenforradalom” kitöréséhez. Mások azonban szembeszálltak az ilyen véleményekkel, és rámutattak, hogy az eseményeknek nem kizárólag az ellenség aknamunkája volt az oka, hanem a komoly és széles körű belső elégedetlenség is. Az egyik felszólaló ekképpen védte a hivatalos pártvéleményt a „rákosistákkal” szemben: „Sajnos vannak még tiszt bajtársak is, akik a Népszabadságot csak csomagolni veszik, még nincsenek meggyőződve a bajtársak, hogy szilárd alapokon állunk.”⁸

A Pest megyei kommunista vezetéssel felsőbb szinten sem voltak maradéktalanul megelégedve, ezt jelzi Kádár Jánosnak az 1957. február 17-ei megyei nagyaktíva-ülésen elhangzott felszólalása is. Kádárnak (aki egyébként 1955 májusától 1956 júliusáig az

MDP Pest Megyei Bizottságának az első titkára volt, tehát bizonyos „helyismerettel” rendelkezett) még a hivatalos terminológiával ellentétes szóhasználatot is számon kellett kérnie a helyi élcsapat tagjain. „Itt az aktívagyűlés megkezdése előtt beszélgettünk egynéhány szót az alsónémedi tanácselnök elvtárrsal, a Kispál [István] elvtárrsal, aki azt mondotta nekem, hogy a forradalmi időben a kulákok őt nagyon szorongatták. Az előttem felszólaló elvtárs is használta azt a kifejezést, hogy a forradalom alatt. Elvtársak! Én azt ajánlom, hogy ebben a kérdésben teremtsünk teljesen tiszta helyzetet.” (A pártelnök minden bizonnyal Gál Géza felszólalására utalt, aki a parasztok hangulatával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy egyre inkább a mezőgazdasági munkák kötik le őket, „így a *forradalmi* hangulatuk kezd letűnni a napirendről”. A „forradalmi” kifejezést a jegyzőkönyvben is aláhúzták.)

Kádár leginkább azért kritizálta a Pest megyei vezetést, mert a nagy elvi nyilatkozatok mellett („a fővonallal egyetérttek, ahogy ugye mondták” – jegyezte meg csípősen) hiányoztak a kézzel fogható lépések, a konkrét pártépítő és szervező tevékenység. Siránkoznak például azon, hogy az ellenforradalmárok nyomást gyakorolnak a bíróságra és az ügyészségre, miközben ők is megtehetnék, sőt kötelességük is lenne megtenni ugyanezt. „Ki tiltja meg, hogy a forradalom is nyomást gyakoroljon ugyanezekre az emberekre? És ha őhözjuk mennek mindenféle csirkefogók hátulról ijesztgetni őket, miért nem mennek oda előlről maguk a nép nevében és határozottabb cselekvést követelni? [...] Úgyhogy, elvtársak, a nagy elvi deklarációk mellett és a helyes álláspont mellett több aktivitást és harcosságot. És ebben a megyebizottságnak kell példát mutatni” – figyelmeztetett Kádár. A szöveg tele van ehhez hasonló, a Pest megyei pártvezetés tehetetlenségét, az okokat a külső körülményekben kereső magyarázatait ostromozó kitételekkel. A konkrét ügyekben megfogalmazott kritikák ismertetésétől eltekintek, jellemző példaként csupán egyetlen beszédrészletet közlök még. „Na most azt mondják az elvtársak, hogy milyen rossz ennek a megyének, mert nincs központja, fővárosa vagy ilyesmi, persze ez egy nagyon rossz dolog. De azért van ennek egy kis előnye is. Mert azért mégiscsak itt a fővárosban, itt van a forradalom szíve, akármit mondanak az ellenforradalmárok. És ez egy előny, amire ebben a megyében támaszkodni lehet. Hát azért kommunisták jönnek-mennek. A főváros és a vidéki falvak közt. Hát most előnyösebb helyzetben is vannak azért, mint az eldugott nyírségi járás félreeső dűlőjében, mert ott, ha bajba kerülnek a forradalomhoz hű emberek, mert még a segélykiáltásuk sem ér az ország szívébe, abba is beletelik két hónap, pláne ha a rendes hivatali apparátust vesszük figyelembe.” A kétségkívül humoros, ám ezzel együtt is végtelenül cinikus megjegyzés a jegyzőkönyv szerint általános derűtséget keltett a teremben.

Horváth András, az MSZMP Pest Megyei Intéző Bizottsága elnökének a magyarázkodása, a halovány és sablonos önkritikát leszámítva, a felelősséget máshova, méghozzá az országos szintre hátrította, azt sugallva, hogy nekik semmilyen lehetőségük nem volt a helyzet megváltoztatására. Úgy tűnik, a kötelező tiszteletkörökön kívül a pártelnök szavai nem érték el a megyei vezetést; a fentiekön kívül erről tanúskodik Horváth András záróbeszédének egy másik, már-már komikus hatást keltő részlete is: „Elfogadjuk Kádár elvtárs bírálatát. Mindenki a maga területén tudja, hogy mit kell tennie.” A kötelező tiszteletköröket megtette, ám még csak jövőbeni eshetőségként sem veti fel, hogy a konkrét lépésekre vonatkozóan konkrét terveket dolgozna ki az intézőbizottság. Az időközben az ülésről eltávozó pártelnök már nem hallhatta Horváth választ.⁹

3.

Az 1957 elején is még igencsak bizonytalan Pest megyei pártvezetés számára Kádár János szavai igazi útmutatóul szolgáltak. Már az aktívaülés több felszólalója tanújelét adta ennek. Farkas László, az inárcsi Haladás Tsz elnöke például kijelentette, hogy sokat tanult a hallottakból, különösen Kádár elvtárs szavaiból, amelyek fő mondanivalóját abban vélte megtalálni, hogy „nem meghátrálni, hanem harcosan kiállni”. (Farkas idézte Kádár állítólagos szavait, de a lejegyzett szövegben nem található ilyen kijelentés.)¹⁰ A következő hetek és hónapok vezetőségi ülésein különösen a proletárdiktatúra mindkét oldalának (az ellenséggel szemben diktatúra, a tömegek számára demokrácia) az

erősítéséről szóló mondatokat idézték vissza-visszatérően. A Pest megyei vezetéről sok mindent elárul, hogy Kádár és mások ebben az időszakban közhelyszamba menő kifejezései ilyen jelentős útjelzővé és hivatkozási alappá válhattak. Kádár János magabiztos fellépése azt jelentette, hogy pozíciója immáron megszilárdult, így igazodási pontul szolgálhatott a megyei intézőbizottság számára is.

A megyei pártvezetést azonban még hónapokkal később is a bizonytalanság jellemezte, amit a nagyaktíván tartott Kádár-beszéd sajátos utóélete mutat a legjobban. A megyei IB 1957. június 3-i ülésén Horváth András elmondta, értesülése szerint valakik be akarják feketíteni a KB előtt a Pest megyei vezetést, hogy nem fogadják el Kádár János intézkedéseit. Így azt híresztelték, hogy Kádár november–decemberi beszédeit magnetofonról visszahallgatják, ebből azonban csak annyi igaz, hogy a februári felszólalását vették fel magnetofonra, ám azt – a mendemondák ellenére – nem játszották le, „mert Kádár elvtárs azt mondta, hogy ez személyi kultusz”. Az első titkár szóba hozta azt is, hogy már vitatkozni, sőt érdeklődni sem mernek az embereik, mert könnyen rájuk mondják, hogy az ellenforradalmárok védelmezői. Kritikával illette azt a gyakorlatot is, hogy az ellenforradalom elleni harc során ellenségnek nyilvánítanak becsületes, de megtévedt személyeket is, akik „a nehéz napokban” megdöglötlenül kijelentéseket tettek.

Noha az ülésen elhangzott, hogy több helyi (városi, járási) pártbizottság részéről is megalkuvással vádolták a megyei vezetést, a felszólalások többségéből kivehetően elsősorban a megyei rendőr-főkapitányság részéről érték támadások az IB-t. Marosi Jenő szintén tapasztalta, hogy egyes pártvezetőket ellenforradalmárok mentésével vádoltak, csak azért, mert nem értenek egyet azzal a gyakorlattal, hogy „minden konkrét tény nélkül szinte sportot űznek emberek letartóztatásában”. Marosi nyíltan fogalmazott: úgy látta, a probléma hátterében az áll, hogy „egyik-másik ávosnak nemigen tetszik Kádár elvtárs, mivel Nagy Imre kormánya feloszlatta az Á[llam]V[édelme]-t, és ebben a kormányban Kádár elvtárs is benne volt”. A megyei első titkár, Horváth helyzete ebből a szempontból nagyon hasonlított Kádáréhoz: mint az ülésen elismerte, annak idején egyetértett azzal, hogy Nagy Imre KV-tag legyen, de amikor felismerte, hogy mi is a célja, eltávolodott tőle. Kovács Béla a rendőrség részéről irántuk tapasztalható bizalmatlanságra hívta fel a figyelmet: többször is kértek felvilágosítást különböző személyekről, azonban kérdése ellenére sosem árulták el, miért, milyen ügyben van szükség az információra. Ambrus János, a főkapitányság vezetője kénytelen volt elismerni, hogy vannak problémák a rendőrségen belül, különösen az olyan nézetek elterjedése ilyen, hogy az államvédelmisek hősök, a rendőrök gyávák voltak 1956 októberében.¹¹

Ambrus szavai igazából arra utalnak, hogy a megyei pártvezetést puhának tartó hangok nem is általában a rendőrség, hanem elsősorban a volt ávosokat alkalmazó politikai nyomozó osztály állományából és vezetéséből érkeztek. A rendőrségi pártszervezet vezetése is kénytelen volt megállapítani, hogy a „politikai nyomozó osztály részéről nincs meg a bizalom a vezetőség felé. A taggyűléseken vesszük ezt észre leginkább.” A hozzászólásokból mindazonáltal kiderült, hogy a politikai nyomozó osztályt is belső ellentétek feszítették. A fő törésvonal a „veszprémiek” és a „budapestiek” között húzódott, és a köztük lévő feszültségek olyannyira megmérgezték az osztály életét, hogy az már-már annak szervezetszerű működését veszélyeztette. A helyzet elfajulásában felelősnek tartották a főkapitányt is, aki nem szentelt kellő figyelmet a problémáknak. A keményvonalasok fő bázisát a „veszprémi részleg” jelentette, amelynek a súlyát növelte, hogy Veszprémből érkezett az osztály vezetője, Havasi László is. Havasi állítólag nyíltan hangoztatta, hogy bizalmatlanok a pártszervezet vezetésével szemben.¹²

A május 31-ei taggyűlésen nyíltan felszínre törtek a feszültségek. Mindkét részről elismerték, hogy az intézőbizottság és Ambrus János főkapitány között nem alakult ki megfelelő kapcsolat. Ambrus egyenesen a pártszervezet vezetőségét tette felelőssé azért, hogy még az ő februári odahelyezésekor sem indult meg az ellenforradalmárok összeszedése. Mint fogalmazott, nehéz volt olyan helyen elkezdni a munkát, ahol „a pártszervezet más akart, mint a főkapitány”. Havasi az intézőbizottság beszámolójának azzal a kitételével szállt vitába, amely szerint egyesek nem a kellő fórumokon, hanem egymás között, a folyósón beszélnek ki a problémákat, a vitás kérdéseket. Az

osztályvezető sérelmezte, hogy nem nevezték meg, kik azok az „egyesek”, akik közé magát is sorolta. Támadta a pártszervezetet azért is, mert februárban, amikor még éppen csak elkezdődtek a letartóztatások, annak vezetése máris felvetette a törvényesség kérdését. Furcsának tartotta, hogy „amikor megindult a munka, egykettőre kaptak a fejükre, mondván, hogy jó lesz leállni, mert itt megvernek embereket”. Havasi ebben, régi ávóshoz méltóan, az ellenséggel szembeni harc akadályozását látta, és nyíltan kijelentette, hogy innen eredeztethető a politikai nyomozók bizalmatlansága a rendőrségi pártszervezettel szemben. Több felszólaló is felvetette, hogy a rendőrök bizalmatlanul, sőt ellenségesen fogadták a volt államvédelmiseket, és többen kijelentették, hogy nem kívánnak politikai munkát végezni. Az intézőbizottság tagjai részben elismerték a kritikák jogosságát, és hárman – különböző ürüggyel – le is mondtak posztjukról. Az elégedetlenség azonban az egész bizottságot elsöpörte, és a taggyűlésen teljesen új vezetőséget választottak.

A gyűlés azért is figyelemre méltó, mert – az intézőbizottság újráválasztásának vitája során – nyílt támadás érte a megyei pártvezetést. Többen felvetették ugyanis, hogy Pest megyében korábban nem voltak ellentétek a rendőrök és az államvédelmisek között, egészen addig, amíg a *Pest Megyei Népszó*ban 1956. október elején meg nem jelent egy írás, amely a BM Pest Megyei Főosztályán állítólag tapasztalható szembenállásról és feszültségről beszélt. Az egykori ávósokat ez nagyon érzékenyen érintette, és sokan az ellenforradalom eszmei előkészítésének vádjával illették a megyei pártlapban megjelent írást. A cikk szerzőjének a férje a rendőrségi pártszervezet vezetőségének a tagja volt, akit élesen támadtak. Volt olyan felszólaló, aki lényegében azzal vádolta, hogy ő volt az újságcikk sugalmazója, sőt értelmi szerzője (az illető tagadta ezt), és szakmai vezetőként is „megingott” az októberi–novemberi események során. Hogy ennek dacára mégis vezetőségi tag lehet, annak az az oka, hogy a megyei pártbizottságban vannak pártfogói.¹³ (A felszólalót pártszerűtlennek minősített szavai miatt az új intézőbizottság meghallgatta, de ő fenntartotta a véleményét, és hozzátette, szerinte a megyei pártbizottság presztízskérdést csinál a bírálataból.¹⁴) Ez a mozzanat azt bizonyítja, hogy távolról sem csak a Veszprémből érkező volt ávósok álltak szemben a puhánakkal, az ellenforradalmárok védelmezőjének tekintett alapszervezeti és megyei vezetéssel, hanem már a forradalom előtt Pest megyében szolgáló bajtársaik is.

A megyei intézőbizottság néhány hét elteltével ismét elővette a kérdést. Horváth András felpanaszolta, hogy a rendőrség részéről többen is liberalizmussal vádolják a pártvezetést (előfordult, hogy egy járási első titkárt pofon ütöttek a kapitányságon), de az ügyészséget is, mert kiengedték az osztályellenséget. Ők azonban csak azt teszik szóvá, hogy a rendőrség munkájában nem érvényesül kellően a pártkonferencia állásfoglalásának lényege: nem szabad, hogy a megtévesztett dolgozókat zaklassák még nyolc hónappal az események után is, mert ez elvonja a figyelmet a „tényleges ellenforradalmárok” felkutatásáról. Feszültséget okozott a rendőrségtől elbocsátottak megítélése is, akik között sok párttag volt: mivel létszámfelettiként távolították el őket, a megyei pártvezetés úgy látta, az elbocsátás még nem indokolja a pártból való kizárásukat is, a rendőrség vezetői viszont azt sugalmazták, hogy a kirúgásoknak politikai okai is voltak, a távozók nem voltak elég párthűek. Horváth fontosnak tartotta, hogy jó viszony legyen a rendőri szervekkel, ám hangsúlyozta, „a párt legyen a vezető”.¹⁵

A megyei főkapitányság vezetése másként értékelte a helyzetet, az IB-ülésre készített jelentésük szerint a fő probléma éppenséggel az éberség hiányából származott. Ennek köszönhetően egyrészt 1956 decemberében és 1957 januárjában sok oda nem való, sőt kifejezetten ellenforradalmár személy került a rendőrség állományába, a vezetés több járásban is a „revizionisták” kezében volt, és sok helyen még a pártszervezet megalakításának szükségességét is tagadták. Másrészt az átigazolások során rengeteg párttagságra nem méltó személyt vettek fel az MSZMP-be. Mindezek az okok, kiegészülve a szakmai vezetés hibáival, oda vezettek, hogy 1957. február közepéig nem fogtak hozzá az ellenforradalom tervszerű felszámolásához, az erők nagy részét a belső szervezési kérdések kötötték le. Változást Ambrus János főkapitánnyá történő kinevezése hozott februárban (miután az előterjesztést Ambrus jegyezte, nem nehéz észrevenni a szöveg öngazoló szándékát és jellegét). Ezzel megszilárdult a vezetés, az

állományt megtisztították a kompromittált és alkalmatlan személyektől, továbbá – a decemberi párthatározat ismertetésével és megvitatásával – intézkedtek „az emberek fejében lévő ideológiai zűrzavar tisztázására” is, ami megteremtette a kellő alapot az ellenforradalmárokkal szembeni eredményes harchoz. A rendőrség munkája tehát „osztályharcosabb” lett, az állomány elfogadja és végrehajtja a párt politikáját, kisebb zavarokat csak bizonyos „revizionista” nézetek megléte okozott.¹⁶

A jegyzőkönyvekből és egyéb dokumentumokból kitűnik a Pest megyei pártvezetés igyekezete, hogy magát a kádári vezetés feltétlen híveként jelenítse meg: ne csak az legyen, hanem annak is látsszon. Átvették a központtól azt a pozicionálási technikát, hogy „jobbra” és „balra” is ütve magukat középre helyezték, azt a látszatot keltve, hogy ők járnak az egyetlen helyes „lenini úton”. Figyelmesen olvasva a szövegeket azonban megállapítható, hogy ez a törekvés nem volt teljesen sikeres. A kádári vezetés ugyanis 1957 elején feladta a kétfrontos harcot, és az „ellenforradalom” és a „revizionizmus” („nemzeti kommunizmus”) elleni harc érdekében visszafogta, legjobb esetben is elnapolta a „szektás” jelenségek elleni küzdelmet.¹⁷ Az IKB 1957. február 26-i ülésén elfogadott határozat a fő veszélynek visszamenőlegesen is az ellenforradalmat, különösen a „Nagy Imre–Losonczy-féle csoportot” tekintette. „Szektás” hibákról csak egyszer tesz említést a szöveg, a sztálinizmus és rákosizmus elleni küzdelem „hamis jelszóvá” vált, amelynek örve alatt intéztek támadást a kommunista párt ellen. A határozat a megtorló intézkedések mellett szükségesnek tartotta az ellenforradalom eszmei leleplezését is, amely lényegében az „áruló” revizionista nézetekkel szembeni ideológiai harcot jelentette.¹⁸ A február 17-ei Pest megyei nagyaktíván tartott Kádár-beszéd lényegében az 1956. decemberi párthatározatban megfogalmazott koncepció „áthangolását”, az 1957. február 26-ai határozat előkészítését szolgálta az alsó- és középszintű káderek és pártaktivisták körében. A jelek szerint azonban a megyei pártbizottságban nem vagy csak tökéletlenül ment végbe az 1956. decemberről 1957. februárra történő „áthangolódás”. Lehetséges, hogy a „balról” érkező támadások ellenhatásáról van szó, mindenesetre a vezetőség megnyilvánulásai azt mutatják, hogy sokkal nagyobb súlyt fektettek az ávós módszerek, a rendőrség differenciálatlan fellépése miatti bírálatoknak, mint a „revizionizmus” elleni küzdelemnek. Ezzel kétségtelenül tápot adtak azoknak a véleményeknek, hogy „puhák”, „megalkuvók”, és az ellenforradalom elleni harcban „megbízhatatlanok”.

4.

A „revizionisták” és a „sztálinisták” közötti küzdelem nemcsak a megyei pártbizottság és a megyei rendőr-főkapitányság közötti ellentéteket eredményezte, hanem egyfelől a bíróság, másfelől az ügyészség és a rendőrség közötti villongásokban is megmutatkozott. A pártvezetés erőtlenségét mutatta, hogy a különböző bűnüldöző szervezetek közötti konfliktusok a felszínre kerültek. A megyei ügyészség vezetője, Bozóki István már az 1957. februári nagyaktíván támadta azokat, akik, még ha el is ismerik már, hogy ellenforradalom zajlott 1956-ban, azt november 4-ével lezárultnak tekintik, és azt gondolják, a benne résztvevőknek megbocsátottak vagy megbocsátanak. Noha nem egyértelmű, hogy Bozóki pontosan kikre utalt, személye alapján feltehetően az igazságszolgáltatás apparátusa jöhet szóba. Mindenesetre megnyugtatta az értekezlet résztvevőit, hogy az ügyészség a rendőrséggel együtt felszámolja az ellenforradalom alatt elkövetett bűncselekményeket.¹⁹ A megyei bíróság viszont az ellenforradalmi ügyekben folytatott vizsgálatok során tapasztalható hiányosságokat vetette a rendőrség és az ügyészség szemére. Kritikaként fogalmazták meg például, hogy nem tartják be a törvényi határidőket, a nyomozások sok esetben nem derítik fel az összes elkövetett bűncselekményt, a vádiratokban a körélmények és motívumok, mindenekelőtt az országos eseményekhez való kapcsolódás tisztázására alig történik kísérlet. Végezetül felvetették azt is, hogy a gyanú szerint „egyes rendőrnnyomozók az ellenforradalmi bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyeket kihallgatásuk alkalmával bántalmaznak”.²⁰

Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának a bíróságok munkáját tárgyaló 1957. július 29-ei ülése nyíltan felszínre hozta az ellentéteket. Az előterjesztő Zalka Károly, a megyei bíróság vezetője „lesújtó” statisztikai adatokkal kezdte a jelentését: az

elítelt személyeknek csak elenyésző száma került ki az osztályellenségből, „pedig köztudomású, hogy az ellenforradalmat nem a dolgozók csinálták”. Azért „a lehetőségeken belül igyekeztünk az ítélkezésben a harc élet az ellenségre irányítani”, igyekezett megnyugtatni a megyei pártvezetés többi tagját, így a kevés osztályidegent kivétel nélkül börtönbe csukták, míg a dolgozók esetében igyekeztek differenciálni a büntetést. A befejezetlen eljárások viszonylag magas számát azzal indokolta, hogy a többségük „bonyolult, nehéz jogi és politikai megítélésű, és nagyon sok esetben politikai bűnügy”, a rendőrség és az ügyészség részéről nem megfelelően készítették elő az ügyeket (ennek tudható be, hogy sokkal több megtévedt dolgozó ellen indult peres eljárás, mint a szellemi előkészítésben bűnös osztályidegenek ellen), illetve a bírók és az ülnökök bizonytalanságát is figyelembe kell venni.

A bírói kar elbizonytalanodásának fő okát a koncepciók perek, mindenekelőtt a Rajk-per megítélésének változásában látta, ami 1956 nyarán és őszén súlyos megrázkódtatást okozott a bírói apparátusban. Felmerült ugyanis azoknak a bírónak a felelőssége, akik ártatlanokat zártak börtönbe vagy ítélték halálra, hiszen hiába rehabilitálták ezeket, „ezzel a halottak nem kelnek életre”. Ezzel magyarázható a „liberálisnak” bélyegzett ítélkezési gyakorlat, az, hogy a Pest megyei bírók vonakodnak a legsúlyosabb ítéleteket kiszabni. Zalka kárhoztatta a korábbi évek folyton változó felső vezetését is, amely elbizonytalanította a bírákat, mi is a követendő vonal (hol az enyhe, hol a túlzóan szigorú ítéleteket vetették a szemükre). Hosszasan fejtegette a bírói kart ért méltánytalanságokat: erkölcsileg és anyagilag sem ismerték el a munkájukat, sőt a bírók kifejezetten velük szembeni bizalmatlanságot tapasztalnak. A pártvezetés részéről is hiányolta a megfelelő törődést, többek között ennek tudva be, hogy minden próbálkozása dacára nem tudott megfelelő kapcsolatot kialakítani a megyei rendőr-főkapitánysággal és az ügyészséggel.²¹

A megyei ügyész távolról sem értett egyet a főbíró helyzetértékelésével. Bozóki István némely bíró helytelen ítélkezési gyakorlatának okát abban látta, hogy a bíróság vezetése nem gyakorol kellő ellenőrzést a bírók tárgyaláson tanúsított magatartása felett, és ez vezet az enyhe és „nem megfelelő” ítéletekhez. A nézetkülönbségeket jól mutatja annak értelmezése, vajon miért vonja vissza sok tanú a bírósági tárgyaláson a nyomozati vallomását: míg Zalka a rossz előkészítést említi fő okként, addig Bozóki a bírókat hibáztatta ezért. Az előkészítettséggel kapcsolatban természetesen védte az ügyészség (és a rendőrség) becsületét, és csak annyit ismert el, hogy esetleg a járási kapitányságok által folytatott nyomozások esetében jogos a kritika. Ezért javasolta, hogy ellenforradalmi ügyekben kizárólag a megyei rendőr-főkapitányság politikai vizsgálati alosztálya folytathasson nyomozást.²² (Ezt végül elvetették.)

A vitában a legtöbbet hangoztatott téma a rendőrség, az ügyészség és a bíróság nem kellő együttműködése volt. Házi Árpád, a megyei pártbizottság adminisztratív osztályának a vezetője kerek perccel kijelentette: nem engedhető meg, hogy a három szerv különbözőképpen értékeljen, összhang kell hogy legyen közöttük. Bozóki egyetértett ezzel, és a felelősséget a rendőri és az ügyészi szervezet országos központjaira hárította. Horváth András megyei első titkár azonban nem értékelte problémaként, hogy a megtorlás három megyei intézménye több kérdésben is vitázik egymással: „...nem vagyok kétségbe esve, hogy egy kicsit veszekszenek az elvtársak” – mondta. Sőt, olyan léggömböt szeretne kialakítani, hogy az ügyészség, a rendőrség és a bíróság részéről is bátran kifejtsek a véleményüket.²³ A meghozott határozat mindazonáltal szükségesnek tartotta a bűnüldöző szervek közötti pártszerű együttműködést, és a pártszervezet feladatává tette ennek az elősegítését. Emellett előírta mindazon tendenciákkal szembeni fellépést, amelyek – „bármely irányban” – a párt politikájával szemben próbálják befolyásolni ezeket a szerveket. A kevés konkrétumot tartalmazó, a kiegyensúlyozottságra törekvő, így a végletekig óvatos, ezért semmitmondó határozat lényegében csak annyit szögez le, hogy a megtorlás megyei szervezeteinek is az országos pártvezetés irányvonalát kell követniük.²⁴

Zalka Károlynak a bírósági pártszervezet 1957. december 21-ei taggyűlésén elhangzott hozzászólásából kiderült, hogy a helyi pártszervezetek részéről is érték támadások a bírói kart. Több helyi pártvezető is reakciónak titulálta azt a bírót, aki bizonyítottság hiányában felmentett embereket. Az ülésről a budai járási pártbizottság

kiküldöttje által készített feljegyzés ekképpen adja vissza a szavait. „Fájlalják a bírák, hogy egy-egy ítélet nyomán bírálják a munkájukat, és kommunista bírókra is hamar rámondják kívülálló elvtársak, hogy fasiszta. Bizonyítás nélkül akarnak elítéltetni embereket, s amikor az nem megy, minden bíró fasiszta.”²⁵ A hivatalos jegyzőkönyv némileg finomabban fogalmaz. Eszerint Zalka azt mondta, hogy a különböző pártszervek felől érkező bírálatokkal szemben magukra vannak hagyatva a bírók, akik attól is félnek, hogy megismétlődnek a korábbi időszak hibái (példaként ismét a Rajk-perre hivatkozott). „Felelősséggel jár minden ítélet, emberek életéről van szó” – válaszolt az enyhének tekintett ítéleteket bírálóknak, és hozzátette: „Nemcsak az az ember, aki halálos ítéletet tud hozni.”²⁶

5.

A megyei pártvezetés számára a legnagyobb kihívást a politikai rendőrségen erős bázissal rendelkező sztálinista csoport jelentette. Ennek „lefejezésére”, Havasi Lászlónak, a megyei politikai nyomozó osztály vezetőjének pártbüntetésben részesítésére, illetve pozíciójából történő leváltására csak 1957 végén, 1958 elején került sor. Az 1957. április 15-én és július 1-jén elfogadott hatásköri listák szerint a politikai nyomozó osztály vezetőjét az MSZMP megyei intézőbizottságának hozzájárulása, illetve jóváhagyása nélkül sem kinevezni, sem leváltani nem lehetett.²⁷ Ez azonban természetesen nem jelentette azt, hogy a pártbizottság tetszése szerint elmozdíthatta volna Havasit (akinek az idehelyezésébe sem igen szólhatott bele az 1956. november végén még igencsak gyenge megyei pártvezetés). Erre csak 1957 őszén érett meg a helyzet, az MSZMP helyi – ekkor már formálisan sem ideiglenes, hanem végleges – vezetése ekkorra tudta annyira konszolidálni a hatalmát, megszilárdítani a helyzetét, hogy megbüntesse és eltávolítsa Havasit. Az időpontot vizsgálva azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni az országos fejleményeket sem. Egészen konkrétan azt, hogy a hasonló problémákkal szembenéző országos pártvezetés 1957. november közepén fogadta el a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzéséről szóló határozatot (amely lényegében megismételte a hasonló tárgyú, 1956 augusztusában elfogadott dekrétumot).²⁸

A Politikai Bizottság határozata szerint pártirányítás és -ellenőrzés biztosítja, hogy a minisztérium valamennyi beosztottja a törvényeknek megfelelően végezze feladatát, és hogy a munkájukat „a párthoz, a kormányhoz és a dolgozó népünkhöz való tántoríthatatlan hűség hassa át”. A Belügyminisztérium irányítása és ellenőrzése az MSZMP központi választott szerveinek (Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Titkárság) volt a feladata, ugyanakkor a területi szervezeti egységeket az illetékes pártbizottságok ellenőrizték. Ennek érdekében a megyei főkapitányságok kötelesek voltak beszámolni a megyei pártbizottságoknak a munkájukról és – többek között – az ellenséges elemek általános tevékenységéről, ám – elvileg – a helyi pártvezetés közvetlenül nem avatkozhatott be az operatív munkába, konkrét ügyekben nem adhatott utasításokat a (politikai) nyomozó szervezeteknek. A direktíva megerősítette, hogy a káderek kiválasztása, előléptetése és leváltása az állampárt akaratának megfelelően kell hogy történjék. Ez területi szinten azt jelentette, hogy a megyei osztályvezetők kinevezése, áthelyezése és leváltása esetén ki kellett kérni az illetékes, azaz megyei pártbizottság véleményét.²⁹ A Pest megyei pártvezetés úgy érezhette, hogy e határozattal a háta mögött bátran felléphet a főkapitányságon, konkrétan a politikai nyomozó osztályon pártszerűtlen, sőt pártellenes nézeteket hangoztatókkal szemben.

A Havasi László elleni vizsgálatot a főkapitányság „több beosztottjának” bejelentése nyomán az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága által felállított bizottság folytatta le, melynek tagjai Házi Árpád, az adminisztratív osztály vezetője, Kurucz Béla VB-tag és Marosi Jenő, a káderosztály vezetője voltak. A bizottság megállapította, hogy Havasi „politikai állásfoglalásában, magatartásában, káderpolitikájában és anyagi kérdésekben súlyos hibákat követett el”, vezetőként „a párt egységére ártalmas és az egységes rendőrség összeforrását akadályozó magatartást tanúsított”, s illet egyes beosztottaitól is eltúrt. Mi volt az osztályvezető bűne a párt előtt? Először is nem ért egyet Hruscsov politikájával, és végső soron a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusát tette felelőssé azért, hogy a magyarországi ellenforradalom kirobbanhatott. Másodszer, ellenszenvvel viseltetett az országos

vezetéssel szemben, ami abból táplálkozott, hogy a benne helyet foglalók egy részét rehabilitált, tehát lényegében „gyanús” személyeknek tartotta. Münnich Ferencet egyenesen az ÁVH feloszlatójának tekintette, Kádár Jánost becsülte, de azt mondta, amíg ő lesz a vezető, a volt államvédelmiseknek „befellegzett”, Apró Antallal viszont az volt a problémája, hogy ő is ugyanúgy kiszolgált a Rákosi-rendszert, mint az ávósok, és mégis magas pozícióban maradt. A megyei pártbizottságról, melynek egyébként ő a póttagja volt, szintén rossz véleménnyel volt a sok rehabilitált miatt, meg azért is, mert „túlságosan beleszólnak a törvényesség kérdésébe”, és egyébként azért sem jár a bizottsági ülésekre, mert „az egy hüje [!] társaság”. Egy korrupció miatti elbocsátott (egykori ávós) kollégájának a leszerelését úgy értékelte, hogy annak politikai indokai voltak, részét képezte a volt államvédelmi tisztectől való megszabadulásnak.

Harmadszor, a szemére vetették az általa folytatott káderpolitikát is, azt, hogy kivételez a forradalom előtti szolgálati helyéről, Veszprém megyéből áthelyezett tisztekkel, és akkor is vezető pozícióba helyezte őket, ha nem voltak alkalmasak annak betöltésére. Végezetül anyagi jellegű ügyeket is felhoztak ellene: pozíciójával visszaélve a saját tulajdonát képező gépkocsit a váci Dunai Hajógyárban javíttatta ki, gyakorlatilag ingyen; egy másik esetben pedig a javítás fejében a szerelő motorkerékpárjának a papírjait intéztette el. A vizsgálattal megbízott bizottság azt javasolta, hogy Havasi Lászlót részesítsék szigorú megrovásban, és hívják vissza a megyei pártbizottságban betöltött póttagságából. A bizottság azért nem kívánta szigorúbb büntetés kiszabását, mert figyelembe vették, hogy Havasit korábban senki sem figyelmeztette magatartásának helytelenségére, és vezetőjétől sem kapott bírálatot.³⁰

6.

Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága 1957. december 2-án tárgyalta Havasi László ügyét. Az érintett rosszindulatú intrikáknak tudta be az őt ért vádakot, és azok megfogalmazását is csúsztatásnak tekintette. (Szembe kívánt nézni a vádaskodókkal, ám ezek személye rejtve maradt. Marosi Jenő, a vizsgálóbizottság egyik tagja az ülésen csak annyit közölt, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok kellően igazolják az osztályvezető bűnösségét, a bizottság nem alkalmazott erőszakot, nem próbálta befolyásolni a tanúkat, akiknek a személyét azért nem fedték fel, mert közülük többen retorzióktól tartanak. Havasi annyit elismert, hogy „az elmúlt időszakban – közvetlenül az ellenforradalom után – több kérdésben beszélgetések folytak néhány elvtárral”, ahol például olyan dolgok kerültek szóba, hogy nem értették, miután november 4-én kijöttek a fogságból, pár nap múlva miért eresztették szélnek őket. Ez állt a Münnich Ferencsel kapcsolatos kijelentése hátterében. (Münnich aláírásával adták ki november 7-én az 5003/1956. BM [!] számú kormányrendeletet, amely megtiltotta a vidéki államvédelmi szervek újjáalakítását.³¹) A XX. kongresszussal kapcsolatban ellentmondásba keveredett magával: először azt állította, hogy az azzal kapcsolatos véleményét nem a forradalmat követően, hanem közvetlenül a kongresszus után hangoztatta, azt azonban tagadta, hogy nem értett volna egyet a kongresszus határozataival és Hruscsovval. Később ugyanakkor elismerte, hogy „volt olyan beszélgetés az elvtársak között”, melynek során az „ellenforradalom” kitörésének okait vitatták meg, ezek között azonban „a XX. kongresszus szelleme” nem vetődött fel, csak arról beszéltek, hogy a kongresszus után zavarok támadtak a munkásmozgalomban. Platformot azonban nem hozott létre, ha így tett volna, az már régen kiderült volna.

Visszautasította, hogy lehülyézte volna a megyei pártbizottságot, a vonatkozó kijelentést pedig már csak azért sem tehetné, mert – ha nem volt szabadságon – annak valamennyi ülésén részt vett. Állította, a káderpolitikában nem követett el hibát, és nem fedí a valóságot, hogy kivételezett a veszprémiekkal; megfelelő embereket állított a megfelelő helyre, az idő ezt majd igazolni fogja. A kollégája, Branovics Ferenc elbocsátásával továbbra sem értett egyet: sérelmezte, hogy pár héttel a megerősítésük után mondvacsinált indokokkal küldték el az illetőt. Azt ugyan hibának tartotta, hogy Branovics pénzért kivándorlóknak szerzett útlevelet, de nem érezte olyan súlyosnak, hogy emiatt elbocsássák. Egyébként is, „divat” volt, hogy a Nyugatra távozók lakását útlevél ellenében megkapták a tisztek (állítólag ez hivatalos formában zajlott), Branovics pedig hónapok óta külön élt a családjától azért, mert nem volt lakása. Havasi azonban

hangsúlyozta, az esettel kapcsolatban nem tett utalást arra, hogy most a volt ávosok elbocsátásán van a sor, mint mondta, „nem szoktam hivalkodni, hogy ávos voltam”. A gépkocsijavítást nem tekintette korrupciónak, csupán a hajógyár igazgatójával meglévő hatéves ismeretségét használta ki. Elismerte, hogy segített a motor papírjának az elintézésében, azonban nem ellenszolgáltatás fejében, annak tulajdonosa ugyan néhányszor kölcsönkérte az ő gépkocsiját, és kisebb javításokat végzett rajta, de ő nem kérte meg erre.

Mindezek ellenére Havasi védekezéséből mégiscsak a kádári vezetéssel szemben bizalmatlan, a korábbi pozíciójából való elmozdítása miatt sértett egykori ávos képe bontakozik ki. Többször is elismerte, hogy voltak „különböző beszélgetések” az osztály munkatársai között, de csak tisztázatlan kérdésekről és szigorúan elvtársias alapon. A beszélgetések résztvevőit illetően sem lehetnek kétségeink: „...van egy csomó megbántott, egy csomó sértődött ember, és ez elég sok vitás kérdésre adott okot” – nem kétséges, hogy Havasi a volt államvédelmis tisztáira utalt. Azzal is védekezett, hogy közel vannak a központhoz, így gyakran mentek be hozzájuk jól értesült emberek, ami csak növelte a zűrzavart a fejekben, annyit azonban beismert, hogy ezekkel szemben nem vették fel a küzdelmet. Havasi ugyanakkor érthetetlennek tartotta, hogy miért most kerül sor az eljárásra, és nem tavasszal, hiszen a fenti beszélgetésekre tavasszal és nyáron került sor (pár mondattal később azt állította, hogy „kb. májusig” már lezajlottak „ezek a dolgok”). Nyáron ugyanis egy értekezletre került sor, amelyen főleg az államvédelem rehabilitálásáról volt szó, az ott elhangzottak pedig megnyugtatták az egykori ávosokat, így őt magát is. Megjegyezte, hogy sem a szakmai vezetés, sem a párt részéről nem hívta fel senki a figyelmét arra, hogy „ferde nézetei” vannak.

A felszólaló VB-tagok nem fogadták el Havasi védekezését, miszerint a zűrzavar nyáron már eltűnt a fejekből. Marosi Jenő elmondta, a vizsgálóbizottság rendelkezésére álló dokumentumok azt bizonyítják, hogy még júliusban is „vígan ment ez a beszéd” a rendőrség politikai nyomozó osztályán. Szerinte Havasi a vizsgálat során még elismerte ezt, most viszont érthetetlen módon tagadja. Horváth András megyei első titkár és Jámbor Miklós, a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának vezetője rámutatott: Havasi súlyos hibát követett el azzal, hogy semmibe vette a legfelsőbb pártvezetés döntését, az 1956. december 5-i párthatározatot, amely „világosan és félreérthetetlenül” tisztázta az ellenforradalom okait. (Az első titkár nyíltan kijelentette, hogy ezután semmilyen további vitának nem volt helye: „Lehetett vitatkozni, hogy [október] 23. és nov[ember] 4-e között egyik-másik elvtárs ott a központi szervezetben milyen világosan látott, de ez senkinek nem használt. A lényeg ott volt, hogy a kormány, a párt megalakult, és így előre az úton. [!]” Horváth és Jámbor szerint hibáját azzal súlyosbította, hogy az osztályán másoktól is megtúrta a hivatalos állásponttal ellentétes véleményeket, nem lépett fel a hibás nézetekkel és a megyei pártbizottsággal kapcsolatos kritikákkal szemben.

Jámbor, majd őt követően mások (Horváth András és Király László megyei párt- és tömegszervezeti osztályvezető) is felvetették Havasi László hivatali felettesének, Ambrus János megyei rendőrfőkapitánynak a felelősségét. Ambrus védekezésképpen előadta, hogy 1957 februárjában egy rendkívül rossz állapotban lévő szervezet élére került, és nagy erőfeszítésébe került egy működőképes rendőrség kialakítása és a politikai bűncselekmények felszámolására való ráállítása. Február és március folyamán valóban érzekelte a volt államvédelmi beosztottak fejében lévő „ziláltságot” például Münnich Ferencsel kapcsolatban, de azzal tette túl magát ezen, hogy első a munka, ennek értelmében – ismerte el – minden segítséget megadott az ávosoknak. Értékelése szerint a politikai nyomozó osztály az „ellenforradalom” felszámolását jól elvégezte, ezért Havasit kitüntetésre, illetve előléptetésre javasolta. Ezt azonban nem kapta meg, és a főkapitány ennek tudta be, hogy az osztályvezető teljesítménye romlott, kedvetlen, passzív lett; az ezzel kapcsolatos problémák 1957 őszén jelentkeztek. Ambrus később mégis azt mondta, fellépett a hivatalos véleményekkel ütköző hangok ellen, sőt „verekedett” a politikai osztályon jelentkező hibás nézetekkel, és meglehetősen nem tett meg mindent, de eredményt így is elért, hiszen megváltozott az osztályon uralkodó szellem. Ám azzal a kijelentésével, hogy a beosztottak „mindinkább elismerik a párt irányítását”, lényegében elismerte, hogy a párt vezető szerepének elfogadása távolról sem teljes a

megyében szolgáló egykori ávosok körében, illetőleg – és ezt nyíltan ki is mondta – csak látszólagosan fogadták el a hivatalos vonalat. Felvetődött a veszprémi klikk kérdése is, amiben már márciusban fellépett, „hogya ne bomlasszák”, de hogy ez mit jelent, és hogy kikre (a „veszprémiekre” vagy a „pestiekre”) vonatkozik, az nem derült ki.

A főkapitány kénytelen volt bevallani, hogy bár tudomást szerzett a gépkocsijavításról és a motorkerékpár „legalizálásáról” is, nem tett semmit, illetve az előbbivel kapcsolatban azzal védekezett, hogy úgy tudta, Havasi kifizeti a szerelést. Az ülés résztvevői hevesen kritizálták az osztályvezetőt azért, ahogyan a gépkocsi javításának az ügyét kezeli: nem ismeri be, hogy hibázott, nem ismeri fel a kérdés súlyos voltát és azt, hogy rá is ugyanazok a szabályok érvényesek, sőt vezető kommunista káderként még példamutatóbb magatartást kellene tanúsítania. (Marosi Jenő, a vizsgálóbizottság egyik tagja ráadásul újabb adalékokkal szolgált az ügyről: miután a javításra munkaidő után került sor, a munkásoknak járó túlóradíjat ki kellett fizetni, amit a főkönyvelő saját zsebéből tett meg. Ezt követően többször kereste Havasit, hogy rendezze a tartozását, ő azonban rendszeresen letagadtatta magát.)

Jámbor Miklós felvetette, hogy a Havasi ellen felhozott vádak fényében súlyosabb büntetést tartana indokoltnak. Horváth András első titkár szerint azonban figyelembe kell venniük az osztályvezető korábbi tevékenységét, a proletárdiktatúrához való hűségét is, ezért olyan – súlyos, de nem a legsúlyosabb – büntetésben kell részesíteni, amely lehetőséget ad az illetőnek a hibái kijavítására. Jámbor ezek után visszavonta a javaslatát, és a VB Havasi szigorú megrovását indítványozta a megyei pártbizottságnak. Az osztályvezető egyetértett ezzel, de ismételten csökkenteni kívánta a saját felelősségét, így megjegyezte, ha előbb felhívják a figyelmét a hibákra, akkor hamarabb kijavította volna azokat.³²

7.

A megyei pártbizottság másnap tárgyalta Havasi László ügyét. Személye hangsúlyozottan egykori ávosként került a bűnösök padjára, ugyanis az előadó, Marosi Jenő hangsúlyozta: Havasi „mint volt államvédelmi tiszt” jutott a párt politikájával ellentétes állásfoglalásra, amelyet terjesztett, illetve beosztottaitól is eltűrt. Több hozzászóló is felvetette, hogy az indítványozott büntetés mértéke nincs arányban az elkövetett hibák súlyával, főleg úgy, hogy a jelek szerint az osztályvezető nem ismerte el, hogy helytelen, a december 5-i párthatározattal ellentétes nézeteket vallott. Ezt a javaslattevők, Marosi, Horváth András első titkár és Házi Árpád is belátták; utóbbi egyenesen úgy fogalmazott: „Őszintén kell megmondani, hogy Havasi elvtársnak a pártban nem volna helye.” Mégis arra hivatkozva védtek a VB javaslatát, hogy az illető munkájával kapcsolatban korábban semmilyen kifogás nem merült fel, és fenytve sem volt, és már *kezd* felismerni magatartásának helytelen és hibás voltát. Horváth hangsúlyozta: „...ez az ember, és azok az emberek, akik hasonló nézetet vallanak, nem ellenséges elemek, csak nem értik a szocializmus felé való vezető [!] út közül melyik a helyes, a régi vagy ez. De ezek az emberek olyanok, hogy ha arra kerül a sor, hogy löni kell az ellenségre, akkor ezek az emberek mennek.” Éppen ezért nem szabad ezeket az embereket eltaszítani, hanem vissza kell terelni őket „a rendes útra”. Önkritikusan hozzátette, hogy ők maguk, azaz a megyei pártvezetés tagjai sem fordítottak kellő figyelmet Havasi téves nézeteinek a kiigazítására, és már csak ezért is lehetőséget kell adni neki, hogy a hibáit kijavítsa.

Az önkritika bolsevik rituáléja több felszólásában is felbukkant. Bozóki István megyei ügyész is észrevette, hogy Havasi László csak legyintett, ha beszélgetéseik során a megyei pártbizottság került szóba, ám ezt nem jelezte a vezetés számára. (Önmagában az a tény, hogy Havasi ügye terítékre kerülhetett, azt mutatta, hogy az őrnagy pozíciója már nem biztos, pártbüntetése eldöntött tény. Ez vezethette a megyei politikai rendőrséget a pártfórumokon korábban rendre védelmező Bozókit arra, hogy hozzáállását némileg megváltoztassa.) Házi Árpád – aki az adminisztratív osztály vezetőjeként Havasi munkaterületét felügyelte – szintén észlelte, hogy a politikai nyomozó osztályon „avar gárdista [!] szellem uralkodik”, de nem lépett fel ez ellen. Pedig, mint fogalmazott, ez az eset azzal a tanulsággal is szolgál, hogy „jobban foglalkozzunk [az] emberekkel megyeileg”. Természetesen szóba került az is, hogy megmaradhat-e szakmai pozíciójában az az ember, aki ilyen pártellenes magatartást

tanúsított. Marosi Jenő kategorikusan kijelentette, „ilyen beosztásban nem lehet dolgozni annak, aki nem ért egyet a párt politikájával”. Horváth első titkár már óvatosabban fogalmazott, nekik nincs hatáskörük ebben, a minisztériumban döntenek majd el, megmarad-e a munkakörében. Mindenesetre a megye arra tesz javaslatot a belügyi vezetésnek, hogy Havasi ne maradjon vezető, és helyezték alacsonyabb munkakörbe.

Havasi felettesének, Ambrus Jánosnak a felelősségét egyedül Kovács Béla másodtitkár vetette fel, aki azt javasolta, hogy a pártbizottság fejezze ki rosszallását a főkapitánnyal szemben. Hozzászólásából kiderült, hogy idehelyezésekor Ambrus is bizalmatlanul, tartózkodással viszonyult a megyei pártvezetéshez, és bár ez idővel megváltozott, mégis nagy a felelőssége abban, hogy eltúrta a rendőrségen kialakult szellemet, és arról nem tájékoztatta a pártbizottságot. (Kovács egyébként úgy tett, mintha csak ősszel értesültek volna a politikai nyomozó osztályon szolgáló volt ávósok véleményéről, miközben a fentebb ismertetett jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy a megyei pártvezetés már hónapokkal korábban tisztában volt a helyzettel.) Horváth egyetértett ezzel, elmondása szerint jelezte is Ambrusnak, hogy tartson rendet a portáján, majd végezetül megfenyegette a főkapitányt: „Ha még egy ilyen vagy hasonló esetben nem viszonyulna megfelelően, akkor elővesszük őt is.” A megyei pártbizottság végül egyhangú szavazással szigorú megrovásban részesítette Havasi Lászlót, és kizárta a megyei pártbizottságból.³³

Arról, hogy a döntés milyen fogadtatásra talált a főkapitányságon, a rendőrségi pártszervezet december 20-i taggyűlésén elhangzott felszólalások alapján alkothatunk képet. Havasi megbüntetésének kérdését Ambrus János főkapitány vetette fel, ám mondandójának a középpontjába nem az osztályvezető személyét, hanem általában a kollégák által tanúsított magatartást helyezte. Ambrus szerint „még ma is folyópolitika, utólagos véleménynyilvánítás, sajnálkozó vélemények, baráti lekötelezettségek közepette zajlik le a mi életünk”, pedig a hibákról, a hiányosságokról és egyéb kérdésekről (konkrétan nem említi, de a szövegösszefüggés alapján a Havasi-ügyre is utal) nem négy- vagy hatszemközt, hanem a nyilvános pártfórumokon kell beszélni. A főkapitány szavainak értelme Havasi László felszólalásának fényében válik teljesen világossá. Az osztályvezető elmondta, hogy a büntetés kiszabását, illetve annak a rendőrségi párttaggyűlésen történt ismertetését (ennek jegyzőkönyve nem maradt fenn) követően „ilyen részvétnyilatkozatok jöttek felém. Baráti kézzszorítások, folyosón való kérdések felvetése, mi ez, nem értjük a kérdést, és szinte vállveregető módon, ha nem is mondták ki szavakban, érezni lehetett, hogy az elvtársak együtt éreznek velem. [...] Ezzel azonban sem nekem, sem maguknak nem segítettek, egyáltalán nem helyes útra vitték a dolgot. Havasi egyébként nagyjából megismételte az eljárás során mondottakat, azaz elfogadta a büntetést, elismerte, hogy hibázott, zavaros nézetei voltak, csupán az ellen tiltakozott, hogy külön platformot állított volna fel. Ismételten hangsúlyozta, hogy a hibáit hamarabb ki tudta volna javítani, ha előbb felhívták volna rájuk a figyelmét, és nyíltan megbírálta közvetlen felettesét, Ambrus főkapitányt, aki ahelyett, hogy előbb vele beszélt volna meg a személyével kapcsolatban felmerült problémákat, rögtön a megyei pártbizottság elé vitte az ügyet.”³⁴

8.

A büntetésről döntő pártbizottsági ülésen elhangzott, hogy Havasi László azért nem vett részt azon, mert behívták a felettes szervhez, vélhetően a BM Politikai Nyomozó Főosztályára. Nem nehéz elképzelni, hogy a várható pártfegyelmeivel előálló helyzet, az őrnagy további pályafutásának lehetőségei kerültek szóba. Ugyanis, ahogy az várható is volt, Havasi nem maradhatott meg a pozíciójában, ám elmozdítására még heteket várni kellett. Jóllehet annak nincs nyoma, hogy hivatali úton is fegyelmi eljárást folytattak volna ellene, Havasit végül 1958. január végén váltották le a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya vezetői székéből, ezzel egyidejűleg a BM II/5. Osztályra került főoperatív beosztottnak.³⁵ Már önmagában az a tény, hogy lényegesen alacsonyabb beosztásba helyezték, arra utal, hogy az őrnagyot szakmai vonalon is megbüntették. Az erre vonatkozó parancs nem került elő, és Havasi személyi anyagában sincs ilyen értelmű bejegyzés, ám mégis van bizonyíték arra, hogy figyelmeztetésben

részesítették: 1960. április 4-i hatállyal a BM II. Főosztályának vezetője törölte Havasi 1957-ben kiszabott fenyítését.³⁶

Havasi László eltávolításával kétségkívül megszilárdult a megyei pártvezetés helyzete, hiszen egy igen fontos pozíciót betöltő intrikustól szabadultak meg. A pártbüntetésnek a vádpontokhoz képest csekély volta és annak a vezetők részéről történő indoklása mindazonáltal arra utal, hogy még 1957 végén sem mertek vagy tudtak keményebben fellépni az egykori ávóssal szemben. A lépéssel mindenesetre sikerült a megfelelő pártellenőrzés alá vonni a rendőrség egészét. A megyei főkapitányság 1957. évi munkáról szóló jelentés rögzíti, hogy – habár elvéve még mindig vannak olyan rendőrök, akik a kommunista párt politikáját figyelmen kívül hagyják – a rendőrséget sikerült megtisztítani az eszmei zűrzavartól, amelybe nem csupán a revizionista és nacionalista nézeteket, hanem a szektás hibákat is sorolták. A nyíltan működött ellenforradalmárokat elfogták és eljárás alá vonták, ám a szöveg kritikusan állapítja meg, hogy a párt büntetőpolitikai elveit még nem tudták maradéktalanul érvényre juttatni, ugyanis sok megtévedt, „hőbörgő”, de egyébként dolgozó osztályhelyzetű személy ellen indult eljárás, akik nem ellenségei a rendszernek.³⁷

Abban, hogy a jelentés szövege ennyire „pártszerűre” sikerült, közrejátszott az is, hogy, mint az a párt megyei végrehajtó bizottságának 1958. február 17-i ülésén kiderült, magán viselte Házi Árpád adminisztratív osztályvezető keze nyomát. (Ambrus János, talán készakarva, szabadságra ment, és megkérte Házit, legyen segítségére a beszámoló összeállításában.) Ám hiába volt a rendőrség pártellenőrzéséért helyi szinten felelős vezető, Házi lényegében ezen az ülésen értesült arról, hogy a BM Kollégiuma nem fogadta el a megyei főkapitányság beszámolóját. A kollégiumi határozat főbb megállapításait Garamvölgyi Vilmos országos főkapitány ismertette a VB-tagokkal: a vezetők egymás ellen acsarkodtak; „rendkívül sok hibát” követtek el a személyi állomány felülvizsgálatát és a létszámának csökkentését elrendelő 16-os parancs³⁸ végrehajtása terén; a törvényesség tekintetében („mindkét irányban”) eltér a központi párt- és belügyi normáktól; nagyfokú fegyelmezetlenség volt tapasztalható; stb.

Az ülésen felszólaló Ambrus János megyei főkapitány nem ismerte el, Horváth András első titkár viszont igen, a vezetők közötti személyi ellentétek tényét, és bírálta a főkapitányt, hogy az nem tudott úrrá lenni a rendőrségen belüli problémákon. A felelősséget azonban nem igyekezett egyedül Ambrus nyakába varrni, hanem hibáztatta azt a helyzetet is, hogy a folyton hangoztatott szlogen ellenére a rendőrség nem egységes, így a főkapitánynak – tudomása szerint – semmiféle fegyelmi jogköre nem volt a politikai nyomozó osztály beosztottai felett, a véleményét sem vették figyelembe a személyzeti kérdésekben. Ez vezetett aztán a 16-os parancs végrehajtásában jelentkező anomáliákhoz is.³⁹ A végrehajtó bizottság végül elfogadta a jelentést, és lényegében arra alapozva hozta meg határozatát. Az egyetlen számottevő eltérést a Havasi-ügy beemelése jelentette: a határozat kiemelte, a főkapitányságon meglévő nehézségeket súlyosbította, hogy a főkapitány volt helyettese, a politikai nyomozó osztály volt vezetője, Havasi László „helytelen nézeteket képviselt, mely a főkapitányság állományának helyes politikai nézeteinek kibontakozására kedvezőtlenül hatott”.⁴⁰

Noha a Havasi-ügy azt mutatta, hogy a megyei pártvezetés bizalmatlan a főkapitánnyal szemben, az 1958. februári VB-ülésen pedig kiderült, hogy személyével a legfelsőbb szakmai szinten sincsenek megalégedve, Ambrus János az év végéig a pozíciójában maradhatott. Helyét az a Bradács György vette át, aki 1958 elején Havasi Lászlót követte a politikai nyomozó osztály élén. A megyei pártvezetés tehát nem szabadult meg a volt ávósoktól, Bradács ugyanis szintén 1945-től szolgált az államvédelemnél, 1951 és 1953 között a kémelhárítás vezetője volt, majd az „összevonás” után a Baranya megyei főosztály vezetője lett. A forradalom leverését követően a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztályának helyettes vezetője volt, innen került Pest megyébe.⁴¹ Az ő személye azonban a jelek szerint már nem volt feszültségforrás, 1958-tól sikerült maradéktalanul érvényesíteni a megyei politikai rendőrség feletti pártirányítást.

Mint láthattuk, ez a folyamat nem volt magától értetődő, a végkimenetelét illetően, főleg személyi tekintetben, az MSZMP helyi vezetői sem lehettek biztosak, sőt.

Ám a sikerük visszamenőleg is magabiztossá tette őket, amit jól illusztrál Horváth András első titkárnak az 1959-ben rendezett (első) megyei pártértekezleten tartott beszámolója. Ebben Horváth egy olyan történetet vázolt fel az 1956 utáni időszakról, amelyben az újjászerveződő párt kezdettől fogva a helyzet ura volt, szemben a rendőrséggel és a karhatalommal, amelyek a párt kérésére nem tudtak kellő fegyveres erőt adni az ellenforradalommal szembeni fellépéshez.⁴²

9.

„Engem a büntetés nem tört össze” – jelentette ki Havasi László a rendőrségi pártszervezet 1957. december 20-i taggyűlésén, és többször is megemlítette, hogy az egész ügyből levonta a tanulságot. Szakmai karrierjének alakulása valóban azt mutatja, hogy Havasi megtanulta a leckét, elfogadta a játékszabályokat. A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztályon nem sokáig hagyták alacsony poszton, rövidesen az osztály operatív titkára lett. Feladatát lelkiismeretesen végezte, főnöke, Hollós Ervin meg volt elégedve teljesítményével. Hollós tudott arról, „hogy korábban, 1957 elején bizonyos politikai problémák is voltak vele”, ám értékelése szerint ezen a téren már nem tapasztalt semmi problémát, Havasi teljes mértékben egyetértett a párt politikájával.⁴³ Bő egy év elteltével, 1959 márciusában a BM II/7. Osztály (azaz a mezőgazdasági elhárítás) helyettes vezetésével bízták meg. Kezdetben nem szívesen végezte a munkáját, amiben közrejátszott az is, hogy kollégái körében beszédtémát képeztek „a Pest megyében elkövetett hibái”; emiatt egy beosztottat meg is fenyítették.⁴⁴ 1960-ban, mint említettem, törölték a fenyítést, majd 1961 márciusában az osztály vezetésével bízták meg.⁴⁵ Lényegében ő vezényelte le a mezőgazdasági szabotázs-elhárítás szervezeti átalakítását, az önálló osztály megszüntetését és betagozását az 1962 májusában létrejövő egységes (ipari, közlekedési és mezőgazdasági) szabotázs-elhárító osztályba.⁴⁶

Havasi Lászlót 1962 májusában a Figyelő és Környezettanulmányozó Osztály (BM II/9.) helyettes vezetőjének nevezték ki, majd augusztusban az állambiztonság szervezeti átalakulását követően a BM III/V. Csoportfőnökség 1. Osztályaként besorolt szervezeti egység vezetője lett. Havasit ebben az időszakban már olyannyira nem kísértette a párttól kapott fegyelmi büntetése, hogy 1963-ban kétéves pártfőiskolára küldték. Ennek elvégzése után, 1965-ben a kémelhárításhoz, azaz a III/II. Csoportfőnökségre került, ahol osztályvezető, majd egy éven belül csoportfőnök-helyettes lett, majd 1974. január 1-jével csoportfőnökké és főcsoportfőnök-helyettesé nevezték ki. Innen ment nyugdíjba 1977. június 30-án.⁴⁷

Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1958. február 24-i ülésén, az „egyebek” napirendi pont tárgyalása során, ott is az utolsó témaként, felvetődött, hogy a gödöllői járás egyik községében a rendőrség felhívta a helyi pártszervezetet, írják össze, hogy kiket vegyenek őrizetbe. A listára négy név került, ám a faluban híre ment ennek, ami rossz fényt vetett a pártszervezetre, annál is inkább, mert a négy személyt végül nem tartóztatták le. A VB ezért megbízta Házi Árpádot, az ügyben illetékes adminisztratív osztály vezetőjét, hogy „vesse fel a KB Adminisztratív Osztályán azt, hogy csak a járási pártbizottságok adhassanak véleményt a járási rendőrkapitányság[ok] felé, a falusi alapszervezeteknek ehhez ne legyen joga”. Házit megbízták azzal is, hogy ugyanerről egyeztessen Ambrus János megyei főkapitánnyal is.⁴⁸ Úgy tűnik, a megyei pártvezetés szégyenlős volt: azt elengedhetetlennek tartotta, hogy a politikai nyomozó szervek az ellenőrzésük alatt álljanak, ám nem szerették volna, hogy instruáló tevékenységük nyilvánosság elé kerüljön. Az élet lassan visszatért a rendes kerékvágásba...

¹ ÁBTL 2.8.1. 10448. Havasi László személyi anyaga. Benne: Önéletrajz, 1962. július 6. Életrajzi adatait lásd még: www.abtl.hu/archontologia (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

² ÁBTL 2.8.1. A Veszprém Megyei Rendőrkapitányság vezetőjének R/97. sz. parancsa, 1956. november 26.

³ ÁBTL 2.8.1. A Pest Megyei Rendőrkapitányság vezetőjének R/624. sz. parancsa, 1956. december 8.

-
- ⁴ ÁBTL 2.8.1. A Pest Megyei Rendőrkapitányság vezetőjének R/117. sz. parancsa, 1957. február 22.
- ⁵ Böör, 2002.
- ⁶ Kajári (összeáll.) 1996: 36.
- ⁷ PML XXXV. 51. 3/1. ö. e. Informatív jelentés a megye helyzetéről, 1956. december 15.
- ⁸ PML XXXV. 53. 3/15. 157. ö. e. Jegyzőkönyv a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság MSZMP-alapszervezetének taggyűléséről, 1957. január 11.
- ⁹ PML XXXV. 51. 1/7. 67. ö. e. MSZMP Pest megyei nagyaktíva-ülésének jegyzőkönyve, 1957. február 17. Kádár János hozzászólásának a szövegét a jegyzőkönyvhöz mellékeltek, még hozzá két változatban is, amelyek csak néhány kifejezésben térnek el egymástól, néhol a szórend nem azonos, és kisebb szöveghiányok mindkettőben előfordulnak a másikhoz képest. A beszédet közli: Takács 2011.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ PML XXXV. 51. 3/14. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Intézőbizottsága üléséről, 1957. június 3.
- ¹² PML XXXV. 53. 3/15. 157. ö. e. Jegyzőkönyv a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság MSZMP-alapszervezete intézőbizottságának üléséről, 1957. május 13.
- ¹³ Uo. Jegyzőkönyv a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság MSZMP-alapszervezete taggyűléséről, 1957. május 31.
- ¹⁴ Uo. Jegyzőkönyv a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság MSZMP-alapszervezete intézőbizottságának üléséről, 1957. június 8.
- ¹⁵ PML XXXV. 51. 3/17. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Intézőbizottsága üléséről, 1957. július 8.
- ¹⁶ Uo. Jelentés a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság személyi állományának politikai helyzetéről, 1957. június 21.
- ¹⁷ Huszár, 2003: 30–34.
- ¹⁸ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. februári határozata az időszerű kérdésekről és feladatokról, 1957. február 26. Közli: Vass–Ságvári (s. a. rend.) 1973: 33–44.
- ¹⁹ PML XXXV. 51. 1/7. 67. ö. e. MSZMP Pest megyei nagyaktíva-ülésének jegyzőkönyve, 1957. február 17.
- ²⁰ PML XXV. 1. a. 1957. El. II. B. 3/37/2. Jelentés a nyomozati munkának az ítékezésben gyakorolt hatásáról az ellenforradalmi bűncselekmények esetében, 1957. április 30.
- ²¹ PML XXXV. 51. 3/19. ö. e. Jelentés, 1957. július 20.
- ²² Uo. Észrevételek, 1957. július 24.
- ²³ Uo. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1957. július 29.
- ²⁴ Uo. Határozat, 1957. augusztus 15.
- ²⁵ PML XXXV. 53. 3/15. cs. 162. ö. e. Feljegyzés taggyűlésről, 1957. december 23.
- ²⁶ PML XXXV. 53. 3/15. cs. 161. ö. e. Taggyűlési jegyzőkönyv, 1957. december 21.
- ²⁷ PML XXXV. 51. 3/11. ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Intézőbizottságának hatásköri listája, 1957. április 11. Uo. 3/16. ö. e. A Megyei Intéző Bizottság hatásköri listája, 1957. április 17.
- ²⁸ Baráth–Feitl (szerk.), 2006. 691. A határozat elfogadásának körülményeihez lásd: Krahulcsán, 2006: 1137–1143.
- ²⁹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 49. ö. e. A Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozata a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésére.
- ³⁰ PML XXXV. 51. 3/30. ö. e. Vizsgálat Havasi László ügyében, 1957. november 29.
- ³¹ A rendeletet közli: Pintér 2000: 214.
- ³² PML XXXV. 51. 3/30. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1957. december 2.
- ³³ PML XXXV. 51. 2/4. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Bizottsága üléséről, 1957. december 3.
- ³⁴ PML XXXV. 53. 3/15. cs. 157. ö. e. Jegyzőkönyv a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság MSZMP-szervezetének taggyűléséről, 1957. december 20.
- ³⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 271. sz. parancsa, 1958. január 25.
- ³⁶ ÁBTL 2.8.1. A BM II. Főosztály vezetőjének 158. sz. parancsa, 1960. április 4.
- ³⁷ PML XXXV. 51. 3/35. ö. e. Jelentés a rendőrség állományának szociális összetételéről, szakmai és politikai felkészültségéről, 1958. február 11.
- ³⁸ ÁBTL 4.2. 6-200/16/1957. A belügyminiszter 16. sz. parancsa, 1957. május 12.
- ³⁹ PML XXXV. 51. 3/35. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1958. február 17.
- ⁴⁰ Uo. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága 1958. február 17-i határozata a rendőrség politikai és szakmai munkájának további javítására, 1958. március 10.
- ⁴¹ ÁBTL 2.8.1. 717. Bradács György személyi anyaga.
- ⁴² PML XXXV. 51. 1/1. ö. e. MSZMP Pest megyei pártértekezlete jegyzőkönyve, 1959. október 31. – november 1.
- ⁴³ ÁBTL 2.8.1. 10448. 10–11. Havasi László minősítése, 1959. február 28.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. 10448. 12–13. Havasi László minősítése, 1960. március 8.

⁴⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 278. sz. parancsa, 1961. március 29.

⁴⁶ Vö. Papp, 2010.

⁴⁷ A kinevezésekre vonatkozó parancsokat lásd a személyi anyagában: ÁBTL 2.8.1. 10448. Szolgálati adatlap; valamint a Történeti Levéltár honlapján található életrajzánál: www.abtl.hu/archontologia (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

⁴⁸ PML XXXV. 51. 3/35. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1958. február 24.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M-KS 288. f. 5. MSZMP Politikai Bizottsága iratai

Pest Megyei Levéltár (PML)

XXV. 1. a. Pest Megyei Törvényszék iratai. Elnöki iratok

XXXV. 51. MSZMP Pest Megyei Bizottsága iratai

XXXV. 53. MSZMP Budai Járási Bizottsága iratai

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl (szerk.) 2006

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1957. július 2. – december 28. Szerkesztették: Baráth Magdolna – Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Kajári (összeáll.), 1996

Rendőrségi napi jelentések. Első kötet. 1956. október 23. – december 12. Összeállította: Kajári Erzsébet. Budapest, Belügyminisztérium–1956-os Intézet.

Vass–Ságvári (s. a. rend.), 1973

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik – Ságvári Ágnes. Második, bővített kiadás. Budapest, Kossuth.

Hivatkozott irodalom

Böör, 2002

Böőr László: A Pest Megyei Tanács Ideiglenes Forradalmi Bizottsága. In *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerkesztették: Egey Tibor – Horváth M. Ferenc. Budapest, Pest Megyei Levéltár. 217–224.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. kötet. 1957. [1956.] november – 1989. június. Budapest, Szabad Tér – Kossuth.

Krahulcsán, 2006

Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). *Századok*, 5. sz. 1123–1148.

Papp, 2010

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztályának szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 3. sz. www.betekinto.hu/2010_3_papp (utolsó letöltés: 2012. május 10.).

Pintér, 2000

Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 211–237.

Takács, 2011

Takács Tibor: „Mert megijednivaló most már nincs.” Kádár János beszéde az MSZMP 1957. február 17-i Pest megyei nagyaktíváján. *Múltunk*, 3. sz. 186–223.

„A harc mindenesetre folyik; vigyázni kell, mert a világreakció rájött, hogy túljártunk az eszén.”

A KGB vezetőinek Budapesten tartott helyzetértékelése 1968 decemberében

A magyar és a szovjet állambiztonsági szervek közötti kapcsolat intézményesülésének egyik fontos állomását jelentette, hogy 1962. június 26-án a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság (KGB) és a magyar Belügyminisztérium együttműködési megállapodást kötött egymással, amelyben rögzítették a két szerv, illetve a hírszerző és kémelhárító feladatokat ellátó szervezeti egységek közötti kooperáció szükségességét.¹ A Pjotr Ivasutyin, a KGB elnökének I. helyettese és Papp János belügyminiszter által aláírt öt pontból álló megállapodásban jobbra csak az általánosságok szintjén definiálták az együttműködési területeket. A szerződés szerint „a felek kölcsönös cserét folytatnak az ellenségre vonatkozó anyagokból és információkból [sic!], amelyeket mindkét ország hírszerző szervei szereznek meg [...], az operatív információkból és tájékoztatókból, amelyek az ellenséges hírszerző és kémelhárító központok és szervek tevékenységének a formáira és módszereire vonatkoznak”, emellett kölcsönös segítséget nyújtanak egymásnak „az ellenség, különösen az USA, NSZK és Ausztria fontos objektumaiba való ügynöki beépüléssel kapcsolatos” hírszerző és kémelhárító intézkedések lebonyolításához. A megállapodás tartalmazta, hogy „célszerű” esetekben közösen intézkednek. Mindezeket túl rögzítették, hogy „a végrehajtás érdekében” a magyar Belügyminisztérium szervezetén belül felállítanak egy KGB-kirendeltséget is.² A szervek közötti kapcsolatok ilyenén való szabályozása magával vonta a két fél közötti rendszeres találkozókat és az együttműködésben lefektetett célok bizonyos időközönkénti felülvizsgálatát, ugyanis ettől kezdve kétévente a két ország delegációi kiegészítették, pontosabban egy úgynevezett összesítő feljegyzésben rögzítették a következő időszakra vonatkozó feladatokat és azok végrehajtásának módját. A tárgyalásokat minden esetben a két ország legmagasabb szintű állambiztonsági vezetői folytatták egymással.

Az 1964-ben Budapesten, majd 1966-ban Moszkvában aláírt összesítő feljegyzésekben szereplő nyolc, illetve hét pontban rögzített feladatok az eredeti megállapodáshoz képest nem mutattak jelentős eltérést: ezek nagyjából csak a korábban lefektetett elvek valamelyest kibővített változatai voltak a tapasztalatcsere, a kölcsönös segítségnyújtás, a koordináció és az együttműködés folyamatos hangoztatása mellett.³

Ezzel szemben az 1968-ban aláírt összesítő feljegyzésben már egy valamivel kiterjedtebb kooperáció alapjai körvonalazódtak. A felek az eredeti, majd a találkozók során valamelyest kibővített pontok megisméltése mellett már azt is rögzítették, hogy kölcsönösen segítik egymást a KGST-vel és a Varsói Szerződéssel kapcsolatos titkok és értekezletek védelmében, valamint ellenőrző, elhárító feladatokat végeznek a tudományos, művészeti és egyházi kongresszusokon résztvevők körében. Ezek mellett már olyan pontok is bekerültek a megállapodásba, amelyek kifejezetten a szocialista tábor országaira vonatkoztak. A Csehszlovákiában kialakult helyzet miatt részletesen felsorolták azokat a lépéseket,⁴ amelyeknek a végrehajtása a magyar félre hárult – a feljegyzés pontos megfogalmazása szerint – „a Nyugat-Szlovákiai, Közép-Szlovákiai és Kelet-Szlovákiai megyékben”. Külön pontban rögzítették egyrészt a Kínával és Albániával szembeni felderítés szükségességét és az ezzel kapcsolatos teendőket, másrészt a Jugoszláviához kapcsolódó feladatokat is, mivel – a feljegyzés szerint – a csehszlovákiai bevonulásról kialakított álláspontja „az imperialista körök tényleges támogatását” jelentette.⁵

A soron következő találkozóra 1971-ben került sor Moszkvában. Az itt elfogadott jegyzőkönyv alapján egy részletekbe menően szabályozott, ugyanakkor irányjaiban jelentősen

módosult nemzetközi együttműködés képe bontakozik ki. Míg a szocialista országokkal szembeni hírszerző és kémelhárító feladatok kikerültek a megállapodásból, addig tételesen felsorolták mindazokat a területeket, amelyekre vonatkozóan a továbbiakban még szorosabb együttműködést óhajtottak megvalósítani. Összesen huszonkét pontban határozták meg a két ország állambiztonsági szerveinek folyamatos együttműködését igénylő területeket, amelyek átfogták az Izrael elleni állambiztonsági munkától a káderek kiképzésén, a Szabad Európa Rádióval kapcsolatos információcserén át a katonai kémelhárítás fejlesztéséig, a határ menti kooperációig bezárólag a legkülönbözőbb feladatokat.⁶

Az állambiztonsági szervek közötti együttműködés kronológiájában a következő, 1973-ban megszervezett budapesti találkozóval lezárult egy fejezet, ugyanis a szovjet és a magyar szerv új egyezményt kötött egymással, amellyel az eredeti megállapodást hatályon kívül helyezték.⁷

Az 1962-es együttműködési megállapodáshoz kötött rendszeres találkozók nemcsak az aktuális feladatok írásos rögzítéséhez, hanem a felső szintű állambiztonsági vezetők által adott tájékoztatókhoz is keretet nyújtottak. A látogatások során általában mindkét fél beszámolt az adott ország „operatív” helyzetéről oly módon, hogy a delegáció vezetői (a KGB elnöke, illetve magyar részről a belügyminiszter) mellett általában a hírszerzés és a kémelhárítás felelősei is összefoglalták a korábbi időszak fontosabb történéseit, illetve a jövőbeli teendőket.

A kétévenkénti találkozók sorában 1968. december 5-én a KGB delegációja érkezett Budapestre. A Jurij Andropov vezette négytagú szovjet küldöttség december 7-ig tartózkodott Magyarországon. Maga a látogatás ténye – bár a látogatás pontos okának megjelölése nélkül – eddig is ismert volt a történeti irodalomban, sőt az Andropov Kádár Jánossal folytatott megbeszéléséről készített feljegyzést már több alkalommal publikálták is.⁸ Míg a Kádárral való beszélgetés központi részét a Csehszlovákiában kialakult helyzet (és a szocialista országok ezzel kapcsolatos álláspontja) képezte, addig a december 5-én tartott állambiztonsági tárgyalás jóval tágabb keretek között mozgott. A magyar fél által adott tájékoztatót követően előbb Andropov előadására, majd Szaharovszkij, a KGB hírszerzésének vezetője és Cinyov vezérezredes, a szovjet kémelhárítás parancsnoka által tartott eligazításokra került sor.

Magának az állambiztonsági vezetők találkozójáról készített jelentésnek a közreadása több szempontból is indokolt. Az állambiztonsági szervek által „termelt” iratok egy része szinte kizárólag a szocialista vezetők által tett propagandanyilatkozatok speciális, a kívülálló számára gyakran áthatolhatatlannak tűnő, állambiztonsági-rendőrségi nyelvezetbe átültetett variációi. Természetesen a KGB vezetőinek itt közölt értékelései is magukon viselik ezen jegyeket, azonban számos olyan pontot is érintenek, amelyek túlmutatva a fentieken – a feljegyzéseket a vezetés belső használatára szánták – bepillantást engednek az állambiztonság legfelső vezetőinek gondolkodásmódjába is. Mindezek mellett a dokumentum azon kevés magyar nyelvű állambiztonsági iratok egyike, amelyben szó esik a Szovjetunió belső viszonyairól is.

A csehszlovákiai bevonulás kapcsán Andropov megemlíti a „magyar elvtársaknak” a Pavel Litvinov vezette csoport Vörös téri tiltakozását.⁹ Andropov a tüntetőket „notórius munkakerülőknél” aposztrofálta és ezzel meg is magyarázta cselekedetüket, a bíróság által kiszabott kiutasításokkal és a többéves szabadságvesztésekkel pedig megoldottnak is tekintette az ügyet. A kriminalizált társadalom képének példájához ugyanakkor olyan eufemisztikus megfogalmazás párosul, amelyet a Szovjetunió belüli nacionalizmus kapcsán tett megjegyzés kiválóan szemléltet: Andropov állítása szerint „a probléma elsősorban a Baltikumban merült fel [...] A nacionalizmus érvényesül bizonyos fokig Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Beloruszsiában. A nacionalizmus ugyancsak fennáll a Kaukázuson túli területeken, illetve Közép-Ázsiában.” A Szovjetunió határvidékeinek-tagköztársaságainak ilyenén való felsorolása, illetve a szovjet ellenzéki mozgalmak ilyenfajta megközelítései után nem meglepő Szaharovszkij vezérezredes sajátos elemzése sem az Egyesült Államok belső helyzetéről, amely pontosan érzékelteti az állambiztonsági vezetők gondolkodásának korlátait. A hatvanas évek társadalmi mozgalmairól szólva az igencsak kiterjedt apparátust működtető hírszerzés vezetője kissé elnagyoltan foglalta össze azok jellemzőit: „...a különböző huligán-, hippy-, s egyéb elemek a jobboldaliak tartalmát

képezik a progresszív erőkkel szembeni harcban, s ezért az államapparátus elnéző velük szemben.”

A fenti „problémaorientáltság” mellett ugyanakkor Andropov jól érzékelte a szovjet gazdaság számos problémáját, úgymint a nyugati gazdaságok produktumaival szembeni állandó minőségi elmaradást, amit elsősorban a belső, világ gazdaságtól elzárt piacból eredeztetett. Ezzel egyidejűleg azonban a mezőgazdaságon belüli ágazatok alacsony termelékenységének magyarázatánál – különösebb fennakadás nélkül – említi meg a KGB elnöke a rizs repülőgépekről való vetését...

A realitásérzék és az állambiztonsági gondolkodás sajátosságai mellett Andropov előadása egyidejűleg a nagyhatalmi politika cinizmussal vegyült példáját is adja, mikor is a csehszlovák helyzet kapcsán – párhuzamot vonva a magyarországi 1956-os eseményekkel – kijelenti, hogy „a cseheknél nem tudtunk egy Mindszentyt találni, akinek megnyilvánulásain keresztül bizonyíthattuk volna az ellenséges akciókat”.

Természetesen a három állambiztonsági vezető beszámolója főként a külpolitikai helyzetre és az azzal kapcsolatos állambiztonsági feladatok elemzésére koncentrált. Mindemellett nem nehéz felfedezni a sorok között kiolvasható aszimmetrikus viszony létét sem, hiszen az előadások egyben a nemzetközi helyzet „helyes értelmezéséhez” is útmutatót jelentettek a magyar fél számára.

Az 1968-ban aláírt megállapodás előtti találkozóról több feljegyzés is készült. A Belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának (BM NKO) iratai között fellelhető a most közölt jelentés fogalmazványa,¹⁰ de külön a hírszerzés nevében Rajnai Sándor csoportfőnök Szaharovszkij beszédéről, míg Kukk István, a kémelhárítás csoportfőnökének I. helyettese Cinyov tájékoztatójáról írt emlékeztetőt.¹¹ A BM NKO által készített összesítő jelentést felterjesztették a belügyminiszternek,¹² de az itt közreadott dokumentum a felterjesztett jelentés azon példánya, mely a BM III/II. (Kémelhárítás) Csoportfőnökség iratanyagában található meg.¹³

A dokumentum közlésénél figyelembe vettem, hogy általában a régi típusú mechanikus írógépek billentyűzetéről hiányzott a hosszú magánhangzók közül az í, ú és ű betű, egyéb tekintetben megtartottam a szöveghű formát. A szövegben aláhúzással jelölt részeket kurzívval emeltem ki.

Dokumentum

1. Jelentés a szovjet állambiztonsági küldöttség 1968. decemberi magyarországi látogatásáról

Belügyminisztérium

Szigorúan titkos!
Különösen fontos!

Jelentés

*a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság küldöttségének a Magyar Népköztársaságban tett látogatásáról
(1968. december 5-től 7-ig.)*

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság 4 fős delegációja¹⁴ – J. V. Andropov elvtársnak, az Állambiztonsági Bizottság elnökének vezetésével – 1968. december 5-én érkezett Budapestre.

A látogatás célja a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság közötti tapasztalatcsere végrehajtása, valamint az állambiztonsági munka vonalán folyó együttműködés további feladatainak megbeszélése volt.

A magyar delegációt Benkei András belügyminiszter vezette. A tárgyalások a magyar delegáció vezetőjének a Magyar Népköztársaság politikai és gazdasági fejlődéséről, a külső és belső operatív helyzetről, valamint a jövőbeni legfontosabb konkrét együttműködési feladatokról szóló tájékoztatásával kezdődtek. Ezt követően a szovjet küldöttség részéről Andropov elvtárs adott hasonló jellegű tájékoztatást.

A küldöttség tagjai a szakterületi megbeszéléseket a hírszerző és kémelhárító csoportfőnökségen folytatták.

*

Andropov elvtársat fogadta Kádár János elvtárs. A belügyminiszter elvtárs, valamint a Szovjet nagykövetség¹⁵ elvtárs által adott vacsorán, illetve ebéden részt vett Biszku Béla¹⁶ elvtárs. Benkei elvtárs – Rácz¹⁷ miniszterhelyettes elvtárs bevonásával – külön megbeszélést is folytatott Andropov elvtárral.

*

A szovjet küldöttség itt tartózkodásával kapcsolatos tapasztalatok, valamint Andropov, Szaharovszkij (hírszerzés vezetője), Cinyev (kémelhárítás vezetője) elvtársak tájékoztatásának lényege a következőkben foglalható össze:

Andropov elvtárs bevezetőjében köszönetet mondott a belügyminiszter elvtárs részletes információjáért, hangsúlyozva azt, hogy az együttműködés még szorosabbá tételét és a közös munka fejlesztését célzó magyar javaslatok komoly figyelmet érdemelnek.

A Szovjetunió helyzete jó. Az öt szocialista ország csapatainak Csehszlovákiába történt beküldése próbaköve volt annak, hogy a Szovjetunió lakossága, közvéleménye miként viszonyul a párt és a kormány intézkedéseire. A vezetők és az aktívák megértették, hogy ebből az eseményből, illetve akcióból „nagy háború nem robbanhat ki”. Természetesen az egyszerű állampolgároknál felmerült az aggodalom, vajon a csapatok bevonulása mit vált ki az amerikaiak, illetve a nyugatnémetek részéről.

A feszült helyzetben sem Moszkvában, sem a Szovjetunió más területein nem merültek fel különösebb problémák a közhangulatban. Emellett bizonyos fokú nyugtalanságot lehetett tapasztalni például Belorusziában, Ukrajnában, amely főként az élelmiszer felvásárlásokban mutatkozott meg. A szembenálló reagálás inkább egyéni jellegű fellépésekben mutatkozott meg. Pl. az írók részéről Jevtusenko¹⁸ tanúsította a legnegatívabb magatartást; levélben tiltakozott a szovjet csapatoknak Csehszlovákiába történt bevonulása ellen. Az események ugyancsak negatív vonatkozású beszédtemát képeztek egyes tudósok körében. Az u. n. Litvinov-féle csoport tüntetést igyekezett szervezni, amelyen hat ember vett végül is részt. Az Állambiztonsági Bizottság tudott az előkészületekről, azonban a tüntetés időpontja nem volt ismeretes előtte. A Vaszilij Blazsennij székesegyháznál a nyugati újságírók csatlakoztak a tüntetőkhöz; a felháborodott Moszkvaiak megverték a felvonulókat. A végén az Állambiztonsági Bizottságnak kellett a tüntetőket megvédeni a tömeg haragjától. A tüntetők közül kettőt, mint a közrend megsértőit, kitiltották Moszkvából, a többi négyet – akik egyébként notórius munkakerülők voltak – két-három év szabadságvesztésre ítélték. ¹⁹

A népgazdasági feladatokat, illetve a terveket sikeresen túlteljesítik a Szovjetunióban. A termelés emelkedése szinte valamennyi iparágban a tervezett 5–6% helyett 6–8%. A várható emelkedés az 1968-as évben 8%, 1969-ben 6–7%. Ez azt jelenti, hogy az 5 éves tervet sikeresen teljesíteni fogják nemcsak mennyiségben, hanem a népgazdaság strukturális átalakításában is. Különösen a gépipart fejlesztik intenzíven; nagy jelentőségű, hogy a fontosabb iparágak energiabázisává a gáz válik.

A fejlődés mellett természetesen nehézségek is vannak, ezek azonban a növekedés nehézségei. Ilyen pl. hogy minden szerv, vállalat építkezni akar és így szétfolyik a beruházásokra szánt pénz, illetve a befektetett összegek lassan és nehezen térülnek meg; például vannak olyan gyárak, amelyek 10–15 éven keresztül épülnek (itt Andropov elvtárs megjegyezte, hogy a szovjet hírszerzés új objektuma 42 millió rubelbe kerül és kapacitás-hiány miatt ebben az évben a beruházásra szánt 8 millió helyett csak 3 milliót tudnak teljesíteni). A Politikai Bizottság nemrégiben foglalkozott az 1969-es tervelőirányzatokkal. Ezen az ülésen Brezsnyev²⁰ elvtárs nagyon élesen vetette fel a beruházásokkal kapcsolatos problémákat. Olyan határozat született, hogy az anyagi, technikai, munkaerő stb. problémák miatt a beruházásokat 2 milliárd rubellel csökkentik.

Ugyancsak problémát jelent a termelés területén a technikai és a minőségi színvonal emelésének nem kielégítő üteme. Annak a jelszónak az érvényesítése közepette is, hogy „ne maradjunk el az élenjáró országoktól”, a belső piac telítetlensége következtében objektíve fennáll a technikai és a minőségi színvonal iránti alacsonyabb igény. Ahol konkrétan érvényesül a kapitalista országokkal szembeni verseny szükségessége – mint a hadi ipar, a légoltalom, a világűr meghódítása területén –, ott a színvonal emelkedése kielégítő.

Néhány évvel ezelőtt megkezdték az új gazdasági reform bevezetését.²¹ Pár év múlva valamennyi ipari vállalat ennek megfelelően fog működni; tehát a tervgazdálkodás elvének sérthetlensége mellett a vállalatok nagyobb önállósággal fognak rendelkezni.

Mezőgazdaság: az itt fennálló problémákkal az SZKP márciusi, illetve májusi plénuma²² foglalkozott. Megállapítható, hogy a májusi plénum után a mezőgazdaság 25 év óta nem látott nagyarányú fejlődésnek indult; érvényesül az anyagi érdekeltség lenini elve; nőtt a terven felüli felvásárlás; megszűnt a háztáji gazdaságok jogtalan korlátozása. Ebben az évben a rossz időjárás ellenére, amely a késői tavaszban, a szibériai és ukrajnai szárazságban nyilvánult meg, 4 milliárd pud²³ gabonával többet vásároltak fel a tervezettnél. A terméseredmények növekedésénél nagy jelentősége van az intenzívebb műtrágyázásnak és az öntözéses gazdálkodás fejlesztésének. A Szovjetunióban a 200 millió lakosra 200 millió hektár szántóterület jut. A Szovjetunióban jelenleg már 600 ezer tonna rizst termelnek, 1971-re 1 millió tonna várható; ez azt jelenti, hogy megszűntetik a rizs importját. A hektárankénti termés csak 40–60 mázsa, mert repülőről vetik és nem dugványozzák, azonban figyelembevétel az emberi munkaerő-megtakarítást, így is kifizetődik.

Operatív helyzet: a Szovjetunióban szervezett ellenséges tevékenység nincs; természetesen ellenséges elemek léteznek. A kialakulható ellenséges tevékenység bázisa főként a nacionalizmus lehet. A nacionalizmussal elsősorban a párt, de államellenes cselekmények vonatkozásában az Állambiztonsági Bizottság is foglalkozik.

Probléma elsősorban a Baltikumban merült fel, illetve a nacionalizmus megnyilvánulásai itt láthatók markánsabban. Ennek alapja az, hogy a Skandináv országokban élő nagyszámú emigráció befolyással rendelkezik Litvániában, Lettorszában és Észtországban. Legutóbb Észtországban terjesztettek ellenséges röpcédulákat, valamint több esetben megrongálták a Szovjetunió állami zászlaját. A nacionalizmus érvényesül bizonyos fokig Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Belorusziában. A nacionalizmus problémája ugyancsak fennáll a Kaukázuson túli területeken, illetve Közép-Ázsiában.

A Szovjetunióban az utóbbi időben felélénkült a cionizmus.²⁴ Bár a 3,5 millió zsidó döntő többsége becsületes szovjet állampolgár, egy részük nem mentes a cionista hatásoktól. Figyelembe kell venni, hogy az izraeli hírszerzés és a CIA igyekszik a cionizmust – amely az utóbbi időben egyre támadóbb jellegű – felhasználni. A zsidóság egy része e hírszerző szervek bázisát képezi. A Szovjetunióban a fizikusok 40%-a, és a matematikusok jelentős része zsidó származású. Andropov elvtárs felvetette, hogy meg kellene vizsgálnunk, milyen közös intézkedéseket tehetnénk a cionizmus ellenséges tevékenységének felfedezésére, illetve megelőzésére. Célszerű lenne – miután a zsidók között sok a kommunista – a párt támogatásával egy nemzetközi anticionista szervezetet létrehozni. Ez részben azért lenne helyes, mert a becsületes zsidókat bátorítaná a cionizmus elleni fellépésre, másrészt egy ilyen

szervezet léte megkönnyítené a nyugati kommunista pártok és haladó szervezetek dolgozói számára, hogy tisztán lássanak a cionizmus kérdésében.

Csehszlovák kérdés: megállapíthatjuk: nemcsak arról van szó, hogy megvédtük Csehszlovákiában a szocialista rendet, hanem arról is, hogy a történelemben először egy szocialista országot öt szocialista ország nyíltan védett meg. Ez arra is utal, hogy egy háború esetén hogyan reagálnának a szocialista országok. (Igaz, hogy nem mind a tizennégy, csak öt lépett fel, de mégis eredményesen.²⁵) A helyzet Csehszlovákiában jelenleg is bonyolult. A novemberi plénum²⁶ javította a helyzetet, a jobboldalt valamennyire szétzilálta, zavarba hozta; azóta rendezték soraikat és újra támadnak. A szovjet elvtársak a csehszlovák párt vonalán több vezető beosztásban lévő elvtárral kapcsolatban vannak, segítenek; azonban a belső harcot maguknak a csehszlovák elvtársaknak kell megvívniuk. A csehszlovák állambiztonsági munkatársak nehéz helyzetbe kerültek, miután a szovjet elvtársaknak, illetve a szocialista országok szerveinek nem sikerült bemutatniuk a csehszlovák elvtársaknak az eseményekkel összefüggő nyugati ellenséges tevékenységet. Bár tudjuk, hogy Ausztriából fegyverek érkeztek a csehszlovák jobboldal támogatására, valamint az illegális rádióadók számai is Ausztriába vezettek, kézzelfoghatóan nem tudtuk bizonyítani a tényeket.

A magyarországi eseményekkel összehasonlítva a csehszlovákiai helyzetet, megállapítható, hogy az ellenséges tevékenység Magyarországon élesebben, nyíltabban jelentkezett. A cseheknel nem tudtunk egy Mindszentyt találni, akinek megnyilvánulásain keresztül bizonyíthattuk volna az ellenséges akciókat. A Szovjetunióban kiadták a csehszlovák eseményekkel foglalkozó „Fehér-könyv”-et,²⁷ ami nem érte el a célját; ezért továbbra is gyűjteni kell a szükséges adatokat a nyugati ellenséges tevékenység bizonyítására, annál is inkább, mert a cseh reakció válaszul kiadott egy „Fekete-könyv”-et.²⁸ Andropov elvtárs javasolja, hogy szerveink vitassák meg az adatcsere lehetőségét egy jobban megalapozott könyv kiadása érdekében. A harc mindenesetre folyik; vigyázni kell, mert a világrekció rájött, hogy túljártunk az eszén. Előfordulhat például, hogy egy cseh vezető segítségért fordul az Amerikai Egyesült Államokhoz; egy ilyen dologból, ha más nem is, de nagy politikai kampány lehet; ezért minden esethez szükséges fel kell készülni. Pelnár²⁹ csehszlovák belügyminiszter december 11-én a Szovjetunióba megy. Ezután esetleg Magyarországra is ellátogat. Andropov elvtárs tájékoztatást fog küldeni a Pelnárral történt tárgyalásokról, hogy a magyar szervek fel tudjanak készülni a megbeszélésre. Andropov elvtárs nem tartja valószínűnek, hogy Pelnár hajlandó lenne a csehszlovákiai politikai helyzet megvitatására is.

A szovjet csapatok egy része Csehszlovákiában marad, ott vannak a szovjet elhárító szervek is. Ha információs igényünk van, jelezzük a szovjet elvtársak felé és ők a hálózati lehetőségek arányában igyekeznek azt kielégíteni.

Erőinket [a] közös ellenség Csehszlovákia elleni aknamunkája meggátlására kell összpontosítani. A csehszlovákiai belső problémákat „kívülről” kell megközelíteni, tekintve, hogy ellenségeink a csehszlovákokéval is közősek.

Andropov elvtárs köszönetet mondott azokért az információkért, amelyeket a magyar szervek küldtek számukra. Különösen értékesek voltak a Vatikán és Nyugat-Németország „új keleti politikájára” vonatkozó információk; a japán és az olasz dokumentumok.³⁰

Úgy gondolja, hogy a szovjet szervek által küldött anyagok is értékesek voltak számunkra; a jövőben is megküldik a külpolitikai vonatkozású információkat. Az aktív intézkedéseknél nagyra értékelte a budapesti személyes megbeszéléseket; úgyszintén a budapesti nemzetközi sajtókonferenciát,³¹ amelyen lelepleztük, illetve dokumentáltuk a CIA ellenséges tevékenységét. Igen értékes volt a szovjet elvtársak számára az amerikaiak vietnami tevékenységének leleplezését szolgáló aktív intézkedésünk, amelyet a szovjet elvtársak a buddhisták vonalán használtak fel. Pozitívnak értékelik a nyugati országokban levő rezidentúránk együttműködését.

Véleménye szerint a szovjet és magyar kémelhárító szervek közötti együttműködés is jól fejlődik, különösen az Amerikai Egyesült Államok és Nyugat-Németország hírszerző szervei rezidentúráinak leleplezése vonalán. A jó együttműködést mutatja a 14 közös ügy is.³²

Figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunió állambiztonsági szervei beosztottainak külföldi lebukásainál mindenhol megállapítható volt, hogy az Egyesült Államok minden esetben együttműködött partnereivel. Viszonzásul a szocialista országok szerveinek is szorosabbra kell fűzniük együttműködésüket. Fontosnak kell értékelni, hogy az Intelligence Service szervezési táblázata szerint az ellenünk dolgozó személyi állomány 30%-a a harmadik világban működik. Ez figyelmeztet arra, hogy a szocialista országok hírszerző szerveinek is előtérbe kell helyezniök, illetve szélesíteniök kell a harmadik országos módszereket.³³

A Belügyminisztérium moszkvai rezidentúrájával³⁴ való együttműködést a jövőben is fejleszteni szándékoznak. Utalva Biszku Béla elvtársnak az előző esti pohárköszöntőjében említettekre, *teljes mértékben egyetért az őszinte léghő fenntartásával*; kéri, hogy őszintén tárjuk fel az együttműködés problémáit, amennyiben ilyenek vannak, ők is nagyon őszintén vetik fel észrevételeiket.

Az információcsere vonatkozásában, a tudományos-technika terén is megadnak minden segítséget. Rendkívül fontos, hogy érvényesítsük az információnál a nagyobb operativitás elvét, tehát gyorsítani kell az információk továbbítását.

Ügynöki úton be kell hatolni Nyugat-Németország állami és kormányintézetébe. Nyugat-Németországnak ilyen vonatkozásban különös jelentősége van. Egyrészt önállóan is mindinkább agresszív ellensége a szocialista világrendszernek, másrészt az Amerikai Egyesült Államok leghűségesebb kiszolgálója, ügynöke. Fontos, hogy Nyugat-Németország „új kelet politikája” igazi lényegét leleplezzük. A kínaiak, az albánok, jugoszlávok és románok káros tevékenysége megakadályozása érdekében ki kell dolgozni a megfelelő rendszabályokat.

A kínaiak irányában ugyanolyan magatartást kell tanúsítanunk, mint a nyugati ellenséges szervekkel szemben; ezt indokolja, hogy teljesen nyíltan ellenségesek velünk. Például a Szovjetunióban ezekben a napokban leplezték le az u. n. „Sztálin csoport”-ot, ezek 23 éves fiatalok, akik a moszkvai egyetem diákjai. Nézeteik abban fejeződnek ki, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja Sztálin halála után elfajult, tehát szükséges a sztálini rendhez történő visszatérés. A példát Kínában látják. Tevékenységük során kapcsolatban álltak a moszkvai kínai nagykövetséggel; 1968 májusában „Sztálin-csoport” aláírással röpcédulákat dobtak be a kínai nagykövetségre; júniusban Mao Ce-tung³⁵ egy beszéde során kijelentette, hogy a Szovjetunióban létrejött a „Sztálin csoport”, amely mint kialakuló erő harcol a szovjet revizionizmus ellen. Nos, a „Sztálin csoport” most őrizetben van.³⁶

Az albánokkal kapcsolatban: a Szovjetunióban lehetőségük nincs, mert a Szovjetunióval sem diplomáciai, sem más kapcsolattal nem rendelkeznek.³⁷

Jugoszlávia és Románia vonatkozásában az a helyzet, hogy mindketten félnek; igyekeznek a nézeteiket nagy propagandával terjeszteni, mert gyengének érzik magukat. A Szovjetunió nem folytat hírszerzést ellenük, de saját országán belül figyelemmel kíséri tevékenységüket. A kibontakozó és az országaink elleni jugoszláv felderítő akciók kivédésére erősíteniük kell az ilyen irányú elhárító munkát.

Andropov elvtárs 1969 februárjában Romániába látogat. Amennyiben a románok kifogásolják az öt szocialista ország intézkedéseit, Andropov elvtárs fel fogja vetni az illojális román magatartást ezekkel az országokkal szemben. A románokkal lefolytatott tárgyalásokról Andropov elvtárs tájékoztatást küld számunkra.

A Kubával való viszonyt most befolyásolja az a tény, hogy a kubaiak lassan megváltoztatják korábbi véleményüket a csehszlovák kérdésben. Csökkent a szovjetellenességük is. Ennek két oka lehet: az egyik a nehéz belső gazdasági helyzetből adódó nyugtalanság, a másik az, hogy aggódnak Nixon esetleges lépései miatt, amelyeket „Kubának az USA érdekszférájába tartozandósága” ürügyén tehet meg. A kubaiak szerint a Szovjetunió nem indítana adott esetben háborút miattuk.

*A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságnál nemrég létrehozták az u. n. ötödik vonalat.*³⁸ E szerv feladata az ideológiai diverzió elleni harc. Az eltelt rövid idő ellenére máris látszik, hogy a szerv felállítása hasznos volt. Az ideológiai diverzió kereteit az ellenséges hírszerző szervek is felhasználják; ezek ezen a vonalon is egyre aktívabbakká és veszélyesebbekké válnak. Andropov elvtárs saját véleménye: az ideológiai diverzió elleni harcban nem vagyunk ugyan

védekezésben, de nem is támadunk. Ennek okát abban látja, hogy a szocialista országok el vannak foglalva saját gazdasági problémáikkal, a gazdasági kérdések gyorsabb megoldásának módozatai kerültek előtérbe. Ezt az imperializmus tudja és ezért fő súlyt a jelen időszakban az ideológiai diverzió minél aktívabbá tételére helyezi. Ugyanígy Mao Ce-tung is. Nyilvánvaló, hogy az ideológiai diverzió elleni fő harcot pártjaink viszik, de ebben az állambiztonsági szervezeteknek is sajátos szerepük van.

Andropov elvtárs sok lehetőséget lát a nagy számú magyar emigrációnak az állambiztonsági munka vonatkozásában történő felhasználására.

*

Az Állambiztonsági Bizottság Hírszerző Főcsoportfőnökségének vezetője, Szaharovszkij vezérezredes elvtárs a szovjet és a magyar hírszerző szervek együttműködésére vonatkozóan, valamint a hírszerző munka néhány aktuális problémáját illetően elmondta: Csehszlovákiában az ellenséges hírszerző és elhárító szervek fokozzák tevékenységüket, szervezik az illegalitást, s készen állnak további akciókra, beleértve esetleg fegyveres összetűzések provokációját is. A csehszlovák állambiztonság hírszerző apparátusa változatlanul válságos állapotban van, külföldi részlegeinek tagjait nagy mértékben közelítették meg az ellenséges hírszerző szervek; hangulatuk rossz, magatartásuk ingadozó.

Jelentős részük az augusztusi katonai akciót követő napokban meggondolatlanul nyilatkozott, s a tudatos ellenséges elemek e gyengeségüket zsarolásra használják fel. Mindezt a velük való együttműködésben fegyelembe kell venni, de mindent meg kell tenni, hogy [az] egészséges erőket segítsük.

A csehszlovák állambiztonságnak nincs érintkezése a szervezett ellenséges tevékenységekkel; bár ennek jelei felismerhetők, az öt szocialista ország hírszerző szervei ugyancsak rendkívül kevés adattal rendelkeznek erről. A csehszlovák helyzet politikai konszolidációjának egyik legfontosabb előfeltétele az lenne, ha a csehszlovák állambiztonsági szervek felderítenék a szervezett ellenséges tevékenységet; a szocialista országok hírszerző és elhárító szerveinek ebben mind a külső, mind a belső ellenség vonalán maximális segítséget kellene nyújtaniuk. Az ellenforradalmi szervezkedést azért kell elsősorban a csehszlovák állambiztonságnak felderíteni, mert a szovjet vagy más ügynökséggel behatolni ezekbe a körökbe szinte lehetetlen. Ennek ellenére gondolkodni kellene azokon a módszereken, amelyek főképp értelmiségi, egyetemi, tudományos, újságírói, írói vonalon lehetőséget adnak a jelenleginél mélyebb felderítésre és a csehszlovák ellenséges szervezetekkel való érintkezés megteremtésére. Az ilyen közeledést lehetővé tenné az is, hogy a csehszlovák egészséges erők, akik jelenleg nem mernek nyíltan fellépni, más módszerekkel szívesen harcba szállnak a politikai konszolidáció megvalósításáért. Ebben a harcban kellene szervezeten egyesíteni a szocialista országok hírszerző szerveinek erőit.

Ausztria egyre inkább az amerikai és ellenséges hírszerző szervek bázisává válik, s ilyen szempontból fontos operatív célpont. Szükséges lenne megvizsgálni, hogy az Ausztriában működő amerikai és nyugatnémet ellenséges hírszerző és politikai csoportok elleni harcot hogyan lehetne szélesíteni, fokozottabban összehangolni. Szükséges lenne, hogy az Ausztriában működő ellenséges hírszerző szervekről, hírszerzőkről a meglévő információkat kicseréljük, s egy későbbi időpontban a szakterületek vezetői szintjén erről megbeszélést folytassunk.

Ausztria az egyik legfontosabb bázis a Nyugat-Németország és az USA elleni harmadik országos munka szempontjából is. Fő feladat az Ausztriában levő, alkalmas német és amerikai személyek megközelítése és beszervezése, valamint osztrák személyek feldolgozása beszervező és tanulmányozó munkára, ezekben az irányokban. E téren is szükséges lenne szélesíteni a további együttműködést.

Ausztria nagy jelentőséggel bír amerikai perspektivikus ügynökség szervezése szempontjából, abból kiindulva, hogy Ausztriában jelentős számú amerikai és nyugatnémet diák tanul, akiknek a beszervezése a későbbiekben megfelelő hírszerzési eredményekkel járhat.

Az Ausztriában folytatandó hírszerző munka jobb összehangolását teszi szükségessé az a körülmény, hogy ez az ország a Csehszlovákia elleni ellenséges tevékenység fontos bázisa. A különböző nyugati hírszerző szervek Ausztriából szervezik a csehszlovák ellenforradalmi akciókat anélkül, hogy ebben az osztrákok a legkisebb mértékig is akadályoznák őket. Itt nagy szerepet játszik az Osztrák Szociáldemokrata Párt, amelynek mind csehszlovák, mind magyar vonalon tradicionális kapcsolatai vannak.

Nagy fontosságú lenne kiszélesíteni tevékenységünket a főbb kapitalista országok Ausztriában működő követségeinek feldolgozásában, annál is inkább, mert az osztrák hatóságok az amerikai és nyugatnémet ellenséges szervezetekkel együtt dolgoznak.

Össze kellene gyűjteni azokat az adatokat, amelyek azon nyugatnémet vezetőkre vonatkoznak, akik az u. n. „kelet politikát” szorgalmazzák, valamint azokat az adatokat, amelyek a német újfasiszta párt³⁹ vezetőire vonatkoznak, s náci múltjukat feltárva e két irányba közös intézkedéseket tenni kompromittálásukra.

Le kellene leplezni az NSZK szerepét a NATO-n belül, mindenekelőtt olyan szempontból, hogy a kis NATO országokra milyen veszélyt jelent az NSZK megerősítése.

Nagy figyelmet kell fordítani az elnökválasztás után kialakult amerikai helyzetre. Az amerikai társadalomban erős a jobbrtolódás és megnőtt a fasizálódás veszélye. A jobboldali szervezetek egyesítik erőiket, s ezek befolyása növekszik. A különböző huligán-, hippy-, s egyéb elemek a jobboldaliak tartalékát képezik a progresszív erőkkel szembeni harcban, s ezért az államapparátus elnéző velük szemben. Szükséges lenne ezeknek a társadalomellenes erőknek a leleplezése.

Ugyancsak fontos az amerikaiak vietnámi háborújának leleplezése és a valóság bemutatása elsősorban buddhista, pacifista, valamint egyes kulturális intézmények vonalán.

A külföldi elhárítás területén fokozni kell a két hírszerzés közötti együttműködést.

A szovjet szervek a korábbi évektől eltérően, az utóbbi időben kevés kémeket fogtak el. Ennek oka abban van, hogy az ellenséges hírszerzés megismerte a szovjet hírszerzés módszereit, s azokat alkalmazza (személytelen összeköttetési rendszer, harmadik országos találkozó, külföldi beszerzés stb.). A beszerzett ügynökök magatartását illetően a teljes lojalításra adnak utasítást. Mindezek következtében rendkívül kevés az a felület, ahol a kémelhárítás támadható jelzést talál. Ezért a hírszerzésnek fokoznia kell külföldi elhárító munkáját; az ellenséges hírszerző szervezetekbe való behatolást.

*

Az Állambiztonsági Bizottság Kémelhárítási Csoportfőnökségének vezetője, Cinyev vezérezredes elvtárs a következő tájékoztatást adta:

A nemzetközi helyzet minden vonalon élesedik, tapasztalataik szerint az ellenséges hírszerző szervek aktivizálják tevékenységüket és ebben, az ideológiai diverzió érdekében a politikai felderítés nagy helyet kapott.

Az USA, [az] NSZK, Izrael és Japán hírszerzése a legaktívabb. Nagy erőfeszítéseket tesznek a tudomány felhasználására (kozmosz felderítés, kém-műbolygók, elektronikus hírszerzés), amelyen keresztül nemcsak a diszlokációt tudják felmérni, de pontosan be lehet mérni az ipari elhelyezést is. Fokozottan folyik a rádió-technikai felderítés, a Szovjetunió körül mintegy 2000 rádió-elhárító állomást építettek ki. A különböző szovjet rádióállomások sokszor nyílt jellegű beszélgetéseiből számos adat jut el az ellenség birtokába. Az imperialista hírszerző szervek igen nagy gondot fordítanak a Szovjetunióban megjelenő tudományos-technikai folyóiratok, könyvek tanulmányozására; adataik szerint az elmúlt évben mintegy 50 000 ilyen folyóirat, könyv került a birtokukba.

Rendkívül aktív a nyugati katonai attasék mozgása.

A legális pozíciókból végzett ellenséges tevékenységgel kapcsolatos szovjet tapasztalatok szerint az imperialista hírszerző szervek most már nem arra törekednek, hogy felderítsék a diszlokációt, hanem arra, hogy ellenőrizzék, pontosítsák. Ugyanakkor az ügynöki beszerzés

arra irányul, hogy olyan adatok birtokába jussanak, amelyek már a technikai-tudományos felderítés révén nem szerezhetők meg.

A diplomáciai pozíciókból kifejtett legális tevékenység komoly gondot jelent a szovjet elhárításnak. A kapitalista országok Szovjetunióban levő követségei közül az amerikai, a nyugatnémet, az angol az, amelynek széles legális érintkezési köre kiterjedt, különösen írók, művészek, értelmiségi személyek irányában.

Növelték a fogadások, filmvetítések számát, elsősorban a tudományos-technikai szakemberek részére. A feléjük feltett kérdések összehangoltságra mutatnak.

Általános tapasztalat, hogy a fő NATO országok tevékenységükhöz aktívan felhasználják a kisebb követségek beosztottait és egymást fedik egyes akcióiknál.

A szovjet tapasztalat szerint az imperialista hírszerző szervek nem mondtak le a Szovjetunió területén való beszerzésről sem, erre konkrét esetek is voltak.

Egyre ritkábban találkoznak az u. n. klasszikus beszerzési formákkal. E helyett hosszú ideig tanulmányozzák a célszemélyt, megpróbálják maguk mellé állítani és beszerzés nélkül is megszerezni tőle azokat az adatokat, amelyek részükre hasznosak.

Az imperialista hírszerzésben fontos helyet kapott a politikai felderítés. A politikai hangulat felderítése, bizalmatlanság keltése, ideológiai diverzió a fő céljuk. Ezen a területen a szovjet szervek intézkedései még nem hatékonyak.

A szovjet kémelhárítás tapasztalatai azt mutatják, hogy több olyan adat jutott ki a Szovjetunió területéről, amelyeket csak ügynöki úton lehetett megszerezni.

*

A tárgyalások alapján a delegációk vezetői jegyzőkönyvet írtak alá, amely az alap-megállapodás kiegészítéseként tartalmazza a soron következő újabb feladatokat, mind az információcseré, mind a közös operatív tevékenység és kölcsönös tapasztalatátadás vonatkozásában.

A két küldöttség találkozását értékelve megállapítható, hogy az időszerről, szükséges és eredményes volt; elősegíti a további jó együttműködést, a kapcsolatok fejlesztését.

Budapest, 1968. december 16.

[ÁBTL 1.11.5. sz. n. Aláírás nélküli, géppel írt eredeti tisztázat.]

¹ ÁBTL 1.11.12. Egyezmények – Szovjetunió 1962–1973; 41-11-Sz-32/40-62. Megállapodás a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság és a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma közötti együttműködésről, Moszkva, 1962. június 26. (553. d.)

² A megállapodás szerint a KGB kirendeltségének egy vezetőből, egy helyettesből, valamint három operatív munkásból és „szükséges létszámú” műszaki (segéd) személyzetből kell állnia, s az ezzel kapcsolatos költségek a KGB-t terhelik.

³ ÁBTL 1.11.12. Egyezmények – Szovjetunió 1962–1973; 41-11-Sz-32/18-68. Összesítő feljegyzés, Budapest, 1964. március 18.; ÁBTL 1.11.12. 41-11-Sz-32/20-68. Összesítő feljegyzés, Moszkva, 1966. július 26. (mindkettő 553. d.)

⁴ A megállapodásban szó szerint az alábbiak szerepeltek: „...felhasználják lehetőségeiket: az ellenségnek a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal kapcsolatos tervei és szándékai felderítése érdekében; az ellenforradalmi illegális csoportokba való beépülés céljából; a legjobboldalibb ellenforradalmi elemek leleplezésére és kompromittálására; mindenirányú segítségnyújtásra a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumának a biztonsági szervek harcképességének helyreállításában...” Lásd a következő lábjegyzet.

⁵ ÁBTL 1.11.12. Egyezmények – Szovjetunió 1962-1973; 41-11-Sz-32/51-68. Összesítő feljegyzés, Budapest, 1968. december 7. (553. d.)

⁶ ÁBTL 1.11.12. Egyezmények – Szovjetunió 1962-1973; 41-11-Sz-251/4-o/71. Jegyzőkönyv, Moszkva, 1971. június 9. (553. d.)

⁷ Az egyezmény szövegét közli, illetve annak „utóéletéről” is szól Krahlucsán, 2007.

⁸ Vida, 1995: 84–94.; a megbeszélésről lásd még Huszár, 1998: 280–285.; Kun, 2008: 60–61. és 114–115.

⁹ Lásd a 18. lábjegyzetet!

¹⁰ ÁBTL 1.11.12. Magyar – szovjet kapcsolatok – 9. sz. n. Jelentés a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság küldöttségének a Magyar Népköztársaságban tett látogatásáról (1968. december 5-től 7-ig), 1968. december 12. (471. d.)

¹¹ ÁBTL 1.11.12. Magyar – szovjet kapcsolatok – 7. sz. n. Jelentés (BM III/I. Csfség), 1968. december 9. és ÁBTL 1.11.12. Magyar – szovjet kapcsolatok – 8. sz. n. Jelentés (BM III/II. Csfség), 1968. december 9. (mindkettő 471. d.)

¹² MOL XIX-B-1-ai 1-a/1655/1968. (54. d.)

¹³ ÁBTL 1.11.5. II. sorozat, sz. n. Jelentés a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság küldöttségének a Magyar Népköztársaságban tett látogatásáról (1968. december 5-től 7-ig), 1968.12.16. (56. d.)

¹⁴ A delegáció tagjai voltak: J. V. Andropov, A. M. Szaharovszkij, G. K. Cinyov és I. T. Szavcsenko. – *Andropov*, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984): 1954 júliusa és 1957 márciusa között a Szovjetunió magyarországi nagykövete; 1957-től az SZKP KB szocialista országokkal foglalkozó osztályának vezetője; 1961-től a KB tagja, 1962–1967 között a KB titkára. 1967–1982 között a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság (KGB) elnöke. 1973-tól az SZKP PB tagja, 1982 és 1984 között az SZKP főtitkára. – *Szaharovszkij*, Alekszandr Mihajlovics (1909–1983): 1939-től a leningrádi városi, illetve területi NKVD munkatársa, majd a háború alatt annak vezetője. 1946-ban a hírszerzés központi apparátusához került, 1949-től a romániai állambiztonság mellett tanácsadóként tevékenykedett. 1956-tól 1971-ig a KGB hírszerző főigazgatóságának vezetője, 1971-től 1975-ös nyugdíjazásáig a KGB elnöke mellett működő tanácsadó testület tagja. – *Cinyev* (Cinyov), Georgij Karpovics (1907–1996): a dnyepropetrovszki párszervezet titkára 1939-től, a világháború alatt politikai komisszár a Vörös Hadseregben. 1945-től Ausztriában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság munkatársa, majd a szovjet misszió egyik vezetője. 1953-tól a KGB különleges ügyosztályának, majd 1958-tól a Dzerzsinszkij Katonai Akadémiának a vezetője. 1960-tól a KGB katonai kémelhárításának, majd 1967-től (az általános) kémelhárítás parancsnoka. 1970 és 1982 között a KGB elnökhelyettese, majd első elnökhelyettese 1985-ig. 1986-tól 1992-ig a Védelmi Minisztérium munkatársa volt. Leonyid Brezsnyev sógora. – *Szavcsenko*, Ivan Tyihonovics (1908–?): a KGB elnökének helyettese 1954–1959 között, 1959-től a moldáviai köztársasági KGB elnöke. 1967–1969 között a KGB magyarországi, majd bulgáriai képviselője 1979-ig.

¹⁵ Tyitov, Fjodor Jegorovics (1910–1989): 1952–1971 között az SZKP KB tagja, 1966–1971 között szovjet nagykövet Magyarországon, 1971 és 1982 között az Oroszországi Szocialista Szövetségi Köztársaság külügyminisztere.

¹⁶ Biszku Béla (1921–): 1957. március 1-jétől 1961. szeptember 13-áig belügyminiszter, 1961–1962 között a Minisztertanács elnökhelyettese. 1962-től 1978-ig az MSZMP KB titkára.

¹⁷ Rác Sándor (1925–): 1958-tól a BM II/7. Osztályának a vezetője, 1961-től a BM II. Főosztály főosztályvezető-helyettese, majd 1962-től csoportfőnök a BM III/III. Csoportfőnökségén. 1962 végén az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője, 1966 és 1970 között a belügyminiszter állambiztonsági helyettese, 1970-től a belügyminiszter első helyettese, majd 1973-tól belügyi államtitkár. 1974-től ismételt az MSZMP KB apparátusában dolgozott, 1983 és 1986 között honvédelmi miniszterhelyettes, személyügyi csoportfőnök.

¹⁸ Jevtusenko, Jevgenyij (1933–): orosz költő.

¹⁹ A Pavel Litvinov (Makszim Litvinov külügyi népbiztos unokája) vezette csoport tagjai 1968. augusztus 25-én demonstrációt tartottak a Vörös téren a csehszlovákiai bevonulás ellen. A tiltakozás során tizenegy embert vett őrizetbe a KGB. 1968 októberében hét ember ítéltek el. *Pavel Litvinov* (fizikus) öt év száműzetést, *Larisza Bogoraz-Bruhman* (nyelvész) négy év száműzetést, *Konsztantij Babickij* (nyelvész) három év száműzetést, *Vagyim Delone* (író, költő) két év tíz hónap munkatábor, *Vlagyimir Dremljuga* (lakatos) 6 év munkatáborot kapott, *Viktor Fajnberget* (filológus) határozatlan idejű pszichiátriai kezelésre, *Natalja Gorbanyevszkaját* (költő, műfordító) pszichiátriai kezelésre ítélték. <http://psi.ece.jhu.edu/kaplan/IRUSS/BUK/GBARC/pdfs/dis60/kgb68-5.pdf>

²⁰ Brezsnyev, Leonyid Iljics (1906–1982): 1964 októberétől az SZKP KB első titkára, 1966-től főtitkára; 1960 és 1964, valamint 1977 és 1982 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

²¹ Az 1965 végével kezdődő, Alekszej Nyikolajevics Koszigin (a Szovjetunió Minisztertanácsa elnöke) nevével fémjelzett, elsősorban az iparigazgatás átalakítására és az önállóbb vállalati gazdálkodásra koncentráló gazdaságirányítási reform.

²² 1966. március 26-án és 1966. május 25–27. között ülésezett az SZKP KB plénuma, ahol döntöttek az állami felvásárlási tervek rögzítéséről, ezzel összefüggésben a felvásárlási árak megváltoztatásáról, illetve a kolhozokban a garantált munkadíjak bevezetéséről és a kizárólagos pénzbeli díjazásokra való áttéréssel.

²³ Régi orosz súlyegység, 1 pud = 16,38 kg.

²⁴ Az 1967. június 5–10. között zajló hatnapos háború során Izrael legyőzte a Szovjetunió támogatását élvező Egyiptom vezette arab államokat. A háborút követően a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatot Izraellel. Ennek nyomán felerősödött az „anticionista” propaganda a szocialista országokban.

²⁵ Az öt ország: Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Magyarország és Bulgária.

²⁶ 1968. november 14–17. között ülésezett a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága.

²⁷ *On events in Czechoslovakia: facts, documents, press reports, and eye-witness accounts.* Moscow, Press Group Of Soviet Journalists.

²⁸ *Sedm pražských dnů: 21.-27. srpen 1968. Dokumentace.* (Angol nyelvű kiadás: Littell, Robert (ed.): *The Czech Black Book.* New York.)

²⁹ Jan Pelnar (1911–1982): a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, 1968. augusztus 30-tól 1970-ig belügyminiszter.

³⁰ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratanyagban jelenleg nem lelhetők fel az Andropov által említett dokumentumok. A III/I. Csoportfőnökség éves munkabeszámolójában is – a „baráti szervezetekkel” való információcserre kapcsán – csak általánosságban említik ezeket az ügyeket. Eszerint információkat szereztek a Vatikán közel-keleti válsághoz való viszonyulásáról, illetve a Vatikán és a hozzá kapcsolódó szervezetek tevékenységéről, a papi emigráció „aknamunkájáról”, valamint Japán hadsereg-fejlesztési terveiről. ÁBTL 1.11.4. 67-347-a/1967. A III/II. Csoportfőnökség iratai között szintén csak utalás található ezekre az ügyekre: a kémelhárítás rendszeresen megküldte a japán nagykövetségről megszerzett dokumentumokat. ÁBTL 1.11.5. 8-7/619/68. Jelentés [a szovjet és a magyar kémelhárító szervek együttműködéséről], 1968. október 22.

³¹ 1966. szeptember 24-én a Magyar Sajtó Házában „az Egyesült Államok hírszerző aknamunkájáról” tartott sajtótájékoztató.

³² Nem világos, hogy Andropov itt mire gondol. Ilyen összesítésről jelenleg nem áll rendelkezésre információ, sőt még a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya is szóvá tette ebben az időben, hogy nem tud pontos adatokat nyújtani a „konkrét operatív ügyekben”. Lásd: ÁBTL 1.11.12. Magyar – szovjet kapcsolatok (1968–1971) – 5. sz. n. Feljegyzés a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság közötti együttműködéséről, 1968. december 4.

³³ Harmadik országos módszer: amikor az állambiztonság egy közbeeső (harmadik) országon keresztül próbál információhoz jutni egy adott országgal kapcsolatban.

³⁴ 1960-ban hozták létre a szocialista országokban a kémelhárító rezidentúrákat, majd a szocialista országokban tartózkodó magyar állampolgárok védelméről szóló 0032/1963. (XII. 5.) sz. belügyminiszteri parancs szabályozta működésüket. A szocialista országokban működő rezidentúrák a III. Főcsoportfőnökség szervei voltak, de a szigorúan titkos beosztottak hivatali munkájuk során a fedőszerv (Külügyminisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium) vezetőinek, az operatív munkájuk tekintetében pedig a III/II. Csoportfőnöknek voltak alárendelve. Tevékenységüket az 1963-ban létrehozott III/II-6. Osztály vezetője irányította és ellenőrizte. Lásd Krahlucsán, 2007; Orgovánai, 2011.

³⁵ Mao Ce-tung (1893–1976): 1935-től a Kínai Kommunista Párt KB titkára, 1943-tól elnöke. A népköztársaság kikiáltása után 1949 és 1959 között a Kínai Népköztársaság elnöke. A KKP KB tagja 1923–1924 és 1927–1976 között, a KKP PB tagja 1933-tól haláláig.

³⁶ Sem a szovjet ellenzéki mozgalmakkal foglalkozó irodalomban, sem a magyar állambiztonsági, illetve külügyi iratanyagban nem találtam több információt a csoport tevékenységéről.

³⁷ Albánia 1961-ben megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, majd 1962-ben kilépett a Varsói Szerződésből is.

³⁸ Az SZKP Politikai Bizottsága 1967. július 17-én döntött – Andropov javaslatára – a KGB 5. Igazgatóságának felállításáról.

³⁹ Az 1964-ben alakult, Adolf von Thadden (1921–1996) vezette Német Nemzeti-Demokrata Párt (NPD).

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.5. BM III/II. Csoportfőnökség iratai, (1957) 1962–1990 (1991)

1.11.12. BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődeinek iratai, (1955)
1957–1990 (1991)

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-ai Belügyminiszteri Titkárság, 1957–1990

Hivatkozott irodalom

Huszár, 1998

Huszár Tibor: *1968: Prága, Budapest, Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció.* Budapest, Szabad Tér Kiadó.

Krahulcsán, 2007

Krahulcsán Zsolt: KGB és III. Főcsoportfőnökség: egy kapcsolat vége...(?). *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2007_4_krahulcsan (utolsó letöltés: 2011. november 1.).

Kun, 2008

Kun Miklós: *A „Prágai tavasz” titkos története.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Vida, 1995

Vida István: „...nem egy első díjas műalkotás”. Feljegyzés Kádár János és J. V. Andropov 1968. decemberi találkozásáról. *Társadalmi Szemle*, 1. sz. 84–94.

A Beatrice-mítosz

Egy zenekar az állambiztonság figyelmének keresztútjában

Az 1956–1989 közötti időszak a monolit politikai rendszer sajátosságainak jegyeit viselte magán a kulturális élet területén is, azonban a könnyűzene történetének szempontjából mégsem tekinthetjük egységesnek. Habár az operatív intézkedések működési mechanizmusa nagyrészt ugyanazt a metodikát követte a Kádár-rendszer során – a helyi szinteken ennek eredménye különböző okokból változó volt –, a könnyűzene egyes ágaihoz való ideológiai-elvi hozzáállás többször módosult, természetesen a szocializmus eszmeisége általános vezérelveinek megsértése nélkül. Retorziók a pártállam, így a politikai rendőrség részéről is érték az együtteseket, szólistákat, hiszen a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján éppúgy megfigyelés alatt tartotta őket az állambiztonság, ahogy azt tette a Kádár-rendszer megelőző éveiben, évtizedeiben. Ezek között jelentős szerepet játszott a Beatrice állambiztonsági megfigyelése és az együttes ellen életbe léptetett intézkedések sorozata. Ennek intenzitása semmit nem csökkent a diktatúra „puhább” időszakában az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött dokumentumok tanúsága szerint. Azt is tudjuk ugyanakkor, hogy a hálózati jelentések nem kerülhettek teljes egészében a mai napig sem archívumba, amelynek egyik oka az iratok rendszerváltás idején történő megsemmisítése lehet, a másik oka pedig az, hogy az akkor keletkezett dokumentumok érintettjei a mai napig is végeznek titkosszolgálati munkát, így jogszabály szerint sem kötelesek ezen iratokat átadni az azokat keletkeztető szervek a levéltárnak. „Természetesen” az is előfordulhat, hogy bizonyos iratok lappanganak valamelyik egykorvolt operatív tartótisztánál. Emiatt pontos és mindenre kiterjedő összehasonlítást sem tudunk végezni a tekintetben, hogy melyik évtizedben összesen mennyi ügynöki jelentés és egyéb állambiztonsági irat keletkezett a könnyűzenei élet területén. Az azonban bizonyos, hogy a hetvenes évek második felétől kezdve a kemény rock renitens képviselői – és persze a rendszerhez alkalmazkodóbbak is, csak kisebb mértékben – az állambiztonsági szolgálatok figyelmének keresztútjában álltak. Közülük is kiemelkedik a Beatrice zenekar, amely különösen kivívta a pártállami titkosszolgálatok figyelmét, nem kis gondot és munkát okozva a hatalom képviselőinek fellépéseivel és az azokon megjelenő nagyszámú közönségének a pártállami normáktól jelentősen eltérő megjelenésével és szórakozási szokásaival.

A Belügyminisztérium a hetvenes évek második felében még inkább aktivizálta titkos megbízotti hálózatát,¹ amelynek alapján 1977 szeptemberében Benkei András belügyminiszter a PB-tagoknak jelentést küldött a kulturális területen működő ellenséges erők tevékenységéről és a 0022/1970. sz. miniszteri parancs² végrehajtásáról. A szöveg egyes részletei Benkei 1973-ban Aczél Györgynek és Biszku Bélának megküldött szövegével egybeestek, amiből tisztán látszik a rendszer megingathatatlanságába vetett hit és az is, hogy a módszerek és a könnyűzene megítélése néhány év alatt nem változott a belügyi tárca részéről. Figyelő dossziékban ekkor 96 főt tartottak számon, miközben mintegy 1600–1800-an kerültek a látókörükbe, amely szám a néhány évvel korábbihoz képest nőtt. Ezt az elhárító munka fejlődésének – ami többek között a 005/1972. sz. BM parancsból³ következett –, illetve az ellenzék aktivizálódásának köszönhetőék. A feladatok közé beemelték a „Ne gyártsunk hősokeket!” szlogent, ami Kádár János beszédeiben is vissza-visszatérő motívum volt. Ennek nyomán viszont egy kicsit szabadabban mozoghattak a megfigyelt rockzenészek, hiszen nem akart nekik a pártállami vezetés „ingyen reklámot” adni. A jelentés célként egyaránt megfogalmazta a vonalvezetők és operatív tisztek kezdeményezőkézségének növelését, a hálózati személyek hírszerző lehetőségeinek bővítését, valamint az objektumok hatékonyabb operatív védelmét.⁴

A Beatrice zenekar 1970-ben alakult az első magyar női együttesként, amelyben a szakma által jegyzett zenészek – Csuka Mónika gitáros, testvére, Csuka Mária dobos,

Nagy Katalin billentyűs (a későbbi Kati és a kerek perec elnevezésű formáció alapítója és vezetője) és Hamar Kriszta basszusgitáros – játszottak. A helyzet azonban Nagy Feró énekes benősülésével – Csuka Mónikát vette feleségül –, illetve Bencsik Sándor gitáros csatlakozásával alapvetően megváltozott, és a nőket lassan felváltották a férfiak. Volt ugyan még egy, a Mikrolied nevű női énektróval együttműködésben töltött időszakuk, illetve egy funky-diszkós – egyébként sikeres, Csuka Mónika és Nagy Feró duettjére építő – próbálkozásuk 1977-ben a Made in Hungary rádiós vetélkedőn, de ugyanebben az évben a Metronóm '77-en már csak kísérőzenekarként léphettek fel.⁵ Ekkor jött az újabb stílusváltás, melynek eredményeként 1978-tól a Beatrice a csöves-kultusz zenekarainak élvonalába és – mint a pártállami szórakoztatás- és kultúrpolitika alapvető intencióitól merőben eltérő együttes – az állambiztonsági szolgálatok figyelmének középpontjába került. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, amikor javában dúlt a „rock-diszkó-háború”, az előbbi műfaj kitermelte magából azt a három zenekart, amelyek leginkább problémát okoztak a hatalomnak, legfőképpen nagy tömegtámogatottságuk és szokatlan hangvételük okán. A pártállami érdekeket szem előtt tartó és azt kiszolgáló média által botránybandáknak vagy „fekete bárányoknak” kikiáltott P. Mobil – Hobo Blues Band – Beatrice trióból ez utóbbira sikerült a hatalmi gépezetnek – ideértve az állambiztonsági szervek hatékony közreműködését – akkora nyomást (állandó rendőri igazoltatások, fellépési engedély megvonása stb.) gyakorolnia, hogy 1981 augusztusában Nagy Feró, a zenekar énekes és vezetője bejelentette feloszlásukat. A belügyi szerveknek már csak azért is jelentős szerepük volt a Beatrice életében, mert 1978-tól folyamatos megfigyelés alatt tartották a zenekart, és alkalomadtán különböző retorziókat is alkalmaztak tagjaival szemben. Nézzük meg először, hogyan emlékezik a pártállami, ezen belül az állambiztonsági szervekkel való konfrontációkra az együttes frontembere, Nagy Feró, majd tekintsünk át néhány ügynöki jelentést „a legfeketebb fekete bárány zenekarról”, és vizsgáljuk meg, milyen jelentősége volt ezeknek a zenészek életére!

Nagy Feró visszaemlékezése szerint a nyílt állományú rendőrség nemegyszer megtette azt, hogy a koncert közben színpadon álló énekest igazoltatta (!), és ha nem volt nála a személyi igazolványa, akkor akár a közönség legnagyobb tombolása közepette is félbeszakította a műsort, a rajongóknak pedig – „természetesen” a rendőrök szigorú felügyelete mellett – haza kellett vonulniuk. Nem nehéz belátni, hogy az efféle rendőri intézkedés is csak arra volt jó, hogy borsot törjön a zenészek orra alá, és ellehetetlenítse a fellépéseiket, miközben olyan „balhékat”, amelyeket a média segítségével terjesztettek róluk (csirkedarálás a koncerteken), el sem követtek, de természetesen a tájékozatlan nagyközönséggel, amelynek tagjai nem jártak Beatrice-koncertekre, el lehetett hitetni ezeket az alaptalan híreket. Mint azt Nagy Feró közölte, különösen a *Jerikó* című számukat túrték nehezen a rendőrök és nem egy esetben a szervezők is, mivel az a „Támadás! Egy, kettő, három!” felkiáltással kezdődött, és a hidegháború időszakában ilyen nem volt ildomos mondani, főleg nem egy olyan országban, amely a szocializmus építése közben azt hangoztatta, hogy a béke oldalán áll, szemben a kapitalista államokkal. A színpadi összekötő szövegekre – minden bizonnyal az ügynöki jelentések segítségével – is odafigyeltek a rendőrök, akiknek az énekes elmondása szerint azzal is sok bajuk volt, hogy miért kellett Nagy Ferónak azt mondania, egy-egy gitárszóló előtt, hogy „Ideiglenesen ihaj-csuhaj!”. Ennek ugyanis direkt áthallása volt „az ideiglenesen Magyarországon állomásozó szovjet Vörös Hadsereg katonái” szlogenjére, holott ez így szó szerint nem hangzott – nem is hangozhatott – el. Az állambiztonsági hálózat tagjainak és tartótisztjeinek részvétele a Beatrice koncertjein pedig az énekes visszavisszatérő megjegyzései közé tartozik az oral history interjúkban a pártállami időszak felidézésekor. Ezek közül ki lehet emelni azt az esetet, amikor Egerben valaki könnygázt fújt a közönségre (ez akkoriban a keményrock-koncerteken szinte megszokott jelenség volt), s abból a zenészeknek is jutott, ám amikor az énekes szólt a rendezőknek, hogy utasítsák rendre az illetőt, aki fújt, meglepődve látta, hogy miután kiemelték a tömegből és a kapuban álló rendőrparancsnokhoz vitték, szalutálva jelentett neki, azaz a rendőrség állományába tartozott. Egy másik alkalommal pedig a budapesti Láng Művelődési Házban a *Térden állva* című számot játszották, amelynek során a közönség mindig letérdelt, ám itt öten-hatan állva maradtak, mert nem ismerték a koreográfiát, és amikor nem tudták, mitévők legyenek, hátranéztek valakire, aki térdre intette őket. Ekkor az énekes

interpretációja szerint – ami a titkosrendőri jelentések fényében erősen valószínűsíthető – az történt, hogy az ügynökök nem tudták, hogy le kell térdelni a szám alatt, és utasítást vártak a főnöküktől, aki földre parancsolta őket, nehogy kilógnanak a rajongók soraiból. Nagy Feró visszaemlékezése szerint ugyancsak szemet szűrt a hatalomnak az együttes jelképe, a baboskendő, más néven Ricse-kendő, amely piros alapon fehér pöttyöket ábrázolt, és egyes okfejtések szerint azt jelképezte, hogy Magyarországon foltok estek a kommunizmus vörös színén, azaz nem valósult meg teljes mértékben az államszocializmus.⁶

Nem maradt ki a rendőrség arzenáljából a hajnali becsöngetések sorozata sem, a Beatrice énekesét többször felébresztették lakásán, igazoltatták, és az is előfordult, hogy előállították a XIV. kerületi rendőrkapitányságra (ekkoriban Nagy Feró Zuglóban, a Nagy Lajos király útján lakott), és kihallgatták.⁷ Más alkalommal rendőrségi közlekedési bírságot akartak behajtani rajta a lakásán, szintén hajnalban,⁸ megint máskor pedig „véletlenül” összetévesztették egy másik Nagy Ferencsel, aki kamionsofőr volt, és ez utóbbi személyt keresték, ugyancsak hajnalban, az énekes lakásán.⁹ Ebbe a sorba illik az az epizód is, amikor a rendőrök – állítólagos házkutatási paranccsal a kezükben, amit viszont nem mutattak meg – elkérték Nagy Feró útlevelét, és több éven keresztül nem adták neki vissza.¹⁰ Egy jóformán filmbe illő jelenet eredményeként kapta meg újból az énekes a dokumentumát, amikor az *István, a király* című rockoperában Laborc szerepét játszotta, és a bemutató előadás utáni fogadáson a színdarab koreográfusa, Novák Ferenc ismertette meg az akkori belügyminiszterrel, Horváth Istvánnal. Az alkalmat kihasználva az énekes vette a bátorságot, és megkérdezte a belügyi tárca vezetőjétől, miért nem kapja vissza az útlevelét. A beszélgetés eredményeként rövidesen teljesült a kérése.¹¹ A politikai rendőrséggel való, fizikai értelemben legdrasztikusabb találkozása azonban akkor történt, amikor a szerv Tolnai utcai központjába idézték tanúként, a Diener Tamás fotóművész ellen államellenes izgatás címén folytatott vizsgálat ügyében. Az énekesről ekkor már – az alábbiakban idézendő – állambiztonsági jelentések alapján meglehetősen tájékozott volt a hatalmi apparátus, lényegében mindent tudtak róla, ami a pártállami rendszer szempontjából fontos volt. Leírása szerint már a bejáratnál elvették tőle a személyi igazolványát, majd egy párnázott ajtajú kihallgatóhelyiségbe vitték, ahol először megverték, majd egy tiszt kihallgatta, és az avantgárd művészekkel való kapcsolata felől érdeklődött – ezekről is szólhattak ügynöki jelentések, mert a kihallgató tiszt utalt rájuk az énekes emlékezete szerint. Amikor Nagy Feró lényegében tagadta az undergrounddal való kapcsolatait, a tiszt nyilvánvalóvá tette, hogy tudnak ez irányú kapcsolatairól – nyilván a több vonalon megerősített és kontrollált hálózati jelentések alapozták meg a politikai rendőrség információit. A memoár szerint mintegy hét órán keresztül tartott a rendőrségi akció, utána szabadon engedték.¹² Az együttest a titkosszolgálati eszközök segítségével is igyekeztek mind jobban perifériára szorítani. Erre a korszakra így emlékszik vissza Nagy Feró:

„Nem volt célja az életemnek. Egzisztenciám sem volt. Állami vállalatnál nem kaptam a végzettségemnek megfelelő állást. (Az énekes a Kandó Kálmán Műszaki Főiskola villamosmérnöki karán végezte tanulmányait, államvizsgáját azonban nem tette le. Ezzel kapcsolatban is megkeresték a politikai rendőrség részéről, és felajánlották, hogy ha együttműködik velük, ellentételezésként segítenek neki abszolválni a diplomáját. A roksztár ebbe nem egyezett bele, saját elmondása szerint nem lett ügynök, de a diplomáját sem kaphatta kézbe.)¹³ A börtön és a szabad élet között libikókáztam. A zenekarom egy politikailag üldözött csapat volt. Megfigyeltek, lehallgattak, feljelentettek, bevittek, megverték, megaláztak – nap mint nap [...] és akkor sírtam [...] Idegileg teljesen kikészültem. Nem bírtam tovább. Minden pillanatban éreztem, hogy valakik állandóan figyelnek és követnek.”¹⁴

Az együttes 1981 tavaszán már – legalábbis az utókor szemszögéből nézve jól megállapíthatóan – az állambiztonsági hálózat, a könnyűzenei intézményrendszer, a közigazgatási szféra és a pártapparátus alapszervei összehangolt munkájának következtében végnapjait élte,¹⁵ amikor az év március 23–25. között megrendezték a

tatai rocktanácskozást. Az eseményt jelen tanulmányban nem részletezve annyit mindenképpen jelezni kell, hogy noha a könnyűzenei élet legnépszerűbb és legbefolyásosabb résztvevőit meghívták erre a tárgyalásra, ahol még Tóth Dezső kulturális miniszter-helyettes és Lendvai Ildikó, a KISZ Központi Bizottsága Kulturális Osztályának vezetője is felszólalt, az énekes visszaemlékezése szerint ő csak részvételi jogot kapott, véleményét azonban nem mondhatta el; amikor hozzászólásra jelentkezett, mindig leintették.¹⁶ A Beatrice elmaradt jogdíjai felől is csak S. Nagy István szövegíró érdeklődhetett.¹⁷ Az akkoriban perifériára szorított együttesek – leginkább az alternatív zenekarok és a Beatrice – számára azért is volt kritikus ez a tanácskozás, mert a szakma elitje, Bródy János, Benkő László és Presser Gábor is elhatárolódtak tőlük, nekik ugyanis nem volt ORI-vizsgájuk és nem professzionális zenészekként alkottak egy zenekart. (Például az A. E. Bizottság tagjai eredetileg képzőművészek voltak, akik kezdetben csak mintegy „melléktevékenységként” foglalkoztak a zenéléssel.) Nagy Feró úgy emlékezik, ezek az elhatárolódások legfőképpen a Beatrice ellen irányultak, s annál súlyosabbak voltak, hogy a miniszter-helyettes előtt tették azokat.¹⁸ Bródy János elmondása szerint azonban 1981-ben ő is azt akarta, hogy koncertezhessen a zenekar.¹⁹ Nagy Feróék vesszőfutása viszont még nem ért véget, a könnyűzenész szakszervezet 1981. augusztusi rockfesztiváljára az Óbudai Hajógyári-szigetre meg sem hívták őket saját kollégáik, s az együttes még ebben a hónapban feloszlott.²⁰ Nagy Feró több mint 30 év távlatából is úgy értékeli, cserbenhagyta őt az akkori popzenész-társadalom, mert senki nem mondta meg neki őszintén, hogy miért nem léphettek fel, egyedül Presser Gábor, aki elárulta, hogy a rendőrség tette egyértelművé a szervezők számára: Beatrice nélkül lehet csak megrendezni 1981 legnagyobb magyarországi rockkoncertjét.

A továbbiakban néhány ügynöki jelentést vizsgálunk meg abból a szempontból, hogy azok milyen hatással voltak a zenekar életére, illetve milyen típusú információkkal szolgáltak a belügyi szerveknek. „Futó” 1978-ban a következőket írta jelentésében a zenekarról:

„A Beatrice együttes kb. 2 éve alakult. Zenéjükben kezdettől fogva a Nyugat-Európában 1977–1978-ban elterjedt punk-rock zenei irányzatot követik. Ennek jellemzője a kemény zene és a közvetlen hangú, trágár szövegű dalok párosítása. A nyugat-európai punk zenekarok közönsége feltűnően és lehetőleg megbotrányoztató módon öltözködő – szakadt, rongyos ruha, biztosítótűk a fülben, összevissza festett arc – és közönségesen, botrányos módon viselkedő fiatalokból áll, akik az erkölcsi normákkal való szembeszállásukat trágár beszéddel, kirívó külsővel és magatartással jelzik. Fentiekről a magyar fiatalok múlt évben értesültek néhány ifjúsági lapunk által. Azóta több rockzenekarunk – Piramis, P. Mobil, V’ Moto-Rock – közönségénél tapasztaltuk a »punk-magatartás« utánzását. Legfeltűnőbb módon a már jelzett Beatrice-együttes 14-18 éves fiatalokból álló rajongói viselkednek. A ruházatukra aggatott különféle »díszek« között kb. 1 hónappal ezelőtt egy koncerten horogkereszt alakú jelvények is voltak, több fiatalnál nyakláncon hordva. Fékezhetetlenségükre jellemző, hogy legutóbb a Csepeli Munkásotthonban tartott koncert alkalmával összetörték a terem több berendezését.”²¹

Akkoriban több korabeli lap hatására a punk stílusba sorolták a zenekart, ez jelenik meg a jelentésben is, holott Nagy Feró is nyilatkozta, hogy „*azt sem tudtuk, mi az a punk*”.²² (Valójában alapvetően hagyományos hard rock zenét játszottak.) Az irat feltűnően nagy tájékozatlanságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor a Demjén Ferenc által vezetett V’ Moto-Rock együttest ugyanahhoz a stílusirányzathoz sorolja, mint a Beatricét. Minden bizonnyal az tévesztette meg a jelentés összeállítóját, hogy a kezdet kezdetén ez utóbbi formáció is valóban bőrfelszerelésben lépett színpadra – nyilván a kemény rock divathullámát meglovagolva –, de közönségük egyáltalán nem volt annyira „balhész”, mint a Beatrice rajongótábora. Jól kivehető a jelentésből a politikai vonulat is: igyekeznek a zenekart és „sleppjét” fasisztoidnak beállítani, holott élhetünk a gyanúperrel, hogy a náci szimbólumok használata mindössze elszórtan volt megfigyelhető, a zenekar pedig

egyáltalán nem terjesztett ilyen eszméket. Arra mindenesetre ez utóbbi megállapítás alkalmas lehetett, hogy politikai koncepció köré felépítve alkalomadtán ügyet kreálhassanak belőle. Mint tudjuk, a zenekar ellen nem indítottak bírósági peres eljárást, ám az ügynöki jelentések információit is használhatta a rendőrség, amikor a fent már említett intézkedéseket életbe léptette Nagy Feróval szemben. Amikor például a rendőrök elvették az útlevelét, házkutatási parancsra is hivatkoztak felszólításuk megtagadása esetére, nyilvánvalóan azokra az információkra alapozva, amelyeket a belső elhárítás tagjaitól sikerült beszerezniük. Az együttes közönségének egy részét egyébként előszeretettel titulálták a hálózati személyek fasisztának, „Vízi József” Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tmb. 1980. december 28-án egyebek mellett azt jelentette tartótisztjének, hogy a „ricsések” Ózdon fasiszta jelszavakat hangoztattak.²³

A „Dobos” fedőnevű ügynök 1979 májusában jelentett a zenekarról:

„Beatrice: [...] A zenekarból kivált Gidófalvi [helyesen: Gidófalvy] Attila, aki a jövőben az új Karthago együttesben, Szigeti Ferenc zenekara, fog játszani. Gidófalvi kiválása, amennyiben pótolni nem tudják, a zenekar megszűnését is jelentheti. [...] Közismert, hogy egyes fellépéseiket botrányok kísérik. Az egyik ilyen botrányról Hajdú János írt cikket, erre a cikkre a zenekar, közönsége előtt sajátos hangvétellel válaszolt. Ebből újabb botrány keletkezett.”²⁴

„Dobos” némileg eltúlozta a billentyűs szerepét, akinek kiválása megítélése szerint akár a zenekar feloszlásához is vezethetett volna.²⁵ Ez némileg megalapozatlan állítás volt, hiszen a Beatrice alapvetően nem az orgona-szintetizátor-játékra épült, noha az színesítette zenéjükét. A billentyűs kiválása ugyanakkor valószínűleg beleillett abba a „szalámi-taktikába”, amelyet ekkoriban sokakkal szemben gyakorolt a hatalom: az állambiztonsági hálózat segítségével feltérképezték az egyes zenészek gyenge pontjait, ezt kihasználva feszültséget keltettek közöttük, amelybe szintén bevonták a belügyi hálózat tagjait, s ez nemegyszer a zenekarok felbomlásához vagy a tagok kiváláshoz vezetett. Azoknak, akik a kiválás mellett döntöttek, kedvező perspektívát kellett nyújtani, hogy elhagyják a zenekart, ez Gidófalvy esetében a Karthago zenekar lemezszerződése volt. (Hasonlóan szították az ellentétet az Illés zenekarban,²⁶ de a Gidófalvyéra emlékeztető eset játszódott le Vikidál Gyulával is – aki „Dalos” fedőnéven írta később jelentéseit – a P. Mobil zenekarban, ugyanis tőlük megválva a Dinamit együttes énekesé lett 1979–1982 között, annak feloszlásáig, és azzal tudták szembefordítani a P. Mobil vezetőjével, Schuszter Lóránttal, illetve elcsalogatni az eredeti zenekarából, hogy lemezkészítési lehetőséget kínáltak a Dinamitnak).

A hálózati személy egy másik problematikára is felhívja az utókor figyelmét, nevezetesen arra, hogy az ügynöki jelentéseknek igen eltérő volt a politikai súlya. Ez egyrészt attól függött, hogy ki(k)ről jelentettek, másrészt, hogy ki jelentett, harmadrészt, hogy milyen politikai-közéleti kontextusba lehetett helyezni egy-egy jelentést. A „Dobos”-jelentés egy részlete jól megvilágítja ezt a problémát:

*„Feladatomnak megfelelően az elmúlt találkozásunk óta a Beatrice, P. Mobil és a Piramis együttesekről az alábbiakat állapítottam meg.
Beatrice: az együttes Dorog-i [sic!] koncertjét nem tarthatta meg, a Dunaújvárosi [sic!] fellépéseiket is lemondták. Legközelebb augusztus 12-én játszanak Budaörsön. Az elmaradt fellépéseiket valószínűleg korábbi botrányaik miatt tiltották be.”*

Mindamellet, hogy ez a kis szövegrészlet a titkos megbízott és a tartótisztje szellemi színvonaláról tanúskodik, könnyen nyomon követhető, hogy az ügynök már csak utólag számol be az együttes működésének korlátozásáról. Ez azt jelenti, hogy a titkos megbízott jelentése nem befolyásolta, csak dokumentálta a korabeli eseményeket. Ezt támasztja alá a „valószínűleg” kifejezés a jelentésben, amivel érzékeltetik, hogy nem volt ráhatásuk ezekre a betiltásokra, csak befejezett tényként írták le azokat. Mindamellet az ügynököt „ráállították” a zenekarra, és rendszeres jelentést vártak tőle a Beatrice-ügyben, ennek megfelelően „Dobos” az együttesről 12 jelentést adott le tartótisztjének,

Bárány Károly századosnak 1979 októbere és 1980 novembere között. Nem mondható, hogy teljes sikerrel járt volna, valószínűleg az együttes tagjai sem szimpatizáltak vele, sőt az is lehet, hogy gyanút fogtak: besúgó volt közvetlen környezetükben. Bárány Károly meg is jegyezte róla: „Jelentéseiből megállapítható, hogy az együttes tagjai egyre zárkózottabbak lesznek, kijelentéseik, véleményeik bizonyos dolgokról mesterkéltek, nem őszinték.”²⁷

A belügyminiszter-helyettesi poszton lévő Karasz Lajos állambiztonsági altábornagy által 1979. október 29-én aláírt napi operatív információs jelentésből²⁸ jól kivehető, hogy a BRFK állambiztonsági szervét értesítették, és az ügyben bizalmas nyomozást kezdeményeztek. Ennek keretében szervezték be „Dobos”-on kívül a „Sakál” fedőnevű tmb.-t is, hogy adjon hangulatjelentéseket a koncertekről, és arról, kik voltak a hangadók az egyes koncerteken.²⁹ Az eljárás természetéből fakadóan ez a titkos nyomozás elmegetett volna odáig, hogy nyílt nyomozást indítsanak Nagy Feróék ellen, aminek a vége akár bírósági per is lehetett volna. Idáig – mint köztudott – nem jutott az ügy, a hatalom minden bizonnyal belátta, hogy nem érdemes egy újabb mártírt kreálni, ezúttal a könnyűzenei élet területéről, mert az kikezdhetette volna a rendszer ideológiai – a felszínen legalábbis még meglévő – stabilitását. Így a hatalom leginkább a fent már említett belső bomlasztásra törekedett, amit mások mellett a Belügyminisztérium ügynökeinek kellett előidézni és koordinálni, valamint azt is meg kellett figyelniük, hogy a fellépések számának drasztikus csökkentése mennyire vette el a Beatrice tagjainak kedvét a zenéléstől.³⁰ Ennek az ügynöki jelentésekben is van nyoma, ugyanis egyszer „Dobos” arról számolt be, hogy

„a Nők Lapja 20. számában megjelent róluk egy cikk, amely negatív formában tüntette fel az együttest, ízlés- és erkölcsrombolónak minősítve. A cikk következményeként az 1980. jún. 2-i debreceni, 3-i szegedi-hódemzövásárhelyi fellépésüket az ottani szervezők lemondták, mondván: »nekünk nincs szükségünk punkokra«. Tartanak tőle, hogy a május 30-i pápai és a június 4-i salgótarjáni fellépésüket is visszamondják.”³¹

A zenészekre azonban időközben átmenetileg még jobb idők is jártak, amikor Erdős Péterrel, az MHV márkamedzserével egy exkluzív szerződést írtak alá 1980. március 19-én, ami április 8-án lépett volna életbe, ám éppen ezen a napon a Beatrice tagjai felmondták a szerződést. Attól tartottak ugyanis, hogy ezzel jobban korlátozzák alkotói szabadságukat, mintha időnként betiltják koncertjeiket.³² A hálózat ugyanakkor nem szűnt meg róluk jelenteni, egyik – nem éppen jóindulatú – jelentésükben pedig azt is megfogalmazták, hogy „az együttes csaknem valamennyi tagja úgy politikailag, mint a zene területén az átlagon aluli műveltségi színvonalon áll. S ez az, ami veszélyes.”³³

A szerződés visszamondása után is intenzíven jelentettek róluk az állambiztonsági hálózat tagjai. Az egyik napi operatív információs jelentés részletekbe menően beszámolt az együttes 1980. augusztus 26-i körmendi koncertjéről, amit a Hobo Blues Banddal és a P. Mobillal közösen tartottak (előtte három nappal rendezte meg az Ifjúsági Magazin és az Express Ifjúsági és Diák Utazási Iroda a legendás „fekete bárányok fesztivált” az Óbudai Hajógyári-szigeten). Ebben az állt, hogy

„a beatrice [sic!] együttes előadásában a fiatalok negatív irányú befolyásolására, nihilista hangulatkeltésre alkalmas jelenségek voltak észlelhetők. A zenekar egyik tagja feliratos trikóban lépett színre, elől: »nem! nem! nem!«, hátul: »munka helyett pihenés!« szöveggel. A zenekar vezetője – nagy ferenc [sic!] – előadás közben »hangulatkeltő« kérdéseket intézett a közönséghez: »akartok dolgozni?«, »mikor dolgoztok?« »akartok becsületes emberek lenni?«. A kérdésekre a fiatalok jelentős része fanatikus átéléssel, kórusban kiáltozta a »nem, nem! soha!« választ. Politikai jellegű befolyásolási célt takart a zenekar tagjaitól elhangzott: »ne törődjeteK lengyelországgal [sic!] – szórakozzatok! Munka helyett édes a pihenés!« közbekiáltások is. Az erősen ittas, botránnyosan viselkedő fiatalok eltávolítása miatt nagy ferenc [sic!] a rendezőség ellen hangolta a tömeget.”³⁴

A pártállami rezsim számára valóban nem lehetett megnyugtató arról értesülni, hogy egy tömegekre ható, nagy befolyással bíró rocksztar arra biztatja rajongóit, hogy ne dolgozzanak, mikor a hivatalos szóhasználat szerint teljes volt a foglalkoztatottság Magyarországon. (Az már egy másik kérdés, hogy mennyire kellett intenzíven dolgozni a munkahelyeken, és milyen arányú volt a bújtatott munkanélküliség, melynek következtében a szocialista vállalatok nagy része nem állta volna meg a helyét a versenyben a nyílt piacon.) Megjelent az együttes frazeológiájában az 1980-ban Lengyelországban alakult Szolidaritás Szakszervezet is, amiről az énekes a jelentés szerint nem nyilatkozott pozitívan. Itt meg kell jegyezni, hogy nem feltétlenül érzékelhette az ügynök és tartótisztje a koncert légkörét, illetve az azt átszövő ironiát, és nem látták meg, hogy a fenti kijelentés mögött akár az is húzódnhatott, hogy az együttes egyetértett a Szolidaritással már csak azért is, hogy beszélt róluk olyan körülmények között, amikor a pártnak megfelelő kontextustól eltérően nem volt tanácsos azt megtenni.

Egy másik alkalommal a vámosgyörki koncertjüket elemezte az állambiztonsági jelentés:

„1980. október 11-én a vámosgyörki kultúrházban a Beatrice együttes koncertet adott, melyre a »slepp«-hez tartozó 30-40 budapesti fiatal is elutazott, többségük erősen ittas állapotban. A koncertre kb. 200 fő jegy nélkül ment be. Az előadást csak késéssel tudták megkezdeni, mert a nézők a kábeleket és a keverőasztalt megrongálták. A zenekar vezetője – hogy a tömeg is hallja – közölte a zenészekkel, hogy el vannak tiltva, »most az okosok nem engedik a szöveges zeneszámokat«. Erre és hasonló megjegyzéseire a résztvevők szidalmazták az ORI-t és a kulturális ügyeket intéző szerveket. Több személyt a biztosító rendőr elvtársak igazoltattak, egyeseket a helyszínről eltávolítottak (vonatra ültették). Előállítás nem történt. Az igazoltatott budapesti személyek adatait szervünkhöz megküldik.”³⁵

A jelentés negatív színben állította be, hogy 200-an ingyen jutottak be az előadásra. (Ez máskor is előfordult néha, persze nem ilyen tömeges méretekben, az együttes ugyanis ezzel szolidaritást vállalt azokkal, akik a vasúti jegy árát sem sajnálták, hogy megnézzék-meghallgassák koncertjeiket, de már nem volt anyagi fedezetük a belépőjegy megvásárlására.³⁶) A létszámokat illetően élhetünk a gyanúperrel, hogy a zenekart kísérő „slepp” létszáma nagyobb volt 30-40 főnél, és a hatalom csak bagatellizálni akarta a Beatrice ifjúságra gyakorolt hatását, bár ennél a konkrét esetről nem zárható ki, hogy fedte a valóságot az adat. A jelentésben az is szerepel, hogy „egyeseket” nem engedtek be a koncert helyszínére, és „vonatra ültették” őket. Itt pedig a hatóság valószínűleg kisebbiteni igyekezett azok létszámát, akiket nem engedtek be a művelődési házba.³⁷ Mindenesetre azoknak az adatait, akiket a helyszínen igazoltattak, elküldték az állambiztonsági szerveknek, ami azt jelenti, hogy a nyílt rendőri intézkedésnek titkosszolgálati következménye lett. A jelentések ekkor már a „Rothadók” fedőnevet viselő bizalmas nyomozás részét képezték.

A zenekar nagylemezen való megjelenésének hiánya végigkísérte történetüket az 1981. augusztusi feloszlásig, s ahhoz jelentős mértékben hozzá is járult. A „Forgó” fedőnevű ügynök éppen arról számolt be, hogy 1980. szeptemberben egy budapesti klubesten Erdős Péter azt mondta:

*„Amíg ő és igazgatója a főnök, a Beatricét nem adják ki az országban, de »Nagy Ferót« két hetenként fogadja és hosszan elbeszélgetnek [...].
Értékelés: [...] A 'Rothadók' fn. bizalmas nyomozás célszemélyével kapcsolatban nyilatkozik Erdős Péter. Az a körülmény, hogy nem biztosítanak lehetőséget a Beatrice együttesnek lemezek felvételére és kiadására, az együttesen belül, valamint a sleppje körében bizonytalanságot idézhet elő. Ez a körülmény az együttes tekintélyének további csökkenését idézheti elő. [...] Szombathy István r. hdgy.”*

Valóban, nagylemezük 1988-ig nem jelenhetett meg, 1981-ig a „termés” egy dupla lemezen való szereplés volt az Omegával és az LGT-vel közösen néhány szám erejéig (erről Nagy Feró a Petőfi Rádióban az önálló lemez elmaradását ecsetelve úgy nyilatkozott: *„Nem vagyunk teljesen boldogok”*), illetve egy kislemez. Utóbbira Bródy János írta a szöveget, hiszen az MHV korifeusai ekkor már Bródyban mint szövegíróban sokkal jobban megbíztak, mint – viselt dolgai után – Nagy Feróban, és a *Pofonok völgye, avagy Papp Lacit nem lehet legyőzni* című film (rendező: Gulyás Gyula és Gulyás János, a Hunnia Filmstúdió és a Balázs Béla Stúdió közös produkciója) zenei betétje szerepelt rajta. Ezen részeredmények ellenére, mivel az együttes nem volt hajlandó dalszövegeinek átírására, végül nemcsak nagylemezük nem lehetett, de még úgynevezett F-dossziét is nyitottak Nagy Feró személyére, ami azt jelenti, hogy a pártállam úgy ítélte meg: a zenekar munkássága tényleges veszélyt jelent a fennálló államrendre.³⁸ Ezzel párhuzamosan egyre nehezebben kaptak fellépési lehetőséget, 1981 nyarán már jóformán csak Nyíregyházán engedték, hogy koncertezzenek. Ilyen körülmények között jelentette be Nagy Feró 1981 augusztusában a zenekar feloszlását.³⁹

Azt, hogy a hatalom az együttes feloszlása hírének hallatán fellélegzett, nem nehéz belátni, ami jól megmutatkozik a „Dalos” által adott 1985. július 22-én kelt jelentésből, mint ahogy az is, hogy a kultúrpolitika igyekezett integrálni a maga rendszerébe az együttes nélkül maradt énekest:

„...Nagy Ferenc elmondta, hogy 1 éves szerződést írt alá a KISZ KB Rock-színházához [sic!]. Jelenleg Sándor Pál rendezésében a Hair című darabot próbálják, melynek ő az egyik főszereplője. Nagy Ferenc tagja a KISZ KB VIT-re utazó kulturális delegációjának.⁴⁰ [...] Örömmel újságolta, hogy a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat megjelenteti a Hamlet zenésített változatát, melynek címadó dalát ő énekli. [...] Nagy Ferenc nemrég egy Trabant gépkocsit vásárolt. Anyagilag jó körülmények között él.”⁴¹

A tartótiszt megállapította, hogy

„Nagy Ferenc magatartásában pozitív változás állt be. Azokkal a személyekkel, akik korábban őt felhasználták elképzeléseik kivitelezéséhez, a kapcsolatot megszakította. Azzal, hogy a KISZ KB színházának lett tagja, a művész világban komoly elismerést vívott ki magának.”⁴²

Tehát az egykori „fekete bárány”, „a nemzet csótánya”⁴³ a tartótiszt szerint csak rossz társaságba keveredett, nem ő volt a hangadó, és a baráti kör megváltoztatása az ő egzisztenciáját is javította, miáltal tevékenysége is mindjobban beleillett a pártállami kultúrpolitikai koncepcióba. Végül ugyanebben a dokumentumban javaslatot tettek az énekes állambiztonsági kutató nyilvántartásból való törlésére.⁴⁴

Összességében leszögezhetjük, hogy a pártállami monolit politikai rendszer a Kádár-korszak egészében ellenőrzése alatt tartotta a könnyűzenei élet számos szegmensét. A pártállami irányítás lehetőség szerint igyekezett mind a politikai rendőrség, mind a párt- és államigazgatási szervek igénybevételével a lehető legjobban informálódni a pop- és rockzene területén zajló eseményekről, folyamatokról. Abban az esetben, ha ezek a könnyűzenei viselkedési formák, előadói megnyilatkozások bizonyos határon túlmentek, intézkedtek velük szemben. Ennek intencióit láthatjuk Kádár Jánosnak a Belügyminisztérium országos parancsnoki értekezletén 1985. december 28-án mondott beszédében is, amelyben kiemelte:

„...és az a helyzet, most és itt könnyebben evickélnek, egy kicsit kordában kell tartani [...] De fennáll az is, hogy figyelni, bizonyos határon túl nem léphetnek, és hát ha megkísérlik, rá fognak fizetni. Énnekem is adódik evvel dolgom, nem szeretem, ha naponta jelentik, hogy most mit gondol az ellenzék, meg az mit gondol, mert azt nem győzöm olvasni X-ről meg Y-ról, de úgy, hogy ha szóba kerül, mondom, hogy valamiképpen értessek meg velük, hogy tőlünk ingyen

reklámot nem fognak kapni. Ha valami határt túllépnek, akkor lesz reklám, de az nem ingyen lesz. Mi magyarok vagyunk, mi azt másképp szoktuk csinálni, mi tudunk gorombák is lenni, hát így gondolom foglalkozni vele.”⁴⁵

A korszakban könnyűzenészek ellen is foganatosítottak nyílt rendőri intézkedést, aminek bírósági konzekvenciái is lettek. Egyebek mellett elhíresült az Illés zenekar 1969-ben induló és 1970-ig tartó pécsi „kukarugdosási ügye”, melynek során eljárás indult több zenész ellen, de ilyen volt Bródy János színpadról való féléves letiltása is 1973-ban. A nyolcvanas évek könnyűzenei intézményeket illető enyhülő politikája ellenére továbbra is tapasztalhattunk rendőrségi intézkedéseket – a fenti Beatrice-ügy is ennek eklatáns példája –, amelyek azonban egyre inkább éppen abból fakadtak, hogy a zenészek megéreztek: többet is elmondhatnak a közéletéről dalszövegeikkel, mint egy évtizeddel korábbi társaik. Emiatt a „túl messzire menő” együttesek tagjai közül többen a börtönt is megjárták, közülük a legismertebb talán a CPG ügye. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kirekesztő, rasszista szövegek a polgári demokráciában is retorziót vonnak maguk után. Tehát az együttesek tevékenységét megfigyelő politikai rendőrségi rendszer hasonlóan működött, mint a korábbi két évtizedben, nyomozati eredményeket is fel tudott mutatni, sőt a szémszögükből indokolt esetekben célratörő intézkedéseket hajtottak végre. A nagyközönség számára azonban úgy tűnt, a pártállam tűréshatára kismértékben emelkedett, melynek következtében a könnyűzenei életben részt vevő sok érintett „úgy érezte, szabadon él”.

¹ Ezt az ÁBTL-ben őrzött munkadossziék sokasága jelzi, közülük ebből az időszakból néhány: 3.1.2. M-39755. „Papp Ferenc” fedőnevet viselő hálózati személy, akit a katonai elhárítástól vettek át, lakatosként dolgozott a MÁV-nál, miközben zenélt a Metro együttesben, jelentésében 1965. április 20-án például arról a lemezgyűjtő társaságról írt, akik a Metro zenekarnak adtak Nyugatról hangfelvételeket. 3.1.2. M-39382. „Király” fedőnevű társadalmi megbízott (fn. tmb.), aki a diszkók világáról, a disc-jockey-k működéséről jelentett 1976–1979 között. 3.1.2. M-36061. „Rátkai András” fn. tmb. munkadossziéja, amelyben Baksa Soós Jánosról, a Kex együttes vezetőjéről jelentett, illetve előre jelentette Dobos Attila és Mary Zsuzsi disszidálási szándékát 1970-ben. Ő Dobos Attila testvérének, Dobos Zsuzsának volt a barátja. 3.1.2. M-40189. „Vizi József” fn. tmb. az 1978–1984 közötti időszakban a borsodi rockkoncertekről adott hangulatjelentéseket. 3.1.2. M-42182/1. „Sárosi” fn. tmb., aki a *Frontátvonulás* című lemez anyagából adott Cseh Tamás-koncertekről adott részletekbe menő jelentéseket. 3.1.2. M-40245. „Dobos” fn. tmb. munkadossziéja, amelyben a Cintinental együttes dobosaként a Piramis, a P. Mobil és a Beatrice zenekarok fellépései körül kialakult „botrányokról” írt. 3.1.2. M-37908. „Deák” fn. tmb. 1976–1979 között saját vidéki fellépéseiről is jelentett, melynek során azt is megállapította, hogy „a klubtagokat nem érdekli a szocialista mozgalom”. A belügyi hálózat működéséről: Horváth, 1998; Orgoványi, 2010; 2011a; 2011b; Kónyáné, 2011. Ugyanezt a magyar zenekarok a Szovjetunióban is megtapasztalták: Maróthy, 1997: 64.

² A rendelet végrehajtásáról részletesebben lásd Szőnyi, 2005: 89–110.

³ Uo. 53., 81. és 89–92.

⁴ MOL XIX-B-1-ai 136. d. 1-a/1386/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról, 1977. szeptember 19.

⁵ A zenekar előtörténetéről részletesen: Tardos, 1982: 31–32.; Jávorszky–Sebők. 2005: 382–385.

⁶ Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

⁷ Nagy, 2005: 44–45.

⁸ Uo. 55–56.

⁹ Uo. 80–81.

¹⁰ Uo. 99–100.

¹¹ Uo. 161–163. Az útlevelelőgyről ügynöki jelentés is született „Dejkó” tollából. ÁBTL 3.1.2. M-41158. Jelentés, 1982. június 16., 14.

¹² Nagy, 2005: 70–74.

¹³ Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

¹⁴ Nagy, 2005: 113.

¹⁵ 1981-ben az év első budapesti koncertjét csak április 17-én tarthatta meg az együttes a Budapesti Műszaki Egyetem Rózsa Ferenc Kollégiumában. Az egyetem *Jövő mérnöke* c. lapjának 1981. áprilisi száma. Nagy, 2005: 143.

¹⁶ Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

¹⁷ *Könnyűműfaj*..., 1981: 34.

¹⁸ Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

¹⁹ Bródy János személyes közlése, 2006. február 11.

²⁰ Alig telt el két hónap, és „Dalos” tmb. jelentésében már arról számolt be tartóiszjtjének, Gábor Róbertnek, hogy a Piramisban – amelyből éppen abban az évben vált ki a frontemberük, Révész Sándor – Nagy Feró lesz az énekes. Az ügynök állítása szerint Erdős Pétertől tudta ezt meg, és az MHV (Magyar Hanglemezgyártó Vállalat) elsőszámú könnyűzenei vezetője ezzel kapcsolatban arra hivatkozott a tmb.-nek, hogy ezáltal jobban lehet majd ellenőrizni Nagy Ferót. ÁBTL 3.1.2. M-41343. Jelentés, 1981. október 22., 13–14. Valóban, akkoriban jelentek meg hírek erről, így ez esetben nem kell feltételeznünk, hogy Erdős dezinformatív szándékkal osztotta volna meg gondolatait a tmb. Vikidál Gyulával, aki akkor már az MHV által verbuvált Dinamit zenekarban énekelt.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-40349. Jelentés, 1978. október 17., 7–8. „Futó”-t hazafias alapon szervezte be Hollósi György 1978 augusztusában; 1984 júliusáig jelentett. A kapcsolat megszűnésének okát operatív helyzetének megváltozásával indokolták. Az ügynök – polgári nevén Weisz György – alkalmi munkából élt, ami a kor viszonyai között nem volt megszokott, ennek kapcsán feltételezhető, hogy sikerült rá pressziót gyakorolni, és beszervezni a hálózatba.

²² Sebők, 1984: 224–229.

²³ ÁBTL 3.1.2. M-40189. Jelentés, 1980. december 28., 54–55. Az ügynök egyébként 1983 nyarán egy budapesti látogatása alkalmával a Rajk-butikban szamizdat kiadványokat vásárolt, eközben pedig lebukott egy másik ügynök jóvoltából, pedig az 1983. június 8-i jelentéséhez még azt a megjegyzést is hozzáfűzték, hogy vásárlás közben figyelte, hogy figyelik-e. Azt is megtudták róla, hogy Ózdon is terjesztette ezeket a tiltott dokumentumokat, s ettől kezdve nem adott jelentést, ezért 1984. február 29-én lezárták munkadosszióját.

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1979. május 29. 116–118. A Beatrice egyébként előszeretettel állította pellengérré a róluk elmarasztalóan író publicistákat, koncertjeiken szégyentáblákra írva fel neveiket, de rajtuk kívül a „popcézár” Erdős Péter neve is gyakran felkerült ide. Egy alkalommal pedig az egyik újságíró ellen úgy keltek ki, hogy az *Üzenetek* című számukat a szokásos szlogen helyett azzal kezdték, hogy „Csilla, Csilla, Ördögh Csilla, hórukk!”. Nagy, 2005: 57.

²⁵ Valószínűleg az ügynök nem tudta jól megítélni a zenekar belső viszonyait, és Nagy Feró is másként emlékezik Gidóvalvy kiválására: „*A zenekarunk amúgy is olyan lendületben volt, hogy szinte észre sem vettük a távozását. A közönségünk meg fanatikusan kitartott mellettünk.*” Nagy, 2005: 49.

²⁶ Gábor Róbert rendőr alhadnagy Gara fn. tmb. munkáját taglalva még 1977-ben azt írta: „Barátján, Szörényi Leventén keresztül felmérte a zenekari tagok közötti viszonyulási struktúrát. Az egyes tagok személyi, anyagi problémáit. Végrehajtotta a zenekar vezetőjének, Illés Lajosnak szembeállítását célszemélyünkkel, Bródy Jánossal. Az ügy bomlasztása alkalmával is fontos feladatokat hajtott végre.” ÁBTL 3.1.2. M-37332. Jelentés, 1977. november 5. 162–163. „Gara” fn. tmb. munkadossziója. Az utókor szempontjából azonban fontos kérdés, hogy milyen mértékben nagyította fel saját hálózati munkájuk jelentőségét a rendőr alhadnagy a feletteseinek írt jelentésében, mennyire volt ennek a bomlasztó tevékenységnek meghatározó jellege. Erre a választ Bródy János személyes visszaemlékezése adja, amikor úgy nyilatkozik, hogy ő maga is konkrétan érezte annak az aknamunkának a hatását, melynek során az ügynöki beépítést követően megszaporodtak a konfliktusok az együttes bizonyos tagjai között. Bródy János személyes közlése, 2006. február 11.

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1979. október 30. 122–123.

²⁸ ÁBTL 2.7.1. NOII III/III. 232-252/4. 1979. október 29.

²⁹ ÁBTL 3.1.2. M-39896. Jelentés, 1980. január 14. 48–49.

³⁰ A szűkös anyagi helyzetükön enyhítendő a zenekar tagjai egyebek mellett borítékolási munkákat, illetve takarítást vállaltak arra az időszakra, mikor nem kaptak koncertezési lehetőséget. Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22. Erre vonatkozik „Dobos” újabb megbízatása: „*Jelenlegi helyzetét figyelembe véve továbbra is kísérje figyelemmel az együttes mozgását, tevékenységét. Törekedjen annak megállapítására, nem okoz-e nézeteltérést a jelenlegi szűkös anyagi helyzetük soraikban.*” ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1980. május 8. 131–132.

³¹ ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1980. június 13. 137–138.

³² Az esetről Donászy Tibor, a Beatrice dobosa azt mondta „Dobos”-nak, hogy „*a lemezgyárral nem tudnak megegyezni [a zenészek nem a gyárral, hanem a kiadóval tárgyaltak – Cs. B.], mert azokat a bizonyos számokat, amelyeket ők jónak tartanak, a lemezgyár nem hajlandó felvenni*”. ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1980. június 24. 134–135. (Négy számmal akadt problémája az MHV vezetőségének: a *Nagyvárosi farkas*, az *Angyalföld* és a *Topis blues* című szerzemények egyértelmű „Nem!” megjegyzést kaptak, illetve a *Nem kell* című számhoz odaírták ceruzával, hogy „Meghallgatni!”). MOL M-KS 288. f. 36/1980. 26. ö. e. Erdős Péter jelentése a Beatrice rock együttesrel kötött MHV-szerződésről, 1980. április 15. Melléklet: Megállapodás az MHV és a Beatrice rock együttes között, 1980. március 19. 5–11.

³³ ÁBTL 3.1.2. M-40245. Jelentés, 1980. február 22. 140/a–140/c.

³⁴ ÁBTL 2.7.1. Vas-15 – 1980. szeptember 1.

³⁵ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 162 – 1980. október 18.

³⁶ Ifjabb Csatári Gábor, korabeli rajongó visszaemlékezése, 2004. november 30.

³⁷ Egy másik esetben, 1981 áprilisában Sárbogárdon már a vasútállomáson fogadta a Beatrice Dunaújvárosból érkező rajongóit a rendőrség, és azt sem engedte meg, hogy bemennek az onnan mintegy 2 kilométerre lévő kultúrházba, a koncert helyszínére, hanem igazoltatták őket, és a visszainduló vonattal azonnal hazaküldték őket, szinte mindenkit. Uo.

³⁸ Az F-dossziéra – ami jelenleg nem lelhető fel – való utalás: ÁBTL 2.7.1. BRFK 72 – 1981. április 16. A napi operatív információs jelentésekben (NOIJ) is előfordul a Beatrice neve. Erre csak egy kiragadott példa, amikor Kőbányai János újságíró és Nagy Feró a Józsefvárosi Ifjúsági Klubban beszélgetett a fiatalok szociális, társadalmi, kulturális helyzetéről. A rendezvény egyfajta reklám-szerepet is betöltött az akkor már egyre kisebb mozgásterű zenekar számára. Nagy Feró ki is használta a lehetőséget, és bejelentette, hogy 1980. november 8–9-én a Műegyetenem lép fel a Beatrice a Bizottság és az URH társaságában. A fellépő társak megválasztása talán már annak is szólt, hogy a másik két „fekete bárány” zenekar, a P. Mobil és a Hobo Blues Band már hajlott az MHV-val való megegyezésre, utóbbinak 1980-ban, előbbinek 1981-ben jelent meg nagylemeze az állami monopolcégnél. A Beatrice ugyanakkor egyre kevesebb eséllyel pályázott az önálló nagylemez megjelentetésére, főleg miután az Erdős Péter által felajánlott exkluzív szerződést először aláírták, aztán visszamondták. Nagy, 2005: 56–60. és 62–65.

³⁹ Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

⁴⁰ Nagy Feró végül nem utazott ki a moszkvai VIT-re a *Hair* próbáira hivatkozva, ugyanakkor nem lett a Rock Színház tagja sem. Szőnyei, 2005: 595.

⁴¹ ÁBTL 3.1.2. M-41343. Jelentés, 1985. július 22., 99–100.

⁴² Uo.

⁴³ Nagy Feró egyébként egy „Nem nemzet csótánya” feliratú pólóban jelent meg az 1980-as „fekete bárányok” koncerten az Óbudai Hajógyári-szigeten. A felirat első szava azonban nem jól látszódott, ezért ragadt az előadóművészen a „nemzet csótánya” elnevezés. Nagy Feró személyes közlése, 2006. november 22.

⁴⁴ A korabeli állambiztonsági nyilvántartó rendszerben az úgynevezett kutató nyilvántartásba kerültek az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélt személyek. Ilyenek voltak például mindazok, akiket az állam- és társadalmi rend elleni bűncselekmény miatt elítéltek, de már amnesztiában részesültek, a nem kellően bizonyított politikai jellegű bűncselekmények elkövetői, az 1945 előtti erőszakos szervezetek vezetői és hivatásos állományú tisztjei, az 1945 előtt és után működött jobboldali pártok vezetőségi tagjai, a feloszlott szerzetesrendek aktív tagjai stb.

⁴⁵ MOL XIX-B-1-x 42. d. 56. sorszám. 10–38/10/1985. Nyers jegyzőkönyv az 1985. december 28-i országos parancsnoki értekezletről. Kádár János hozzászólása. 81.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka dossziék

M-36061	„Rátkai András”
M-37332	„Gara”
M-37908	„Deák”
M-39382	„Király”
M-39755	„Papp Ferenc”
M-39896	„Sakál”
M-40189	„Vizi József”
M-40245	„Dobos”

M-40349	„Futó”
M-41158	„Dejkó”
M-41343	„Dalos”
M-42182/1.	„Sárosi”

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentés (NOIJ)

III/III. 232-252/4. – 1979. október 29.

Vas-15 – 1980. szeptember 1.

BRFK – 162 – 1980. október 18.

BRFK – 72 – 1981. április 16.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-x BM Országos és Főkapitányi értekezletek 1953–1990

XIX-B-1-ai BM Miniszteri Titkársága 1957–1990

M-KS 288. f. 36. cs. MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály

Nyomtatásban megjelent források

Könnyűműfaj..., 1981

Könnyűműfaj '81 – Popzene és környéke egy tanácskozás tükrében.
Szerkesztették: Boros Lajos, Czippán György, Földes Péter és Sebők János.
Budapest, KISZ Budapesti Bizottságának Politikai Képzési Központja
kiadványa.

Sajtó

Jövő mérnöke, 1981

Jövő mérnöke, április.

Hivatkozott irodalom

Horváth, 1998

Horváth József: *A III/III. főnöke voltam.* Budapest, Püski Kiadó.

Jávorszky–Sebők, 2005

Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyar rock története 1. – A beat kezdetektől a kemény rockig.* Népszabadság könyvek.

Kónyáné, 2011

Kónyáné Kutrucz Katalin: A megbízottak, avagy a láthatatlan légió. *Betekintő*, 2011/2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_konyane_kutrucz (utolsó letöltés: 2012. május 12.).

Maróthy, 1997

Maróthy György: *Bikini*. Budapest, Oláh Nyomda és Kiadó Bt.

Nagy, 2005

Nagy Feró: „*Boldog szép napok*”. Nagyferó Produkció Kft.

Orgoványi, 2010

Orgoványi István: A politikai rendőrség hálózati munkájának szabályozása 1954–1989 között. *Betekintő*, 3. sz.

http://www.betekinto.hu/2010_3_orgovanyi (utolsó letöltés: 2012. május 10.).

Orgoványi, 2011a

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 1. sz.

http://www.betekinto.hu/2011_1_orgovanyi (utolsó letöltés: 2012. május 10.).

Orgoványi, 2011b

Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/2011_1_orgovanyi

(utolsó letöltés: 2012. május 10.).

Sebők, 1984

Sebők János: *Magyarock 2*. Budapest, Zeneműkiadó.

Szőnyei, 2005

Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak*. Budapest, Magyar Narancs – Tihany Rév Kiadó.

Tardos, 1982

Tardos Péter: *Rocklexikon*. Budapest, Zeneműkiadó. (Második, javított kiadás.)

Stasi-iratok – kvázinyilvánosság

Gondolatok az egykori keletnémet állambiztonsági források kezelése kapcsán

A volt szocialista állambiztonsági szervek levéltári anyaga – számos egykorú vélekedésre rácsáfolva – több mint két évtizeddel a rendszerváltás után is állandó közérdeklődés és igen intenzív kutatói igény tárgya.¹ Mindez korántsem tekinthető hungarikumnak: bármely egykori szocialista országban, ahol létrehozták az állambiztonsági iratokat kezelő levéltárat,² kisebb-nagyobb intenzitással, de máig tartó disputa folyik az irategyüttesek teljességéről, a nyilvánosság és az adatvédelem dichotómiájáról, az ügynökjelentések vagy a kényszer alatt tett vallomások forrásértékéről, nem is beszélve az iratokban tükröződő személyes sorsokról, „áldozatokról” és „felelősökről”, tisztázásról, szembenézésről. Természetesen mindenütt érintik ezek a viták a jogalkotói szándék végrehajtóinak, a levéltáraknak a tevékenységét, iratfeldolgozási és kiadási gyakorlatát, publikációs tevékenységét, de munkatársaik és vezetők kiválasztását, költségvetési forrásaik felhasználását is. Lezárható-e, egyáltalán lezárandó-e ezek a viták, mint azt oly sokan hangoztatják és oly kevesen indokolják? Valóban csak az állítólagos titkok, a meg nem ismert adatok, az eltűnt vagy eltitkolt források tartják fenn a közérdeklődést az állambiztonsági iratok iránt? Tényleg a leleplezés, botránykeltés, lejárata az elsődleges felhajtóereje ennek az állandósult figyelemnek? Hogyan függ össze az iratok megismerhetősége vagy annak korlátai a felfokozott kutatói igényekkel és a saját iratok megismerésére vonatkozó – külföldi példákkal összehasonlítva mérsékeltebb – hazai érdeklődéssel? Mielőtt visszakanyarodnánk ezekre a kérdésekre, érdemes részletesebben is megvizsgálni a témában kétségkívül úttörő szerepet játszott és máig sok helyütt hivatkozási alapul szolgáló németországi „Stasi-levéltár”, a BStU működésének jogszabályi környezetét és az „iratnyilvánosság” ottani gyakorlatát.

Az egykori NDK Állambiztonsági Minisztériuma (*Ministerium für Staatssicherheit, Stasi*) és jogelődei iratanyagának őrzésére, kezelésére és felhasználására hivatott intézmény (*Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, BStU*) létrejött tulajdonképpen annak a népmozgalomnak az eredménye, mely 1989 decemberében és 1990 januárjában lényegében társadalmi tulajdonba vette a Stasi néhány vidéki és a berlini központját, valamint az itt őrzött iratokat. (Érdemes megjegyezni, hogy ez a „forradalom” egy akkor már zajló iratmegsemmisítés leállítását célozta, az épületek elfoglalásáról készült és a folyosókon papírban bokáig gázoló tüntetőkről készült fényképek és videofelvételek³ pedig arról tanúskodnak, hogy az egykori állambiztonsági szervek ránk maradt iratainak „teljessége” nem csak Magyarországon kérdéses.)

Magát az intézményt első vezetője, az egykori evangélikus lelkész és ellenzéki politikus, az időközben német államfővé választott Joachim Gauck után széles körben csak Gauck-hivatalnak nevezik ma is, holott egy évtized után Gauckot Marianne Birthler egykori keletnémet emberjogi aktivista követte a szövetségi megbízotti hivatalban, 2011 óta pedig Roland Jan egykori újságíró, ellenzéki politikus áll a BStU élén.

Az intézmény elé tornyosuló feladatokat jól jellemzi néhány statisztikai adat: a Stasi-levéltár 1990-ben „megörökölt” az egykori keletnémet állambiztonsági szervektől mintegy 111 km-nyi iratanyagot, több mint 1,7 millió fényképet és mikrofilmet, több mint 31 000 hangdokumentumot, 2500 mozgófilmet, valamint összesen körülbelül 39 millió különböző típusú mutatókartont.⁴

Jelen írás célja nem a szövetségi megbízotti hivatal működésének átfogó bemutatása,⁵ kizárólag az egykori Stasi fennmaradt iratai kezelésének, azon belül is az iratok „nyilvánosságának”, az azokhoz való hozzáférés lehetőségeinek az áttekintése. Ehhez azonban célszerű elkülöníteni az iratok megismerésének különböző „jogosultsági szintjeit”, hiszen „teljes nyilvánosság” – vagyis hogy bármely iratot bárki megismerhet – a gyakorlatban sehol sem létezik! Feltétlenül meg kell különböztetni az iratok nyilvánosságának alábbi fokozatait:

- mit ismerhetnek meg az érintettek, vagyis az állambiztonsági szervek vizsgálódásainak célpontjai, áldozatai;
- milyen jogai vannak az érintettek hozzátartozóinak;
- mely iratokat, mely adatokat láthatják azok, akikről mintegy „mellékesen” kerültek információk az állambiztonsághoz (őket a német jogszabály – egyébként a magyar is – „harmadik személyek”-nek);
- milyen formában és milyen feltételekkel lehet kutatást végezni az iratokban;
- mely információk publikusak teljes mértékben, bárki számára; és végül
- a jogi akadályokon túl milyen egyéb korlátai vannak vagy lehetnek a megismerésnek (hiányos irategyüttesek, feldolgozatlanság, kapacitáshiány stb.)?

Az egykori keletnémet állambiztonsági múlttal való szembenézést, valamint a fennmaradt iratok kezelését az 1990-ben elfogadott, 1991-ben hatályba lépett *Az egykori Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági szerveinek iratairól szóló törvény*⁶ szabályozza. A törvényt keletkezése óta nyolc alkalommal, legutóbb 2011 decemberében módosították. A jogszabály első paragrafusa négy pontban határozza meg célját:

- egyéni hozzáférés biztosítása az egykori állambiztonsági iratokban fennmaradt személyes adatokhoz (hogy ki-ki megismerhesse, milyen hatással voltak sorsának alakulására a titkosszolgálatok);
- az egyének jogainak védelme az iratokban található személyes adataik illetéktelen felhasználásától;
- elősegíteni és támogatni az állambiztonsági szolgálat tevékenységének történeti, politikai és jogi feltárását, újraértékelését;
- köz- és magánintézményeknek a jogszabály céljaival összhangban lévő információkkal való ellátása.

Mint az a fenti felsorolásból is kitűnik, a törvény a létrejövő hivatal alapfeladatai közé nemcsak a saját adatok megismerését, de azok másoktól való védelmét is beemelte, ezzel pedig eleve nem tett – és máig sem tesz – lehetővé semmiféle „teljes nyilvánosságot”.

A törvény alapján mindenki – külföldi állampolgárok is – megismerheti a saját magára vonatkozó adatokat, azonban az intézmény munkatársai kötelesek anonimizálni, vagyis kitakarni az előkészített anyagokból a más személyekre vonatkozó információkat.

A procedurális eljárásokról szóló fejezet előírja, hogy elvileg mind az eredeti iratok, mind az ezekről készült másolatok használhatók az érintettek tájékoztatására. Ha azonban az adott iratban mások személyes adatai is szerepelnek, az érintett csak akkor láthatja az eredeti anyagokat, ha a nem rá vonatkozó személyes adatok tulajdonosa a megismerésre engedélyt adott, vagy ha ezen adatok elkülönítése aránytalanul nagy erőfeszítést igényel, és nincs jogalap azt feltételezni, hogy ezek védelméhez erősebb jogos érdekek fűződnek. A kérelmezőknek kiadandó másolatok esetében nincs mérlegelési lehetőség: a hivatal minden olyan személyes adatot töröl, amely nem vonatkozik az érintettre. Nem vonatkozik ez a korlátozás a hivatásos Stasi-alkalmazottakra, besúgókra és írásos feljelentőkre, az ő személyüket – külön kérésre – a levéltár felfedi az érintettek előtt, leszámítva azokat az eseteket, amikor a Stasi-alkalmazott vagy az informátor 18 évesnél fiatalabb volt tevékenysége idején. (A Stasi és a magyar állambiztonság módszereinek különbségét jelzi,

hogy a magyar jogszabály nem tesz ilyen kivételt, a hazai hálózati nyilvántartások pedig nem utalnak arra, hogy nagyobb számban foglalkoztattak volna 18 évnél fiatalabbakat ügynöki, informátori feladatokra.)

A rövidebb, 90 lapnál kevesebb iratot tartalmazó anyagokat általában postán küldik meg ez érintetteknek, a hosszabbakat a BStU valamelyik – központi vagy helyi – irodájában lehet tanulmányozni.

Jellemző adalék a német jogalkotó adatvédelmi szándékához, hogy a törvény eredeti verziójában egy bizonyos átmeneti időszak után lehetőséget kaptak volna az áldozatok arra is, hogy személyes adataikat véglegesen törölthessék az iratokból. (A 2002-es törvénymódosítás végül azelőtt hatályon kívül helyezte ezt a szabályozást, mielőtt megkezdődött volna az iratok megcsonkítása.)

A fent említett „harmadik személy” kategóriába tartozók iratmegismerési jogai alapvetően megegyeznek az érintettekével, nekik azonban indokolni kell kérelmüket, és tájékoztató információk megadását is elvárja tőlük a hivatal a keresés megkönnyítése érdekében.

Az érintett személyek közeli rokonai (házastárs, szülő, gyermek, nagyszülő, unoka, testvér) a törvény 15. fejezete értelmében megismerhetik az érintett személyre vonatkozó adatokat abban az esetben, ha kérésük indokoltnak tekinthető. Ezt az indokoltságot külön is nevesíti a törvény: akkor érvényesíthető ez a jog, ha az információkra a meghalt vagy eltűnt személy rehabilitációjához, jó hírvének védelméhez (különösen ha a Stasival való együttműködéssel vádolták az illetőt) szükséges, vagy ha az érintett eltűnésének, illetve halálának körülményeit kell tisztázni. (A törvény 2011-es, legutolsó módosítása során szélesítették a hozzátartozók iratmegismerési jogait olyan értelemben, hogy ezután már saját érdekeik érvényesítése esetén is kérelmezhetik eltűnt vagy meghalt rokonaik adatainak kiadását.)

Az állambiztonsági iratokban természetesen nemcsak az áldozatok, hanem az „elkövetők” – hivatásos alkalmazottak, Stasi-tisztek, kollaboránsok stb. – személyes adatai is szerepelnek. Az ő információk kárptólásukat nyilvánvalóan nem tekinti feladatának a Stasi-iratokról szóló törvény, így annak 16. fejezete alapján kizárólag csak a saját személyükre vonatkozó információk megismerésére jogosultak, azokhoz az adatokhoz már nem férhetnek hozzá, melyeket adott esetben ők gyűjtöttek vagy rögzítettek másokról. Kivételes esetekben mégis betekinhetnek ezen iratokba, ha igazolni tudják ehhez fűződő jogos érdekeiket, és ha az érintettek adatainak védelme ezen esetekben nem tekinthető indokoltabbnak.

Természetesen Németországban is az egykori szocialista állambiztonság nem hivatalos együttműködői, vagyis informátorai, ügynökei iránt a legnagyobb az érdeklődés. A jogszabály definíciója szerint azok tartoznak ebbe a körbe, „akik vállalták, hogy információkat szolgáltatnak az állambiztonsági szolgálat számára” (6. fejezet (4) bekezdés 2. pont). A meghatározás annyiban érdekes, hogy a Stasival való kollaboráció bizonyítása a törvény alapján feltételezi az együttműködés vállalásának valamiféle dokumentumát. A hazai kutatási gyakorlat egyik legvitatottabb pontja éppen ugyanez: a hálózati személyek ilyen irányú tevékenységének jogilag is érvényes bizonyítása gyakran éppen azért különösen nehéz, mert az illető kézzel írt beszerzési nyilatkozatának, kézzel írt jelentésének vagy ez irányú tevékenységével kapcsolatos „haszonszerzésének” dokumentumait feltételezi. A rendszerváltást megelőző iratmegsemmisítések viszont – nyilván nem véletlenül – éppen ezen bizonyítékok ellen irányultak elsősorban.

A személyes adatokat tartalmazó Stasi-iratokba a fenti eseteken kívül a jogszabály 21. fejezete alapján betekintést kaphatnak még állami és magánszervezetek is, amennyiben ezekre az információkra az érintettek jogainak védelme, esetleges rehabilitációja vagy kárptólása, illetőleg felelősségük megállapítása esetén a velük szemben folytatandó eljárások lefolytatásához szükségesek. Szintén kiadhatók ezek az információk a BStU-ból, amennyiben különböző közéleti funkciókat, közhatalmi feladatokat vagy egyéb okból biztonsági kockázatot jelentő pozíciókat betöltő személyek ellenőrzéséhez szükségesek.

Hangsúlyozandó, hogy ezen vizsgálatokat egyéb jogszabályokban meghatározott testületek, intézmények végzik, a BStU – mint iratórzó szerv – kizárólag adatokat szolgáltat a Stasi-val való kollaborálás megállapításához vagy cáfolatához. Az átadott információk alapján az érintettre vonatkozó munkajogi döntéseket az adott munkaadó hozza meg, s ezt a kérdést a német joggyakorlat egységes szabályozás híján egyedileg, meglehetősen differenciáltan kezeli.

A tudományos kutatás helyzete meglehetősen ellentmondásos a Stasi-iratanyagokban. A törvény 32. fejezet (1) pontja eleve megszabja a kutatások korlátait azzal, hogy a BStU csak az NDK állambiztonságának és hatalmi mechanizmusának politikai és történelmi elemzése, valamint politikai oktatás céljából engedélyezhet kutatásokat. Ráadásul ugyanezen fejezet szerint csak azon iratok adhatók ki kutatásra, melyek

- nem tartalmaznak semmilyen személyes adatot;
- amelyeken a személyes adatokat letakarták (hacsak azok nem közismertek);
- csak az állambiztonság hivatásos alkalmazottainak, együttműködőinek ilyen irányú tevékenységére vonatkozó személyes adatok vannak az iratokban (feltéve, hogy ez a személy ilyen irányú működését 18 éves kora után végezte);
- az iratokban csak a kortárs történelem fontos szereplőinek, illetőleg politikai funkciók és közéleti hivatalok betöltőinek ez irányú adatai vannak;
- a személyes adat tulajdonosa írásban hozzájárult a kutatáshoz;
- ha a személy halálától számítva legalább 30 év eltelt – ha ez nem ismert, akkor a születésétől számított 110 év az irányadó.

A fenti eseteken kívül személyes adatokat tartalmazó iratok akkor adhatók ki kutatásra, ha az az egyetemeken és kutatóintézetekben folytatott tudományos munkához szükséges, ha bizonyíthatóan nem valósítható meg a kutatási cél teljesítése ezen adatok ismerete nélkül, vagy az anonimizálás aránytalanul költséges, illetve ha az információt megszerző kutató hivatalos személy vagy a személyes adatvédelmi jogszabályok hatálya alá tartozik. Végezetül pedig mindezen szabályokat bármikor felülírhatja, ha az érintettek személyes adatvédelméhez erősebb érdekek fűződnek, különös tekintettel olyan adatokra, melyeket az emberi jogok megsértése révén szereztek be egykoron az állambiztonsági szervek. Hangsúlyozandó, hogy a 2011 végén történt törvénymódosítás egyebek mellett éppen ezt a „fogyatékossgot” igyekezett orvosolni azzal, hogy tudományos kutatások során indokolt esetben – amennyiben az áldozatok jogos érdekeit ez nem sérti – a 30 éves védelmi időt egyedileg 10 évre engedi lerövidíteni. Mindezen kivételektől függetlenül az általános gyakorlat az, hogy a nem közszereplők személyes adatait a kutatók nem ismerhetik meg a BStU-ban.

A kortárs történelem fontos szereplői, illetve a közéleti, politikai funkciókat betöltő személyek hivatali tevékenységével összefüggő adatai tekintetében – mint a fenti felsorolás is jelzi – elvileg iratmegismerési lehetősége van a kutatóknak. A BStU számára azonban a törvény 32/a fejezete külön eljárást ír elő ezekben az esetekben: minden ilyen irányú kutatás megkezdése előtt megfelelő időben tájékoztatni kell az érintettet a kutatási igényről és a kiadandó adatokról is. Ha a BStU vezetője és az érintett közszereplő nem ért egyet a kutathatóság tekintetében, két hét türelmi időt akkor is kötelezően adni kell a közszereplő számára, hogy a nyilvánosság ellen bírói úton léphessen fel. Nyilvánvalóan semmilyen formában nem teszik ugyanakkor hozzáférhetővé a közszereplőknek az iratokban esetleg előforduló magánéleti adatait.

A közéleti szereplők hivatali adatainak „nyilvánossága” érdekes színezetet kapott ugyanakkor 2000 és 2002 között Helmuth Kohl egykori német kancellár és a BStU pere kapcsán. Kohl ugyanis áldozati jogaira való hivatkozással kívánta megakadályozni, hogy a Stasi által lehallgatott és pártfinanszírozási ügyeket is érintő telefonbeszélgetései nyilvánosságra kerülhessenek. A politikus érvelése szerint a Stasi által megfigyelt, lehallgatott személyek áldozatnak, vagyis érintettnek tekinthetők, az ő védelmüket pedig

mindennél előbbre helyezi a vonatkozó törvény. A nemzetközileg is nagy figyelmet kapott perben a bíróság végül az egykori kancellárnak adott igazat, precedenst is teremtve ezáltal a közszereplők adatainak leendő kezelése terén. (Éppen a Kohl-ügy kapcsán vezették be a közéleti szereplők előzetes tájékoztatásának kötelezettségét kutatási igény esetén.)

Az áldozatok személyes adatait is tartalmazó Stasi-iratok érdemi kutatására – és ez jelenti a 111 km-nyi iratanyag többségét – lényegében csak a BStU saját kutatói jogosultak, akik a személyes adatokat tartalmazó iratokhoz is korlátozás nélkül hozzáférnek. Ez – saját elmondásuk szerint is – nem kevés konfliktus forrását és kritika tárgyát képezi német történészi körökben.

Külön rész foglalkozik a törvényben a személyes adatok publikálásának lehetőségeivel (32. fejezet (3) pont). Eszerint személyes adat alapesetben nem hozható nyilvánosságra. Kivételt képez ez a szabály alól, ha az adat

- nyilvánvaló;
- a Stasi egykori alkalmazottjának ez irányú tevékenységére vonatkozik (kivéve, ha működésének időszakában még nem múlt el 18 éves);
- az állambiztonsági szervek kedvezményezettjeire, hasznélvezőire vonatkozik;
- a kortárs történelmi személyiségeknek közéleti, hivatali működésével kapcsolatos;
- tulajdonosa hozzájárult a nyilvánosságra hozatalhoz;
- tulajdonosának halálától számított 30 év eltelt – ha ez nem ismeretes, akkor a születésétől számított 110 év az irányadó.

A személyes adatok nyilvánosságra hozatala esetén ugyanakkor mérlegelni kell azt is, hogy azokat az emberi jogok megsértésével gyűjtötték-e az állambiztonsági szervek, és ez – mint köztudomású – a Stasi és más titkosszolgálatok esetében a leggyakoribb eset volt. További korlátozásként értelmezhető a törvény azon kikötése, mely szerint még a 30 évnél régebben meghalt személyek személyes adatainak publikálásánál is figyelembe kell venni, hogy mások védelmének jogos érdekei nem sérülhetnek.

A jogszabály szigorúan – három évig terjedő börtönbüntetéssel – szankcionál minden olyan cselekményt, melynek során valaki a törvény hatálya alá tartozó iratokból az érintett vagy harmadik személy hozzájárulása nélkül hoz nyilvánosságra a törvény által védett személyes adatot (44. fejezet).

A Stasi-iratok kezelése kapcsán érdemes külön figyelmet fordítani a vonatkozó törvénynek a szövetségi megbízott (a BStU vezetője) feladataira vonatkozó részére (37. fejezet (1) bekezdés). Itt egyéb feladatok mellett a szövetségi megbízott azon kötelezettsége is megfogalmazódik, hogy bizonyos iratokat elkülönítve köteles kezelni, nevezetesen

1. a bírósági és államügyészi iratokat, melyek a BStU-ba kerültek;
2. az egykori NSZK vagy tartományi hatóságai által keletkeztetett és bizalmas vagy annál szigorúbb minősítésű iratairól készített másolatokat;
3. az NSZK és szövetséges hírszerzésének alkalmazottaira vonatkozó iratokat;
4. más hírszerző szolgálatok alkalmazottaira vonatkozó iratokat;
5. a hírszerzésre, kémelhárításra vagy a terrorizmusra vonatkozó technikai vagy egyéb speciális módszertani információkat tartalmazó iratokat.

A fenti felsorolás 2–5. pontjai alá tartozó és elkülönítetten kezelt iratokat minden esetben csak a szövetségi belügyminiszter külön engedélyével lehet felhasználni.

A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a németországi BStU számára a jogszabály „az áldozatok adatainak védelme versus a kutatás szabadsága” kérdésben egyértelműen az előbbire helyezi a hangsúlyt, így az intézményben a hagyományos értelemben vett levéltári kutatás csak rendkívül szűkre szabott körben folytatható. Nyilván

nem véletlen, hogy a jogalkotó nem is levéltárnak, hanem hivatalnak nevezi az intézményt, mely elsősorban az érintettek iratmegismerési jogának biztosításával és adataik védelmével, nem pedig a kutathatóság garantálásával foglalkozik. Jól tükröződik az intézmény funkciója abban is, hogy a BStU 2006-ig semmiféle, a kutatást támogató hagyományos levéltári segédletet (repertórium, fondjegyzék, raktári jegyzék stb.) vagy adatbázist nem tett közzé honlapján. A törvény 2006-os módosítása után kezdődött csak meg a levéltári segédletek publikálása, melynek eredményeként ma már számos Stasi-irategyüttes raktári jegyzéke érhető el az interneten keresztül is. Ezek a segédletek ugyanakkor egyáltalán nem tartalmaznak személyes adatokat sem az „áldozatokra”, sem pedig az „elkövetőkre” vonatkozóan. A BStU munkatársai nemzetközi konferenciákon több ízben kifejtették – éppen a magyarországi gyakorlatot kommentálva, ahol személyes adatokat is tartalmazó adatbázisokat érhetnek el a kutatók az interneten keresztül is –, hogy ez a lehetőség a németországi jogszabályi keretek között elképzelhetetlen volna.

A jogszabály szelleméből és szövegéből egyértelműen következik, hogy teljes körű iratnyilvánosság Németországban sem létezik, a bárki számára megismerhető adatok köre pedig rendkívül szűk. Ezért a BStU nem hoz nyilvánosságra ügynöklistákat, nem teszi bárki számára elérhetővé az érintettek vagy az úgynevezett harmadik személyek személyes adatait sem.

Mint korábban jeleztük, a jogszabályi feltételek mellett egyéb korlátai is lehetnek az iratokhoz való hozzáférésnek. Ezen akadályok közül nyilvánvalóan meghatározó szerepe van az irategyüttesek teljességének, az esetlegesen eltűnt, megsemmisült vagy „lappangó” iratoknak. Ezen a téren a BStU kétségkívül szerencsésebb helyzetben van, mint közép-európai társintézményei – beleértve a magyarországi Történelmi Levéltárat is –, hiszen a rendszerváltás egyik szimbolikus aktusaként 1989 végén a népmozgalom nagyrészt véget vetett az iratok megsemmisítésének, és rövidesen megalakulhatott a Stasi-iratokat kezelő szövetségi megbízotti hivatal is. A korábban említett és a magyarországihoz viszonyítva közel harmincszoros iratmennyiség kétségkívül teljesebb örökséget jelez még akkor is, ha joggal feltételezzük, hogy a Stasi egykoron nagyságrendekkel komolyabb apparátusa minden bizonnyal nagyságrendekkel komolyabb dokumentációt is termelt a magyar állambiztonságnál. Mindez nem jelenti azt, hogy Németországban nem hiányosak az egykori titkosszolgálati iratok. A Stasi munkatársai egyrészt 1989 vége előtt megkezdték már az iratok eltüntetését, másrészt a BStU hivatalos tájékoztatója szerint bizonyos irategyüttesek esetében ez még 1989 után is folytatódott. A többször emlegetett 1989–1990-es népmozgalom ugyanakkor önmagában is komoly iratvesztést okozott: a javarészt a Stasi-objektumok elfoglalásakor eltűnt hatalmas iratmennyiségből húsz év alatt 4,6 kilométernyit sikerült magánszemélyektől és közintézményektől visszagyűjtenie a BStU-nak.⁷ Bár a megsemmisült vagy eltűnt iratok mennyiségét megbecsülni sem tudják – hiszen nincsenek egyértelmű adatok a valaha volt „teljes” iratanyag mennyiségére –, néhány területen a hiányok egyértelműek. Ezek között a nyilvánvaló hiányos irategyüttesek között feltétlenül említést érdemel a külföldi hírszerzés (*Hauptverwaltung Aufklärung*, HVA) szinte teljes iratanyaga,⁸ a rendszerváltáskor még aktív kollaborátorok, nem hivatalos együttműködők tevékenységére vonatkozó dokumentációk, valamint az egykori Stasi által készített elektronikus adathordozók.

A németországi irathiányok jellemző és Magyarországon is széles körben ismert példája a rendszerváltás előtti iratmegsemmisítések maradványa és ennek számítástechnikai eszközökkel történő feldolgozási kísérletei. A rendszerváltáskor „félleg megsemmisített”, vagyis darabokra tépett és mintegy 16 ezer zsákba töltött Stasi-irat szkennelésére és számítógépes rekonstruálására évek óta folynak az előkészületek, melynek során rendkívül ígéretes előzetes eredmények is születtek már.⁹ A módszer költségessége ugyanakkor Németországban is akadályát képezi a Stasi-múlt feldolgozásának, a BStU tájékoztatása szerint a munka tesztfázisa is csak 2012-ben kezdődhet el.

Az iratok használatának további fontos akadálya lehet azok feldolgozottságának mértéke. A Stasi-iratok kapcsán ebben a tekintetben két forrásra támaszkodhatunk: a BStU hivatalos tájékoztatójára, valamint az intézmény munkatársainak személyes közléseire. Az előbbi alapján¹⁰ 2009-ig az egykori keletnémet állambiztonsági iratok mintegy 81%-át dolgozták fel, indexelték név vagy tárgy szerint, a nem papíralapú adathordozók esetében ez az arány akkor mintegy 55% volt. A BStU munkatársainak személyes tájékoztatása megerősíti ezt a becslést, hiszen nemzetközi konferenciákon több ízben is beszámoltak arról, hogy több tíz kilométernyi irat esetében nem tudnak felvilágosítást adni azok tartalmáról.

Mint korábban említettük, az állambiztonsági iratok nyilvánosságának további akadálya lehet, ha meghatározott okokból – leggyakrabban a fennálló államrend és a titkosszolgálati érdekek védelme okán – a megmaradt iratok sem lehetnek tudományos megismerés tárgyai. A németországi BStU is köteles korlátozni a törvényben – egyébként meglehetősen tágan – meghatározott, a jelenlegi állami vagy szolgálati érdekeket sértő információk nyilvánosságra kerülését, melyek felett a végső szót nem az iratórzó intézmény vezetője, hanem a szövetségi belügyminiszter mondja ki.

A Stasi-iratok sorsa kapcsán visszatalhatunk cikkünk címére: a német „iratnyilvánosság” valójában kvázi nyilvánosság: jogállam lévén a legszigorúbban védik az áldozatok személyes adatait az illetéktelenektől, vagyis lényegében mindenki mástól. A tudományos kutatási lehetőségeket is majd minden tekintetben felülírják az adatvédelmi szempontok, az iratórzó intézmény maga is elsősorban „információs kárpótlási hivatal”, semmint kutatási lehetőségeket garantáló levéltár (bár ennek a funkcióváltásnak kétségkívül mutatkoznak jelei). Még a közéleti szereplők hivatali tevékenységével kapcsolatos személyes adatok sem tárgyai a korlátlan „társadalmi nyilvánosságnak”: a tudományos kutatás határait ezen a téren is jelezte például az említett Kohl-affér. A fentiekben túl korlátozott ez a nyilvánosság az irategyüttesek hiányai, a meglévő iratok egy részének biztonsági okokból történő zárt kezelése, valamint meglévő anyagok részleges feldolgozatlansága miatt is.

Németországban sincs tehát „aktanyilvánosság” – még a magyarországi viszonyokhoz mérten sem –, nincsenek újra kiszolgáltatott áldozatok, nincsenek megjelöltetett ügynöklisták, és ott sem tekintik a „társadalmi szembenézés” eszközének a mindenkiről mindent tudni akarók kíváncsiságának kiszolgálását.

A Stasi-iratok „nyilvánosságához” képest érdemes rövid összevetést tenni a magyarországi állambiztonsági iratok jelenlegi, a 2003. évi törvénymódosítás óta fennálló helyzetével.

Mind a BStU, mind pedig a magyarországi Történelmi Levéltár számára elsődleges feladattá teszi a jogszabály az egykori állambiztonsági szervek célszemélyeinek információs kárpótlását, a róluk gyűjtött adatok megismerésének biztosítását. Mindkét intézmény ingyenesen végzi ezt a feladatot az érintettek és a „harmadik személyek részére”, ugyanakkor mindkét országban nagyon is hasonló módon védik a jogszabályok mások személyes adatait. Ezen adatokat – mutatis mutandis – mindkét országban anonimizálják, letakarják a betekintés során. A közeli hozzátartozók iratmegismerési jogai ugyanakkor Magyarországon valamivel szélesebb körben érvényesültek, hiszen gyakorlatilag teljes mértékben öröklik az érintett informálódási jogát, míg Németországban ez még a 2011-es módosítás után is csak korlátozott mértékben valósul meg.

A német gyakorlat alapján a nemzet biztonsága szempontjából fontos közzolgálati és bizalmi funkciókat betöltő személyek ellenőrzéséhez történő adatszolgáltatás a Stasi-iratokat kezelő hivatal egyik kiemelt feladata, ez Magyarországon 2006 óta már nem tartozik a Történelmi Levéltár feladatai közé. Ez a funkció viszont Németországban az idő múlásával mit sem veszített aktualitásából: éppen 2006-ban szélesítették az ellenőrzendő körét, és hosszabbították meg az átvilágítás időszakát, melyet 2011 végén ismételtén kiterjesztettek 2019-ig. A magyar jogalkotó jelenleg nem tekinti lényegesnek a közéleti szereplők ilyen irányú ellenőrzését és esetleges hivatalviselési korlátozását. Ez azonban

témánk, vagyis az iratok nyilvánossága tekintetében nem tekinthető relevánsnak, hiszen ez a fajta átvilágítás Németországban sem a széles körű nyilvánosság tájékoztatásának, a múlttal való társadalmi szembesülésnek az eszköze, hanem a nemzet biztonságának egyik garanciája.

A kutatási lehetőségek tekintetében kijelenthető, hogy a magyar jogalkotó sokkal szélesebb körű lehetőségeket biztosít az egykori szocialista korszak állambiztonsági iratainak tudományos kutatói számára, mint a német. A személyes adatok megismerése ugyanis a Történeti Levéltárban a tudományosnak minősülő kutatók számára csak a legérzékenyebb személyes adatok tekintetében korlátozott, a Levéltári Kuratórium pedig fennállása óta meglehetősen tágra értelmezte és alkalmazta ezen minősítési jogkörét. Általában elmondható, hogy csak az egykori állambiztonsági tisztek történeti kutatásnak álcázott érdeklődését utasították el következetesen. (A személyes adatok védelmi időn belül való kutatásának engedélyezése 2012 júniusától idehaza is változott, amennyiben a Levéltári Kuratórium megszűnésével ez a feladatkör a Történeti Levéltár mindenkori főigazgatójára szállt át.) Hasonlóan jóval szélesebb körű a hazai közszereplők hivatali adatainak nyilvánossága is, hiszen egyértelmű esetekben, amikor a közszereplői feladatkör nyilvánvaló, ezen iratok bárki számára hozzáférhetők, míg Németországban még a kutatók is csak korlátozottan, az érintett előzetes tájékoztatása és a BStU vezetőjének mérlegelése után ismerhetik meg ezeket az információkat.

Egyértelműen hátrányosabb a helyzet ugyanakkor idehaza az iratok teljessége terén: bár pontos adatok nincsenek az eredeti iratok mennyiségét illetően, a közel harmincszoros németországi iratanyag feltételezhetően eredményesebb hazai megsemmisítési vagy eltüntetés gyakorlatra utal.

Nem összehasonlítható ugyanakkor a két országban a meglévő, de biztonsági okból nem hozzáférhető iratanyagok mennyisége: pontos adatot erről a Történeti Levéltár nem tud, a BStU pedig nem publikál.

Németországban és Magyarországon sem törekedett tehát a jogalkotó az áldozatok újabb sérelmeit vagy akár az együttműködők aránytalan jogkorlátozását okozó radikális megoldásokra. Ehelyett eltérő hangsúlyokkal ugyan, de mindenütt az információs önrendelkezés, a személyes adatvédelem, a kutatási szabadság, a társadalmi nyilvánosság és a közélet tisztasága között próbált meg egyensúlyi helyzetet teremteni, illetőleg sorozatos törvénymódosításaival ezen jogelvek között egyensúlyoz folyamatosan az egykori titkosszolgálati iratok kezelése kapcsán. A fenti jogelvek közül pedig a magyar jogalkotó még mindig nagyobb tekintettel volt a kutatás szabadságára, míg a német megoldás sokkal inkább az áldozatok védelmét részesíti előnyben.

Visszakanyarodva eredeti kérdésfelvetéseinkhez, érdemes egy pillantást vetni arra, hogy a két országban miként használják ki a jogszabályok nyújtotta lehetőségeket annak kedvezményezettjei: az egykori áldozatok, hozzátartozóik, illetve a téma és a korszak kutatói.

Az egyéni információs kárpótlás lehetőségei – mint fentebb láthattuk – sok tekintetben nagyon is hasonlóak a két országban, nagyságrendekkel komolyabb mértékű ugyanakkor a társadalmi érdeklődés a Stasi-iratok, mint a magyarországi állambiztonsági dokumentumok iránt. Míg 2012-ig 2,8 millió egyéni érdeklődő fordult kérelemmel a BStU-hoz, addig Magyarországon ez a szám csupán a 30 ezret közelíti. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy ez a mértékű érdeklődés is – mely egyébként éppen a közelmúltban erősödött fel olyannyira, hogy 2012 első harmadában elérte a korábbi időszakok egész éves átlagát – teljes mértékben leköti a Történeti Levéltár rendelkezésére álló erőforrásokat. Ez utóbbiak tekintetében érdemes szintén egy gyors összevetést tenni: míg a BStU létszáma „csúcsidezőszakában” a háromezer főt is elérte, addig a magyar társintézmény munkatársainak létszáma még 2012-ben sem haladja meg a százat.

Írásunknak nem célja a német és a magyar állambiztonsági iratok iránt megmutató eltérő érdeklődés okainak alaposabb feltárása, hiszen azok nyilvánvalóan összetettebb történeti, politikai, szociológiai okokra vezethetők vissza, néhány feltételezést

ugyanakkor megkockáztathatunk. Ezt a különbséget természetesen önmagában nem magyarázzák a két ország lélekszámában, valamint az egykori magyar és a német állambiztonsági hatóságok szervezettségében, apparátusában fennállott különbségek. Minden valószínűség szerint hozzájárul ehhez a nyilvánvaló eltéréshez a magyarországi állambiztonsági iratokat kezelő levéltár kései, 1997-es megalakulása és az azt megelőző hét évben a Belügyminisztérium pincéjében kezelt iratok sorsa körüli bizonytalanság, az áldozatok adatainak védelme és a kutatási szabadság kettősségében fokozatosan kialakuló iratkezelési gyakorlat is. Mindezekhez azonban egyértelműen hozzájárult a hazai közvéleményben sikerrel rögzített azon téves vélekedés is, hogy ezt a kérdéskört máshol – például éppen Németországban – sikeresen és véglegesen lezárták már.

A kutatói érdeklődés terén nem állapítható meg hasonló bizonytalanság, mint ami az állampolgárok egyéni informálódása kapcsán tapasztalható: a korszak állambiztonsági iratai egyértelműen és állandó jelleggel a legkeresettebb levéltári anyagnak számítanak Magyarországon. A kutatási esetek vagy a kiadott másolatok száma alapján évek óta egyértelműen a legnagyobb hazai levéltári intézmények között található az alig négy kilométernyi iratot őrző Történelmi Levéltár. Számos közhiedelemmel ellentétben ennek a nagyfokú érdeklődésnek korántsem az „ügynökvadászat”, a leleplezések vagy a közéleti, politikai haszonszerzés az elsődleges felhajtóereje. Az állandó és intenzív kutatói érdeklődés okai sokkal inkább a szocialista korszak tudományos kutatásának évtizedeken keresztül tartó korlátozottságában, valamint az állambiztonsági iratok egyedi jellegében keresendők. Ezen iratok – legyenek akár úgynevezett működési iratok, akár ügynökjelentések, telefonlehallgatás vagy levéllenőrzés dokumentumai, kihallgatási jegyzőkönyvek vagy tanúvallomások – ugyanis olyan gazdag forrásértékkel, a „hagyományos” levéltári iratokra általában kevésbé jellemző személyes vonatkozásokkal, mentalitástörténelmi, nyelvészeti, szociológiai adattalommal is bírnak, melyek számos különböző tudományterület számára kínálnak másuttal fel nem lelhető tápanyagot.

A fentiek alapján is egyértelműen megállapítható: több mint húsz évvel a rendszerváltás után az egykori szocialista állambiztonsági iratok kezelésének problémáját Németországban és hazánkban sem sikerült lezárni. A kérdés sokkal inkább az: le lehet-e, vagy inkább: le kell-e zárni egyáltalán? Berlinben is, akár csak Budapesten, két évtizede zajlanak a viták a kutatás szabadságának és az áldozatok védelmének határaitól, a közéleti szereplők tevékenységének nyilvánosságáról, rendszeresen lepleződnek le egykori állambiztonsági alkalmazottak vagy kollaboránsok. Sőt nem csak viták zajlanak, a szabályok is folyamatosan módosulnak: a vonatkozó német törvényt immár nyolcadszor írták át, de a hazai jogszabály sem tűnik kőbe vésettnek. Mert ahogy az 1990 előtti rendszernek nem sikerült a múltat végképp eltörölnie, úgy az ő fejezetüket sem lehet végképp lezárni. A szocialista korszak ezen örökségével való szembenézés és a múlt feldolgozása pedig sehol sem „aktanyilvánosság” vagy „ügynöklisták”, hanem elsősorban idő kérdése...

¹ A Történelmi Levéltár nyilvános beszámolója szerint a folyamatosan növekvő kutatói érdeklődés jelenleg már több mint háromszáz kutató rendszeres jelenlétét és évi három és fél ezer kutatási alkalmat jelent, vagyis a levéltár 19 fős kutatótermét munkanaponként átlagosan 20 kutató látogatja.

² Lásd ezzel kapcsolatban Cseh, 2010.

³ Azok a filmfelvételek, melyeken a Stasi-épületet elfoglaló tüntetők az iratokat összetépi és a lépcsőházba szórják, megtekinthetők az intézmény honlapján: www.bstu.bund.de (utolsó letöltés: 2012. június 11.).

⁴ Az intézmény munkáját érintő részletesebb adatokkal kapcsolatban lásd az előző jegyzetet.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd Trócsányi, 2007: 83–91. A hivatal működésére vonatkozóan lásd *The European...*, 2009; www.bstu.bund.de (utolsó letöltés: 2012. június 11.).

⁶ Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz – StUG).

⁷ *The European...*, 2009: 32.

⁸ A HVA külföldi hírszerző ügynökeinek névsorát is tartalmazó, mintegy 280 ezer tételt tartalmazó másolategyüttest az Egyesült Államokból szerezte vissza 2003-ban a BStU: http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Aktenfunde/Rosenholz/rosenholz_node.html (utolsó letöltés: 2012. május 10.).

⁹ Lásd ezzel kapcsolatban: <http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragteUndBehoerde/Aktuelles/Englisch-Text-Introduction.html?nn=1703834>; Cseh, 2010: 3.

¹⁰ *The European...*, 2009: 32.

Felhasznált irodalom

Cseh, 2010

Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_cseh (utolsó letöltés: 2012. május 8.).

The European..., 2009

The „European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files”. A Reader on their Legal Foundations, Structures and Activities. Berlin, BStU, www.bstu.bund.de (utolsó letöltés: 2012. május 8.).

Trócsányi, 2007

Trócsányi Sára: *Forradalom az irattárban. Az információs kárpótlás jogi aspektusai.* Budapest, Holnap Kiadó.

Egy nemzeti emlékezet program

Lengyelország áldozatai, bűnösei, közelmúltja

A nemzet és az emlékezet kapcsolatáról már számos elmélet látott napvilágot, sőt a történészek mellett újabban a politikusok is szívesen fordulnak a fogalompár felé.¹ E közleményben nem kívánok végigszaladni a tudományos eredményeken, és kerülöm az aktualizálás háttérvidékére csábító kalandokat, csupán fogódzkodóként nyúlok a manapság sokat idézett Pierre Nora gondolataihoz, illetve egyetlen példával illusztrálom, hogy egy adott ország (állam) a modern eszközrendszerek (internetes adatbázisok, oktatási portálok) segítségével milyen nemzeti emlékezet-programot alkot meg.

A nemzeti emlékezet haszna

Kezdjük tehát a francia történész azon megállapításaival, amelyeket sorvezetőként használhatunk. Először is azzal, hogy a 20. század folyamán az egységes nemzeti történelem mitikus képzete szétesett, és létrejött egy emlékezeti halmaz, amely – mint egy családi fényképalbum – magában foglal rengeteg képet, dátumot, eseményt, azaz egy állandóan növekvő, de önmagában mégis egységes (ideológiai-politikai konszenzusnak megfelelő) örökséget.² Ebből választják ki a történészek kutatásaik tárgyát, így próbálnak tisztázni köztudomású eseményeket, vagy éppen beemelni a kollektív emlékezetbe addig nem, illetve kevésbé ismert és néha éppenséggel tiltott történeteket.

Mindennek társadalmi hasznosulása sokrétű. Bizonyos csoportoknak segít az identitáskeresésben, másokban erősíti a nemzethez tartozás érzését. És mivel vannak olyanok, akik csak valami ellenében tudják megfogalmazni önmagukat, számukra az elkülönülést szolgálja.³ Az emlékezeti tudat formájában újjáéledő történelem így a társadalmi átalakulások elősegítőjévé vált. A „visszaszerzett múlt” néhol a kisebbségek emancipációjában, másutt a gyarmati rablánc lerázásában vagy – mint a Közép-Kelet-Európában lejátszódó rendszerváltások esetében – a diktatúrákból a szabad világba való átmenetben játszott katalizátor szerepet.⁴ Ráadásul az 1989-es átalakulások után sem vesztett erejéből. Amikor Nora a franciák nemzeti érzésének felerősödéséről beszél és azt részben az európai integráció kihívásaira adott válaszként értelmezi,⁵ valójában nemcsak hazájáról állít ki láttelepet, hanem európai korjelenséget ír le.

Mi a helyzet az állammal? A múlt megteremtése olyan jelenség, amelyet minden európai ország megtapasztalt. A 19. századtól kezdve az állam emlékezet-anyagot nyújt át a társadalomnak, miközben beemeli meglévő érdekeit is, ezzel egyszerre egységesít, vagyis ellensúlyozza a különbségek széthúzó erejét, illetve elzárkózik, azaz abból nyeri koherenciáját, amit kizár.⁶ Ebből az egységesítő-elzárkózó attitűdből következik, hogy átpolitizálja az emlékezést. Kijelöl emlékezésre méltó eseményeket és személyeket, viszont némely mozzanatról, szereplőről nem vesz tudomást, vagy éppen tudomásul veszi, de más jelentést ad neki (gondoljunk arra, miként lett augusztus 20-ából az államalapítás, majd az új kenyér és megint Szent István ünnepe).

Az is bizonyos, hogy az emlékezéshez külső támasztékokra, kézzel fogható bizonyítékokra van szükség. Sokáig ezek leginkább a levéltári források voltak, amelyekre átruházták az emlékezés feladatát, kihasználva azt, hogy a társadalom vallásos áhítattal tekint az ilyen maradványokra.⁷ Azonban az írott dokumentumok mellett egyre inkább előtérbe kerülnek más, az emlékezet rögzítésére alkalmas eszközök és hordozók, elsősorban a kép, a vizualitás.⁸ Szemmel látható, ahogy csökken a jelentősége a hagyományos emlékezési aktusoknak, az egyre kevesebb embert mozgató emlékműállításoknak, köztéri ünnepeknek, sőt a hagyományok továbbadásának fő színtere, az iskola is mindinkább háttérbe szorul a televízió,⁹ valamint tegyük hozzá, a kollektív identitás megteremtésének legújabb színtere, a világháló mögött. Végző soron pedig eszköz maga az emlékezeti program összefogására létrehozott állami intézmény vagy intézményrendszer.

Így jutottunk el példánkhoz, amelynek közvetlen hátterében az áll, hogy egyrészt a társadalom részéről a kommunista diktatúrák bukása óta felfokozott érdeklődés tapasztalható az elnyomó rezsimek titkosszolgálatainak iratai iránt, másrészt ezek őrzésére – azokban az országokban, ahol eljutottak a jogi szabályozásig – egy, a hagyományos levéltári struktúrától független intézményt hoztak létre.¹⁰

Az intézményesített lengyel nemzeti emlékezet

A lengyel Nemzeti Emlékezet Intézetét (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) 1998-ban alakították meg és 2000-ben kezdte meg működését.¹¹ Mint az ország legnagyobb iratórész helye, gyűjtőköre visszanyúlik 1939-re, munkatársainak létszáma 2010-ben több mint 2000 fő volt. Struktúráját tekintve a központ mellett 11 vidéki telephelye és hét kirendeltsége van. A hagyományos levéltári funkciókon túl a róla rendelkező törvény kihangsúlyozza az elmúlt totalitárius rendszerekben elkövetett bűnök vizsgálatának a feladatát is.

Élén az elnök áll, akit az intézményi tanács előterjesztése alapján a szejm választ meg 3/5-ös többséggel a szenátus egyetértésével hét évre (első vezetője 2000–2005 között Leon Kieres volt, majd őt követte a katyáni repülőgépbalesetben elhunyt Janusz Kurtyka, akinek helyét 2010-ben Franciszek Gryciuk vette át, 2011-ben az akkor 38 éves Łukasz Kamiński lett az intézet első embere). Az elnök munkáját helyettes segíti, a 11 tagú tanácsból hét főt a szejm, kettőt-kettőt a szenátus és az államfő delegál ugyancsak hét évre.

Az intézet négy nagyobb szervezeti egységre tagolódik: Lusztrációs feladatokat kapott a Lengyel Nemzet Ellen Elkövetett Bűnöket Vizsgáló Főbiztosság, amely 2011-ig 900 vizsgálatot folytatott le, 240 vádiratot készített 400 személy ellen. Az intézet 2007 óta Átvilágítási Irodát működtet és nagy létszámmal, komoly költségvetési ráfordítással tartja fenn Közoktatási Irodáját. Utóbbi tudományos kutatásokat végez, oktatási, ismeretterjesztő tevékenységet folytat több képzési szinten. Ez a gyerekeknek szóló társasjátékoktól (úgy mint „Legyél te is lengyel marsall”, „Emlékezés 39”, „Sorban állás”, „Angliai csata”) a kiállításokon és konferenciákon keresztül a különböző kiadványokig (2009-ig 600 ilyen jelent meg) terjed. A levéltári feladatokkal, a kutatók és az egyéni betekintők kiszolgálásával a Levéltári Iratok Megőrzéséért és Közzétételéért Felelős Iroda van megbízva.

A jogszabály kötelezi az Átvilágítási Irodát, hogy katalógusokat készítsen és hozzon nyilvánosságra a közhivatalt ellátó személyek ellenőrzéséről. A személyes adatokat tartalmazó listák az intézet honlapján keresztül (<http://www.ipn.gov.pl/>) érhetők el.¹² Ez részét képezi a kormány nyilvános információkat tartalmazó weboldalának (<http://www.bip.gov.pl/>), amelyen keresztül biztosítják az állampolgároknak az állami szervek, önkormányzatok, szakszervezetek, egyéb közfeladatot ellátó szervek közérdekű adataihoz való hozzájutást.

Az adatbázisban négyféle listában lehet keresni. Az elsőben az 1989. augusztus 23. előtti párt- és állami vezetőkről található adatok. Tartalmazza a Lengyel Munkáspárt, majd a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a Minisztertanács tagjainak, a központi államigazgatási szervek vezetőinek rövid életrajzi adatait, a betöltött párt- vagy állami pozíció megnevezését, helyét és idejét. A lista folyamatosan bővül, ennek intenzitását jól mutatja, hogy egy évvel ezelőtt 9133 személyről szolgáltatott információkat, jelenleg 11 678-ról.

IPN Instytut Pamięci Narodowej - Biuletyn Informacji Publicznej

Biuletyn Informacji Publicznej
Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Słownik niektórych pojęć używanych w resorcie data aktualizacji serwisu: 26.04.2012

Kierownicze stanowiska partyjne i państwowe b. PRL

Dane osoby z katalogu kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych b. PRL

Imiona IRENA
Nazwisko KACZMAREK
Nazwisko rodowe
Data urodzenia 08.03.1937
Imię ojca JÓZEF
Imię matki MARIANNA
Miejsce urodzenia SNOPIKÓW WOJ. LUBELSKIE
Znany też jako:
Wynik postępowania lustracyjnego

Kierownicze stanowisko partyjne i państwowe b. PRL

Powrót do listy nazwisk
Członek PZPR od 1958r. Członek ZMP, TPRP W latach 1971-1975 zastępca przewodniczącego Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu, następnie po 1975r. zastępca przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu F.N. w Chełmie.

Informacja o pełniowanych funkcjach

Stanowisko	Komórka organizacyjna	Instytucja	Miejscowość	Organizacja	Data rozpoczęcia	Data zakończenia	Źródło informacji
instruktor		Komitet Miejski	Lublin	PZPR	01.02.1961	31.08.1967	LAD, KW PZPR Chełm 1/149
kierownik	Miejski Ośrodek Propagandy Partyjnej	Komitet Miejski	Lublin	PZPR	01.09.1967	31.10.1970	LAD, KW PZPR Chełm 1/149
członek	Egzekutywa	Komitet Powiatowy	Lublin	PZPR	1970	31.05.1975	LAD, KW PZPR Chełm 1/149
sekretarz		Komitet Miejski	Lublin	PZPR	01.11.1970	31.05.1975	LAD, KW PZPR Chełm 1/149
sekretarz		Komitet Wojewódzki	Chełm	PZPR	01.06.1975	31.08.1981	LAD, KW PZPR Chełm 1/149
członek	Egzekutywa	Komitet Wojewódzki	Chełm	PZPR	01.06.1975	31.08.1981	LAD, KW PZPR Chełm 1/149

Irena Kaczmarek az IPN adatbázisa szerint pártkarrierjét 1961-ben a lublini városi bizottságánál kezdte és 1981-ben tartományi végrehajtó bizottságban fejezte be.

Az adatbázis következő része az állambiztonsági alkalmazottak, tisztek lajstroma, akikhez a kevésbé ismert katonai elhárítás beosztottait is sorolják. A 2011. májusi állapot szerint 24 659 személy ilyen jellegű pályafutása ismerhető meg.

IPN Instytut Pamięci Narodowej - Biuletyn Informacji Publicznej

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Słownik niektórych pojęć używanych w resorcie data aktualizacji serwisu: 26.04.2012

Funkcjonariusze organów bezpieczeństwa PRL

Dane osoby z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa

Imiona BOLESŁAW
Nazwisko DĄBEK
Nazwisko rodowe
Data urodzenia 06.08.1933
Imię ojca BOLESŁAW
Imię matki TEOFILA
Miejsce urodzenia SOSNOWIEC
Znany też jako:
Wynik postępowania lustracyjnego

Funkcjonariusz/pracownik/żołnierz aparatu bezpieczeństwa

Powrót do listy nazwisk
Informacja o przebiegu służby

Nazwa jednostki	Miasto	Nazwa komórki	Stanowisko	Stopień służbowy	Data rozpoczęcia lub/rozkazu	Data zakończenia	Sygnatura (Stara sygnatura)	Rodzaj akt.	Załącznik
KW MO	KATOWICE	BRAK	DO DYSPOZYCJI ZASTĘPCY KOMENDANTA DS. BEZPIECZEŃSTWA	-	01.02.1961		IPN Ka 0231/86 (10229/V)	akta osobowe i karta	
KW MO	KATOWICE	WYDZIAŁ TT	OFICER TECHNIKI OPERACYJNEJ- KIEROWCA	-	06.02.1961	0			
KW MO	KATOWICE	WYDZIAŁ TT, SEKCJA I "A"	OFICER TECHNIKI OPERACYJNEJ- KIEROWCA	-	01.04.1965	0			
KW MO	KATOWICE	WYDZIAŁ TT, SEKCJA I "A"	REFERENT TECHNIKI OPERACYJNEJ	-	01.01.1975	0			
KW MO	KATOWICE	WYDZIAŁ TT, SEKCJA I "B"	INSPEKTOR	-	01.06.1976	0			
KW MO	KATOWICE	WYDZIAŁ TT, SEKCJA II	STARSZY INSPEKTOR	kpt.	16.07.1981	31.08.1989	0		

Inne informacje o funkcjonariuszu i służbie
W okresie 29.12.1956-31.01.1961 służba w MO.

Az 1933-ban született Bolesław Dąbek 28 évesen került a katowicei milíciához, ahol különböző beosztásokban szolgált, volt operatív-technikai tiszt, majd nyomozó. Karrierjét a fennmaradt személyi iratgyűjtőjéből és kartonjából rekonstruálták.

A harmadik információs kategória a törvény által meghatározott tisztségeket betöltő személyek átvilágításának eredményeit tartalmazó gyűjtemény. Eddig 5486 szem-

képviselő, területi tanácsstag és egyéb közhivatalt ellátó állampolgár múltját vizsgálták meg.

IPN Instytut Pamięci Narodowej - Biuletyn Informacji Publicznej

Biuletyn Informacji Publicznej
Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Słowniczek niektórych pojęć używanych w resorcie

Dane osoby z wykazu osób publicznych

Imiona: HENRYK STANISŁAW
 Nazwisko: MATEJ
 Nazwisko rodowe:
 Data urodzenia: 08.05.1959
 Imię ojca: JAN
 Imię matki: ZOFIA
 Miejsce urodzenia: SZCZEBRZESZYN
 Znany też jako:
 Wynik postępowania lustracyjnego:

Osoba publiczna

Powrót do listy nazwisk
 2017 Pp/Ku/08 zarządzenie z dnia 20.01.2019 r. dotyczące Henryka Matej – prokurator IPN zarządził o pozostawieniu sprawy bez dalszego biegu wobec nie stwierdzenia wątpliwości co do zgodności oświadczenia lustracyjnego z prawdą.

Pełnione funkcje publiczne

Nazwa funkcji	Data rozpoczęcia	Data zakończenia
Starosta Powiatu, Starostwo Powiatowe w Zamościu	30.11.2010	

Informacja o dokumentach wytworzonych przez organy bezpieczeństwa

Informacje zawarte w dokumentach organów bezpieczeństwa	Stan zachowania dokumentów	Uwagi	Skany
Nie figuruje.			

©2007 Instytut Pamięci Narodowej. Wszelkie prawa zastrzeżone.

A Zamość kerületi kormányzó, Henryk Stanisław Matej lusztráció ellenőrzése 2010-ben zajlott, amelynek során nem merült fel vele kapcsolatban terhelő adat.

A lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete – egyedüli ilyen intézményként – a megfigyeltekről is adatbázist készít. Jelenleg 5323 olyan személyt ismertetnek, akikről a kommunista állambiztonsági szervek információt gyűjtöttek, és akik engedélyt adtak arra, hogy adataikat nyilvánosságra hozzák. Ebbe a virtuális katalógusba ugyanakkor nem veszik fel a rendszerrel bármilyen formában együttműködőket, legyen szó besúgásról, vagy tisztviselői, katonai pozícióról.

IPN Instytut Pamięci Narodowej - Biuletyn Informacji Publicznej

Biuletyn Informacji Publicznej
Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Słowniczek niektórych pojęć używanych w resorcie

Dane osoby z katalogu osób rozpracowywanych

Imiona: ZBIGNIEW ANTONI
 Nazwisko: HOULBOWSKI
 Nazwisko rodowe:
 Data urodzenia: 16.01.1930
 Imię ojca: ROMUALD
 Imię matki: WANDA
 Miejsce urodzenia: KRAKÓW
 Znany też jako:
 Wynik postępowania lustracyjnego:

Rozpracowywany

Powrót do listy nazwisk

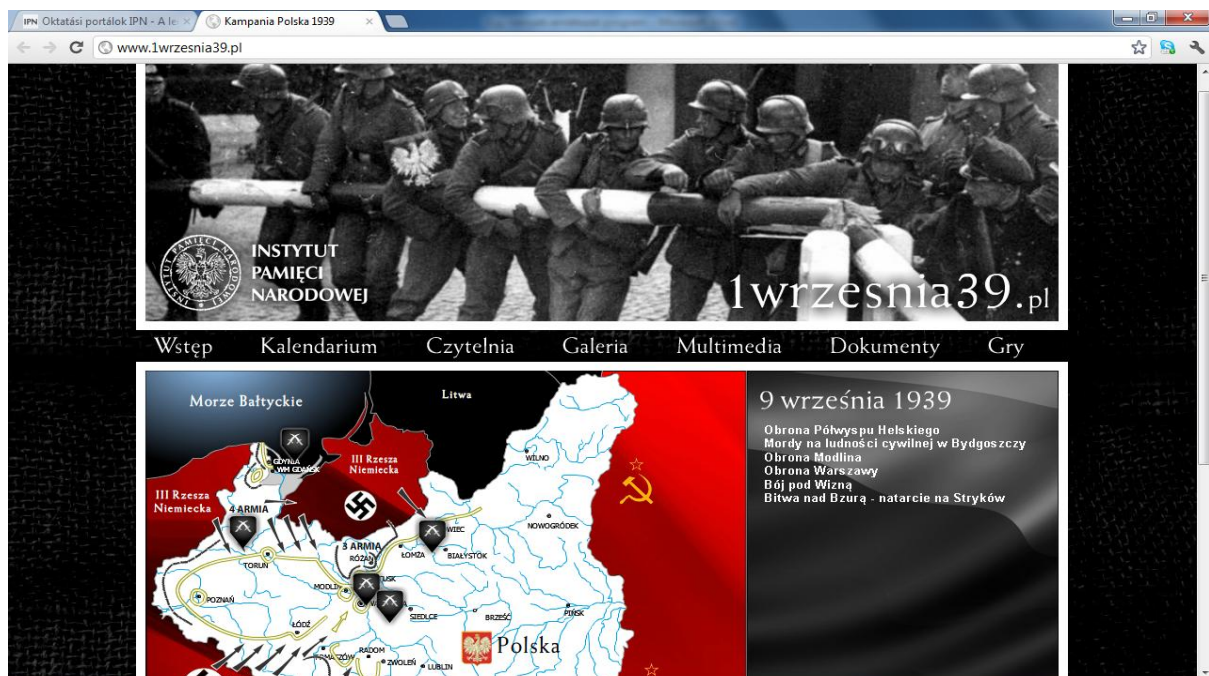
Informacje o materiałach archiwalnych

Rodzaj	Kryptonim	Numer rejestracji	Opis	Jednostka	Data rozpoczęcia	Data zakończenia	Sygnatura	Załącznik
Sprawa Obiektowa "Odra" [SO]			Materiały operacyjne na nielegalną organizację "Obóz Zjednoczenia Wielkiej Polski" (OZWiP), zwana także "Obozem Zjednoczenia Młodej Polski" (OZiMP). Materiały operacyjne z lat 1952-1953. Raporty, plany pracy, doniesienia, sprawozdanie, protokoły przesłuchań, wykazy osób aresztowanych, zdjęcia, plany operacyjne, protokoły rewizji.	Wydział III WUBP w Krakowie	08.03.1952	20.01.1953	IPN Kr 075/66 t.1-2 (90/OB)	
Akta sądowe			Akta Wojskowego Sądu Rejonowego w Krakowie przeciwko Zbigniewowi Houlbowskiemu i innym w sprawie założenia nielegalnej organizacji. W/w w dn. 23.02.1953 r. został skazany na 10 lat więzienia.	Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie	22.09.1952	05.11.1955	IPN Kr 110/4956 t.1-2 (6r 56/53)	
Akta kontrolno-sledcze			Śledztwo w sprawie działalności nielegalnej organizacji pn. "Strzelecka Organizacja Wojskowa ROAK" / Obóz Zjednoczenia Młodej Polski.	Wydział Śledczy WUBP w Krakowie	22.09.1952	24.05.1956	IPN Kr 07/3323 t.1-4 (83-40/III)	

Zbigniew Antoni Hołubowski egy ellenzéki szervezetre nyitott 1952–1953-as „Odra” (Kanyaró) fedőnevű dossziében szerepel. Ügyében a katonai bíróság járt el, amely 10 év börtönre ítélte.

Lengyelországban tehát a nemzeti emlékezet részének tekintik a társadalom információs kárpótlásával kapcsolatos teendőket. Ám ez nemcsak a „felelősök–áldozatok” listáinak utólagos megkonstruálását jelenti, hanem egyben a tudományos ismeretterjesztést is. Az intézet komoly honlapfejlesztési munkát végez, ennek eredményei azok az oktatási portálok, amelyek segítségével az érdeklődő végighaladhat a lengyel történelem mérföldkövein.

A nemzeti emlékezet kronológiájának nyitó eseménye Lengyelország 1939-es lerohanása. A két irányból történő megszállásra már az internetes felület elérhetősége is utal, hiszen névadója két dátum: a német betörés napja, 1939. szeptember 1., és a szovjet támadás kezdete, 1939. szeptember 17. (<http://www.1wrzesnia39.pl/> – <http://www.17wrzesnia39.pl/>). Az oldal a rövid történeti áttekintés mellett látványos térképeken mutatja be a hadmozdulatokat, ugyanakkor válogatott dokumentumanyagot: írásos forrásokat, fotókat és korbelti filmrészleteket tesz elérhetővé.

A Lengyelország 1939-es lerohanásának szentelt honlap nyitóoldala

Időben a következők az Európa legnagyobb zsidó közössége ellen elkövetett bűnök sorozata. A lengyel kulturális örökség megőrzésén és terjesztésén szorgoskodó Nemzeti Kulturális Központtal (Narodowe Centrum Kultury) közösen fejlesztett „Élet az életért” (<http://www.zyciezazycie.pl/>) honlap az 1939 és 1945 közötti holokausz borzalmait dolgozza fel, helyszínekre lebontva a történéseket. Az áldozatok emlékének szentelt ismeretanyagban az elpusztított, táborokba került zsidóság mellett helyet kaptak azok a lengyelek, akik vállalva a veszélyt, segítséget nyújtottak üldözött honfitársaiknak a vészkorszakban.

Igaz, nem saját domain névvel rendelkező IPN oktatási portál, mégis idekívánkozik a 20. századi lengyel történelem másik nagy tragikus emlékezeti eseményével, a katyíni mészárlással foglalkozó internetes felület. Az IPN honlapja megpróbálja egy helyre gyűjteni az 1940 tavaszán történt kivégzésekkel kapcsolatos összes lényegi információt. Így egyrészt aktuális hírportál, amely tájékoztat az elkövetkező rendezvényekről, fiataloknak szóló versenykiírásokról, regisztrálja a megemlékezéseket, a kiállításokat, a

kiadványokat, az érintett civil szervezeteket, egyesületeket, másrészt teret ad a tágabban értelmezett információs kárpótlás igényének is. Történeti-topográfiai ismereteket nyújt, dokumentumokat, fotográfiákat, korabeli leveleket ismert meg. Közzé teszi azoknak a listáját, akik „kimondták az igazságot Katyńról”, és ezért büntetés, hátrány érte őket, továbbá megnevezi az „elnyomóikat”, azokat a tiszteket, ügyészeket, bírákat, akik velük szemben nyomoztak, ítéleteket hoztak. A honlapon olvasható 13 hozzátartozónak a strasbourgi bírósághoz 2009-ben eljuttatott panasz, amelyben Oroszországot teszik felelőssé rokonaik haláláért. Mindez együttesen jól példázza az intézet azon törekvését, hogy a lengyel történelem sokáig elfojtott, egyfajta zárványként kezelt része végre a méltó helyére kerüljön a nemzet hivatalos és élő emlékezetében.

The screenshot shows the website of the Institute of National Remembrance (IPN) for the 'Echa Katyń' film festival. The main header includes the IPN logo and the text 'INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ KATYŃ 1940'. A navigation menu is located below the header. The main content area features a large title 'ECHA KATYŃIA 3. przegląd filmowy 11-13.04.2012' and a subtitle '„Przystanek Historia” Centrum Edukacyjne IPN im. Janusza Kurtyki, ul. Marszałkowska 21/25'. Below the title, there is a table with three columns representing the days of the festival: Wednesday, Thursday, and Friday, each with a list of film titles, times, and organizers.

Środa 11 kwietnia 2012	Czwartek 12 kwietnia 2012	Piątek 13 kwietnia 2012
<p>17.00 – <i>Katyń – 70 lat później</i>, reż. Halina Samojłowa (z polskim lektorem), Białoruś 2010 r.</p> <p>17.40 – <i>Świątynia. Żeremy Rutowski</i>, reż. Aleksandr Kuprin (polskie napisy), Rosja 2010</p> <p>18.30 – dyskusja panelowa Aleksandr Kuprin (reżyser), dr Igor Łuzmeczow (historyk), Stefan Śnieżko</p>	<p>17.00 – <i>Złoty Wrzesień. Kronika Galicy 1909-1941</i>, reż. Taras Chymycz (z polskim lektorem), Ukraina 2010 r.</p> <p>17.50 – dyskusja panelowa Taras Cholij (producent filmu), prof. Wojciech Roszkowski (ISP PAN), prof. Adam Daniel Rotfeld (Współprzewodniczący Polsko-Rosyjskiej Grupy ds.</p>	<p>17.00 – <i>Katyń. Lisy z raju</i>, reż. Bohdan Korobczenko (z polskimi napisami), Ukraina 2011 r.</p> <p>17.50 – dyskusja panelowa dr Aleksander Zinzenko (historyk, współautor filmu), dr Tadeusz Kosielewski (poltolog), red. Jarosław Marka (TVP Kraków), red. Piotr Skwieciński (Rzeczpospolita). Moderacja: Rafał Pękala (IPN)</p>

Az IPN Katyńnyal kapcsolatos információs felülete

Önálló honlapokon követhetők végig a szocialista rendszer elleni fellépések, küzdelmek is. Elsőként a magyar 56-os forradalomnak és szabadságharcnak is lökést adó poznańi júniusi felkelés (<http://czerwiec56.ipn.gov.pl/>). A helyi munkások lázadásának történetét fotogalériákkal illusztrálják, de meghallgathatók többek között a Szabad Európa Rádió korabeli adásai is, a bírósági tárgyalások hanganyagai. Részletes ismertetés olvasható a megtorlásról, az áldozatokról. Figyelemre méltó, hogy a felület az angol mellett magyar nyelven is elérhető.

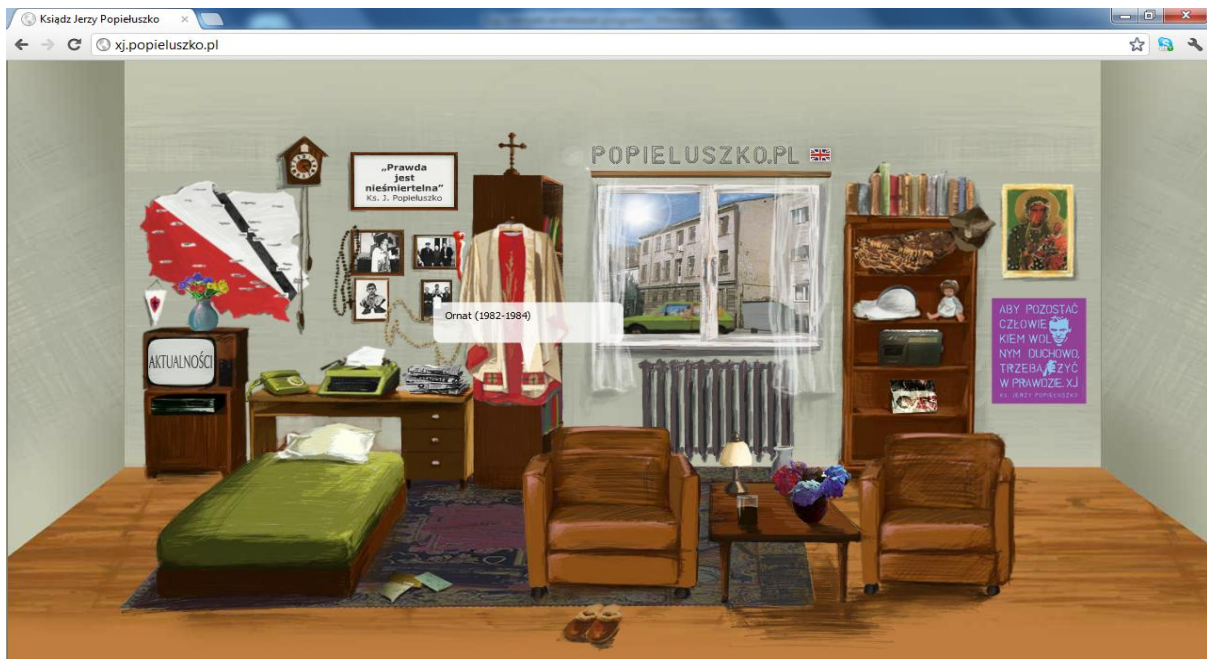
Az 1956-os poznańi felkelés magyar nyelvű honlapja

A küzdelmes lengyel történelem következő nagy állomása 1968 márciusa. A fentebbihez hasonló logika alapján szerkesztett weboldal (<http://www.marzec1968.pl/>) külön érdekessége a térkép, amelyen keresztül ismertetőt kapunk az egyes városokban lezajlott kormányellenes zavargásokról. A sorba illeszkedik az 1970. decemberi nagy sztrájk. A gdański hajógyárból kiinduló tiltakozási hullám és vérbefojtásának (44-en haltak meg és 1164-en megsebesültek) története a 40. évforduló alkalmából kapott internetes megjelenést (<http://www.grudzien70.ipn.gov.pl/>). A világhálón ugyancsak elérhető a hat évvel későbbi tüntetések krónikája, amikor újra az áremelések, rossz életkörülmények miatt mentek utcára az emberek. Az 1976. júniusi forrongások központjai Radom, Plock és Ursus városok voltak (<http://www.czerwiec76.ipn.gov.pl/>). Természetesen nem maradhat ki a sorozatból a nyolcvanas évtized elejének két kiemelt fontosságú dátuma, valamint az azokról elnevezett honlapok. Egyrészt 1980. augusztus 31., a *Szolidaritás* zászlóbontása, amelynek döntő szerepe lett a kommunizmus összeomlásában (<http://www.sierpien1980.pl/>), másrészt 1981. december 13-a, a Jaruzelski-féle katonai tanács hatalomátvétele, a rendkívüli állapot kihirdetése (<http://www.13grudnia81.pl/>). Az emlékezeti események kronologikus zárása pedig Közép-Kelet-Európa sorsfordító éve, 1989. Az erre az esztendőre visszatekintő internetes oldalról (<http://www.rok1989.pl/>) minden érintett ország rendszerváltó históriája áttekinthető.

A rendszerváltás weboldalának beköszönő felülete

A nyomtatott önéletrajzok, naplók iránti igény jelzi, hogy a személyes élettörténetek néha hatékony közvetítők jelen és múlt között. Az egyéni sorsok utólagos átélése a történelmi események megértéséhez vihet közelebb. Ezt a lehetőséget teremti meg az IPN, amikor olyan történelmi személyiségek életét dolgozza fel és teszi nyilvánossá az informatikát segítségül hívva, mint Rotmistrz Witold Pilecki, az ellenállás szimbolikus alakja, aki megjárta mind a náci haláltáborokat, mind a kommunizmus börtöneit, mondhatni egymagában megtestesíti a 20. századi lengyel történelmet (<http://www.pilecki.ipn.gov.pl/>), csakúgy, mint Stefan Korboński, a német megszállás alatti ellenálló, parasztpárti, majd emigráns politikus, *A harcoló Varsó* című háborús kötet szerzője (<http://www.korbonski.ipn.gov.pl/>) és Leopold Okulicki tábornok, a Honi Hadsereg utolsó főparancsnoka (<http://www.okulicki.ipn.gov.pl/>). Az intézmény külön weboldalon tiszteleg Jerzy Popiełuszko atya munkássága és mártíromsága előtt. A hazafias miséi miatt igen nagy népszerűségnek és szeretetnek örvendő papot 1984. október 19-én gyilkolták meg az állambiztonság emberei. A Nemzeti Kulturális Központtal együttműködésben létrehozott honlap érdekessége, hogy az atya életét virtuális lakószobájából ismerhetjük meg (<http://xj.popieluszko.pl/>).

Jerzy Popiełuszko atya internetes hálószobája

Az emlékezeti program harmadik csoportjába tartoznak a különböző tematikus felületek. Ilyen a nyolcvanas évek „független kultúráját” megteremtő film-, zene-, színházművészet és irodalom honlapja (<http://www.kultura-niezalezna.pl/>), amelyet 2009-ben a Független Kultúra Évében indítottak el. Máshol a bűnök „nyomába erednek”, a kommunista állambiztonság épületeinek, fogdáinak és minden olyan helyszínnek a dokumentálásával, amihez emberek meghurcolása kötődik (<http://www.slady.ipn.gov.pl/>). Az intézet legfrissebb tartalomszolgáltatása is az „emlékezeti hely” köré épül. A kielcei Falumúzeummal közös nagy vállalkozás Michniów virtuális mauzóleuma, amely több lépcsőben jeleníti meg a lengyel falusi lakosság szenvedését a német és a szovjet megszállás alatt (<http://www.martyrologiawspolskich.pl/>).

A világhálón meghirdetett program az évek során fokozatosan alakult ki, ugyanakkor folyamatosan bővülő, újabb tartalmakkal színesedő konstrukció. Kerete a 20. századi megélt történelem, központi szervező elemei „az áldozatok” és „a bűnösök” megnevezése, valamint a szakadatlan nemzeti küzdelem kihangsúlyozása. Ezekkel egyértelmű üzenetet fogalmaz meg az ország határain belülre és kívülre egyaránt. Célja a nemzeti összetartozás erősítése és a legtöbbet szenvedett európai állam imázsának fenntartása. Ezt sűrítik jelmondatukba: „Historia tworzy naszą tożsamość” – „A történelem teremt meg identitásunkat”.

¹ A közlemény előadásként elhangzott *A nemzeti emlékezet és a világháló* címmel a Debreceni Egyetemen a 2011. május 20-i V. Információs Társadalom Kerekasztalon. Jelen tanulmány az előadás aktualizált változata. Egyes lengyel szak kifejezések fordításáért köszönet Bálint Andrásnak.

² Nora, 2010: 322–325.

³ Uo. 325.

⁴ Uo. 8.

⁵ Uo. 191.

⁶ Uo. 86–87.

⁷ Uo. 20–21.

⁸ Uo. 295.

⁹ Uo. 304.

¹⁰ Cseh, 2010.

¹¹ A volt szocialista blokk országai közül Szlovákiában is Nemzeti Emlékezet Intézetének (Ústav Pamäti Národa) nevezték el az egykori titkosszolgálatok iratait kezelő intézményt.

¹² A közleményben felhasznált internetes tartalmak utolsó letöltése: 2012. május 30.

Felhasznált irodalom

Cseh, 2010

Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_cseh (utolsó letöltés: 2012. május 30.).

Nora, 2010

Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Válogatta és szerkesztette: K. Horváth Zsolt. Budapest, Napvilág Kiadó.

Ügynökkérdés a tudományos történetírásban

Beszámoló a Történeti Levéltárban tartott kerekasztal-beszélgetésről

A *Betekintő* szerkesztősége 2012. május 17-én kerekasztal-beszélgetést szervezett *Ügynökkérdés a tudományos történetírásban* címmel. A szervezők az ügynökhálózat működésével, a hálózati jelentések értelmezésének problémájával kiemelten foglalkozó kutatókat kértek fel, hogy az állambiztonsági – ezen belül a hálózat tagjai által készített jelentések – iratok hazai kutathatóságáról, forrásértékéről, a személyiségi jogok védelmének érvényesüléséről, valamint a publikálási tapasztalataikról számoljanak be az érdeklődőknek.

Meghívottak voltak: Rainer M. János (OSZK 1956-os Intézet), aki számos könyvében, tanulmányában foglalkozott az ügynökkérdéssel, a titkosszolgálati iratok forrásértékével; Horváth Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének munkatársa, szintén több, állambiztonsági iratokat is feldolgozó kötet szerzője; Stefano Bottoni, aki szintén az MTA BTK TTI kutatójaként végzett a témában komoly nemzetközi és hazai kutatásokat; Takács Tibor (ÁBTL) a múlt megismerésének kérdésével, az írott szöveg és az emlékezet kapcsolatával foglalkozik, jelenleg a hálózati statisztikák feltárását végzi. A szervezők felkérték a téma jogi szabályozásának kitűnő ismerőjét, a Történeti Levéltár főigazgató-helyettesét, Kónyáné dr. Kutrucz Katalint is, aki maga is publikált már lapunkban e témában. A beszélgetést Müller Rolf (ÁBTL) moderálta.

A *Betekintő* öt éves fennállása alatt elért eredményeiről, a szerkesztőség célkitűzéseiről a lap főszerkesztője tartott egy rövid ismertetést, amelyet Müller Rolf vitaindító kérdése követett. A moderátor elsőként a kutatási tapasztalatokról, a kutatási témákról, a (hiányos) forrásanyagáról, illetve a külföldi párhuzamokról, valamint az állambiztonsági iratok nélküli jelenkor-történetírás lehetőségeiről kérdezte a meghívottakat.

Elsőként Stefano Bottoni válaszolt, aki a történészek közül szinte elsőként találkozhatott Romániában állambiztonsági iratokkal. Ő nyugati példákkal hasonlította össze a hazai, illetve a kelet-közép-európai térség titkosszolgálati iratainak kutathatóságát. Kihangsúlyozta, hogy Nyugaton általános az a gyakorlat, hogy ezek az iratok az 50-es, 60-as évekig kutathatók csak, a később keletkezett dokumentumokat nem bocsátják a történészek rendelkezésére. Az utóbbi 8–10 év kutatói tapasztalatát leszűrve a forráskritika egyre következetesebb alkalmazását emelte ki. A többi meghívott is a személyes élményeit elevenítette fel, hogy hol, milyen körülmények között találkoztak először ezekkel az iratokkal.

A következő kérdés az iratok forrásértékére, tartalmára vonatkozott, amelynek kapcsán elsőként Takács Tibor kifejtette, hogy szerinte ezek elsősorban az ügynökhálózat működéséről informálnak, és az a fajta beszédmód, ami jellemezte az elmúlt egy-másfél évtized diskurzusát, amely a „bűnös vagy áldozat” fogalompárban jelent meg, erkölcsi alapon minősített. Kiemelte, hogy ő a hálózati statisztikák vizsgálatokor személytelenít, nem az egyes embert, hanem a hálózatot, tagjainak összességét vizsgálja. Rainer M. János viszont úgy fogalmazott, hogy a kutatásai során mindig azt tapasztalta, hogy hiányos az adott ügynök „dokumentációja”, egyetlenegy kerek hálózati történetet ismert csak meg. Ugyanakkor ez szerencse is, érvelt, hiszen a kutató használhatja a fantáziáját. Kónyáné dr. Kutrucz Katalin szerint nincs két egyforma ügynök, két egyforma eset. Ezért sem szereti a bűnös-áldozat-kliséket, és az „ügynöklistázásnak” is ellene van. Rámutatott arra, hogy nem lehet általánosságban kimondani azt sem, hogy az ügynökök áldozatok voltak, vagy tettesek. Példaként két teljesen eltérő esetet ismertetett, egy olyan történetet, ahol az ügynök a művelődési ház falára kitett falíújság tartalmát írta meg jelentéseiben, teljesen ártalmatlan és köztudott információkat, míg máskor egy hálózati személy jelentése alapján fel is akasztottak valakit. Volt olyan, akit több alkalommal megverték, majd beszerverték, de ő ezt minden alkalommal a környezete tudomására hozta, míg végül a megfigyeltékkel együtt írták, állították össze a jelentéseket. Beszélt arról is, hogy milyen nyakatekert logika alapján választottak ki hálózati személynek embereket, volt olyan eset, hogy valakit azért szerveztek be, mert négy gyermeke volt, „biztos jó lesz ügynöknek”, gondolták, hiszen családi állapota miatt feltehetően könnyen lesz zsarolható...

Müller Rolf közbevetette, hogy akkor vajon hogyan mérhető az együttműködés mértéke, kell-e, lehet-e egy „kollaborációs skálát” kialakítani?

Horváth Sándor erre egy hasonlaltal reagált, szerinte a történészek ezt a kérdéskört úgy vizsgálják, mint egy beteg testet, egy tetemet, sebészkezt alkalmaznak, holott inkább egyfajta terápiára lenne szükség. A kollaboráció kérdésköre elemzését a vichyi korszak Franciaországának vizsgálata felől indította, és szerinte Magyarországon a rendszerváltás környékén alakult ki az a nézőpont, amely mártírok és besúgók táborát különböztette meg, akik a közéletben, médiákban sajátos szerepkörben jelentek meg. Az állami megemlékezéseken az '56-os hősök, forradalmárok, kivégzettek szerepeltek, míg a bulvársajtóban a besúgók, ügynökök neve forgott. Ráadásul az akkori társadalom ezt úgy élte meg, hogy „tele vagyunk besúgókkal”, és most, hogy egyre-másra lepleződnek le, egyszerre mindenki meglepődik, holott 1989 előtt ez tudott dolog volt, és majdhogynem természetesnek számított. Szerinte sincs értelme listákat kreálni, és túl kellene már lépni ezen a mártír-besúgó-ellentétpáron, mert ez egyfajta totalitáriánus elbeszélésmód, amelyet ugyan nagyon könnyű befogadni, ezért népszerű, de a történelmi valósághoz vajmi kevés köze van. Amíg ez az elbeszélésmód uralkodik, addig a történész is ennek az elvárásnak felel meg, és úgy írja meg a történeteit, hogy lehessen ügynököket „vadászni”. Megemlítette, hogy a „listagyártás” a megemlékezés egy fajtája, de igazából azt is fel kellene tárni, hogy „miként jutottunk el odáig, hogy vannak mártírjaink és besúgóink”.

Stefano Bottoni inkább a működtetők, az irányítók világát kutatja, az „állambiztonsági elit” érdekli, például az SZT-tisztek szerepe, tevékenysége. Szerinte is el kellene mozdulni az ügynökvitától, és azt ajánlotta, hogy ezeket az iratokat társadalomtörténeti kutatásokba is vonják be. Az ügynökkérdés önmagában szerinte „tudományos zsákutca”, ez a téma egy adott nemzetnek és csak egy adott országon belül lehet érdekes, a téma nemzetközi összehasonlításra nem alkalmas. Példaként Szlovákiát hozta fel, ahol 2005-ben az interneten nyilvánosságra hozták, listázták az ügynököket, a teljes társadalom megismerhette ezeket a neveket, és pár hétig erről beszélt mindenki, de az ügy hamar véget ért, lecsengett. Magyarországon az úgynevezett mágnesszalagon lévő ügynöklisták nyilvánosságra hozása eredményezhette volna ugyanezt a katarzist – vélekedett.

Takács Tibor ugyanakkor annak a véleményének adott hangot, hogy az ügynökkérdés mint téma kutatható, és kell is kutatni. Szerinte pár éve érződik az a közvélekedés, hogy most már talán nem vagy nemcsak kizárólag a megfigyelt személy, de az ügynök is áldozat, és az igazi bűnös a működtető. Az ügynök csupán egy ideáltipikus kollaboráns, és mivel az ügynöki kapcsolat akkor titokban maradt, akkor „ő”, tehát az ügynök is a „mi”-hez (a társadalom egészéhez) tartozott, míg a jelenben, miután kiderült a titkos kapcsolat, a társadalom nem szívesen vállalja a közös múltat. Takács azon törekvése miatt, hogy személyektől függetlenül vizsgálhassa, hogyan működött a hálózat, és főleg, hogy „ők” (az ügynökök) hogyan látják magukat, különös szerepet és jelentőséget tulajdonít az ügynöki visszaemlékezéseknek.

Müller Rolf a rendszerváltás körüli időszakról szólva úgy fogalmazott, hogy 1989–90 körül nem az ügynök volt az „első számú közellenség”, hanem a munkásőr... A moderátor ezután a jogi szabályozás kérdését vetette fel, amelyre elsőként Kónyáné dr. Kutrucz Katalin reagált. Szerinte a személyes adatok nyilvánosságra hozatalára vonatkozó törvényi szabályozás a mérvadó. Ez pedig azt mondja ki, hogy a történelmi múlt megismeréséhez szükséges mértékig a személyes adatok is kutathatók. Ezt azonban nehéz egzakt módon meghatározni – ismerte el. Azt is megfogalmazta ugyanakkor, hogy nem mindegy, hogy valaki a csúcson, irányító pozícióban tevékenykedett-e, avagy a legalsó szinteken. Utalt arra, hogy „egy dolog az, hogy mit lehet kutatni, és másik dolog, hogy a kutatók mit hoznak ebből nyilvánosságra”. Idézte a vonatkozó jogszabályokat, illetve az ügynöklistákra vonatkozóan megjegyezte, hogy az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a korábbi AB-döntésekhez „kötve érzi magát”, ezért „a listát ma is elkaszálnák, ahogy a testület ezt előzőleg is megtette”.

Müller Rolf ezt követően a történészi felelősséget firtatta, amikor rákérdezett, vajon fel kell-e oldani az ügynökök nevét.

Horváth Sándor erre úgy reagált, hogy ez szerinte másodlagos, csupán a drámaiság fokozására alkalmas, és elsősorban politikai kérdés. Rainer M. János pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a jog más nyelven beszél, mint a tudomány. Ezt a kérdést ő úgy oldotta meg, hogy akit lehetett, azt megnevezett, akit nem tudott, azt nem. Szerinte mindenkinek joga van megismerni a múltat, de szereplők nélkül nehéz elbeszélni a történeteket. Ha kevésbé lenne hisztérikus a közhangulat, akkor ez a kérdés nem is merülne fel. Véleménye szerint mindenkinek joga van tudni, hogy ki formálta a történelmet, a társadalomnak joga van tudni, hogy kik a hősei, és kik nem. Aki információt birtokolt, az hatalmat gyakorolt. Visszatérve egy korábbi kérdésre, üdvözölte, hogy az ÁBTL-re vonatkozó törvény módosítása értelmében a

jövőben nem lesz szükség kuratóriumi engedélyre a kutatásokhoz. (Azóta valóban megszületett a törvénymódosítás e kérdésben – K. Zs.) Kónyáné dr. Kutrucz Katalin egyetértett Rainer M. Jánossal abban, a hogy saját történelmével mindenkinek tisztában lehet és kell is lennie.

A beszélgetés első szakaszának lezárása után a közönség kérdésekkel, hozzászólásokkal fordulhatott a meghívott szakértőkhöz. A nagyszámú érdeklőt alapvetően az iratok minősége, forrásértéke, az iratok nyilvánossága, a mágnesszalagok, illetve az ügynöknylvántartás problematikája foglalkoztatta. Az iratok szélesebb körben történő felhasználására hívta fel a figyelmet Stefano Bottoni, szerinte a gazdasági szférában, a gazdasági (al)rendszerek működésének feltárásában, annak megértésében segíthet az SZT-tisztek tevékenységének vizsgálata. Takács Tibor ezt azzal egészítette ki, hogy a mentalitástörténet, az antropológiai megközelítésű történetírás alapvető forrásai többek között ezek az iratok. Ugyanakkor sok hozzászólóban – a Történeti Levéltárban már hosszú ideje kutató történészekben, újságírókban – merült fel a kétely az ügynöki iratok forrásértékével kapcsolatban, egy kérdező találóan „csibeeledel”-nek minősítette ezeket, arra utalva, hogy nagy valószínűséggel ezen iratok információtartalmának egy része a dezinformálás, a „beetetés” szándékával került lejegyzésre. Egy másik kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy fel kell lépni a misztifikálás ellen, igenis – ha teljes bizonyossággal tudjuk – le kell leplezni az ügynököket, egyetlen ok miatt: ezzel megvédjük az ártatlanokat a gyanúsítgatásokkal, lejárásokkal szemben.

A mágnesszalagok kérdésére Cseh Gergő Bendegúz – a mágnesszalagok vizsgálatára létrehozott bizottság egyik tagja – válaszolt. Véleménye szerint nem hozna áttörést ezen adattartalmak nyilvánosságra hozása, mert a 18 darab szalagon (amelyek számos korabeli nyilvántartást tartalmaznak, ezek közül azonban mindenki csak a H-jelű adatbázisra kíváncsi) nincs ügyleírás, nincs képként tárolt eredeti forrás vagy érdemi szöveges adattartalom, csupán olyan nyilvántartási adatok, amelyek sem jogilag, sem történetileg nem szolgálhatnak „bizonyítékul”.

A kerekasztal-beszélgetés slusszpoénjaként az utolsó hozzászóló maga is elismerte, sőt büszkén vállalta, hogy egykor operatív tiszt volt, s ebbéli minőségében rendszeresen „hamisított” jelentéseket; példának azt hozta fel, amikor egy két nap alatt felderített egyszerű robbantási ügyből több hétig-hónapig tartó bizalmas nyomozást kreált. Szerinte a „kis beszerzés” vagy a „kapcsolatfelújítás”, vagy például a kettő B, azaz a beszerzési dosszié megléte (alapesetben egy hálózati személynek csak egyetlen beszerzési dossziéja volt) is azt igazolja, hogy folyamatosan dezinformáltak, hamisítottak, így ezen iratok forrásértéke felettlőbb kétséges.

Ezután Müller Rolf a szervezők nevében megköszönte a meghívott vendégeknek a részvételt, a nagyszámú érdeklődőnek a türelmet és az aktivitást, és felhívta a figyelmet, hogy a most elsőként megrendezésre került – és egyértelműen sikeresnek minősített – kerekasztal-beszélgetésnek lesz folytatása, amelyet az ÁBTL (www.abtl.hu) és a *Betekintő* (www.betekinto.hu) honlapján fognak meghirdetni. (A beszélgetésről készített videófájl hamarosan megtekinthető lesz a levéltár honlapján.)